

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt : XXVIII

No : 109

Ocak 1964

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 6 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :

	Sayfa
HALASI-KUN, T. : Sixteenth - Century Turkish Settlements in Southern Hungary (10 fotokopi ve 1 hrt. ile birlikte)	1
UZUNÇARŞILI; ORD. PROF. İ. H. : Osmanlı Devletine iltica etmiş olan Kârkeya Hânedanından Ahmed Han Nerede Vefat etti? ...	73
ÖRS, HAYRULLAH : Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Şifreli İki vesika (3 fotokopi ile birlikte)	85
UNAT, FAİK REŞİT : Başhoca İshak Efendi (4 fotokopi ile birlikte)	89
TANSEL, F. A. : Ahmet Vefik Paşa	117
JAESCHKE, GOTTHARD : Mondros'a Giden Yol	141
REYCHMAN, JAN : 1945'den beri Polonya'da Türkiye Tarihiyle İlgili Çalışmalar	153

Tebliğler :

KANSU, DR. ŞEVKET AZİZ : Güney-Doğu Anadolu ve "Chopper", "Chopping-Tools" Endüstrisi Hakkında (14 resimle birlikte)	161
--	-----

Bibliyografya :

EYİCE, DOÇ. DR. SEMAVİ ; Reychman, Jan, <i>Życie Polskie w Stambule w XVIII wieku (= XVIII. yüzyılda İstanbul'da Leh Hayatı</i>	165
————— : Ünsal, Behçet : <i>Turkish islamic architecture in Seljuk and Ottoman times 1071-1923 (=Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde İslâmî Türk Mimarisi 1071-1923)</i>	169
UNAT, FAİK REŞİT : Muzaffer Gökman, <i>Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası</i>	173
Haberler	177
BERKES, NİYAZI : 104 sayılı Belleten'de çıkan "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği" adlı yazı için bir not	183

Kapaktaki resim : Türk Tarih Kurumu'nun Altın-tepe Kazılarında bir prens mezarında bulunan tunç kemerin üstündeki süvari (M. ö. VIII. yüzyılın sonu).

BELLE TEN

Cilt: XXVIII

Ocak 1964

Sayı: 109

SIXTEENTH-CENTURY TURKISH SETTLEMENTS
IN SOUTHERN HUNGARY*

T. HALASI-KUN

The question of Turkish settlements in Hungary has always greatly interested Hungarian historians and Turkologist. I myself came into contact with it first as a student, while working on some Ottoman Turkish loan-words in Hungarian. I was then firmly convinced that there was no direct contact between the Turks and Hungarians in the areas under Turkish rule, since, according to my knowledge, the Turks lived in strongholds, the Hungarians mostly in villages, and the gulf between the two ethnic groups was tremendous. I assumed that the numerous Turkish loan-words in Hungarian came via Transylvania or South-Slavic areas where the inhabitants (Hungarians, Bosniaks, Serbians) had opportunities for closer contact with the Turks.¹

This assumption reflected a well-known thesis in Hungarian historical scholarship and Turkology. According to the best general treatments of Hungarian history, and the most highly-regarded articles and monographs by specialists in the field, "the Turks lived only in strongholds",² "the Turks all settled in strongholds or strong-

* This article was prepared for the *Mélanges Németh*. However, certain technical difficulties made it impossible to the Turkish Linguistic Society, the publisher of the *Mélanges*, to print the article in time for it to be included in that volume.

¹ T. H a l a s i K u n, *Oszmánli jöveényszavaink hangtanához* [Contributions to the Phonetics of our Ottoman Loan-words]: MNy XXXIV, 297-306.

² Cf. IV of F. S a l a m o n, *Magyarország a török hódoltság korában* [Hungary in the Period of Turkish Domination]. Budapest, 1885².

hold-suburbs",¹ since the Turkish occupation was strictly military,² "personal relations between Turks and Hungarians were almost totally out of the question",³ and "Turkish domination hardly influenced the Hungarian race at all";⁴ the Turks did not live in villages and towns,⁵ and as the genuine Turkish population of the Ottoman Empire was insufficient to spread out as far as the Hungarian countryside, the conquered land was occupied not by Turkish but by Serbian and Bosniak ethnic elements,⁶ and because of the small number of Turks, even the stronghold-suburbs were crowded with Serbians.⁷ The list of such paraphrases or quotations could be extended at length.

The acceptance of the above theory by Hungarian historians is understandable. The theory is based largely on historical sources representing the Western and Christian viewpoint, rather than the Muslim. The Hungarian historians (except FEKETE) preferred to work with Western sources, and even when they utilized Turkish sources (again excepting FEKETE) they did not consult the best ones, in particular the Turkish statistical registers (*defter*).⁸ I concede that these registers were not easily available, but it is nevertheless a fact that without consulting them even such general topics as Ottoman rule in Hungary cannot be satisfactorily investigated. L. FEKETE's *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszetétele* [The Tax Register of the Sanjak of Esztergom from 1570 A. D.],⁹ the first scholarly publication of a statistical register, convinced me of this. I stated immediately,

¹ L. Fekete, *Osmanlı Türkleri ve Macarlar* [The Ottoman Turks and the Hungarians]: Belleten XIII, 733.

² Salamon *op. cit.* 188, 278; Fekete: Belleten XIII, 733-735.

³ Cf. III, 420 of B. Hóman — Gy. Szekfű, *Magyar történet* [Hungarian History]. Budapest, 1935-1936. I-V; likewise: Fekete: Belleten XIII, 739.

⁴ Hóman — Szekfű, *op. cit.* III, 420.

⁵ Fekete: Belleten XIII, 733-734.

⁶ Hóman — Szekfű, *op. cit.* III, 427; cf. 154 of L. Fekete, *Budapest a törökök korbán* [Budapest in the Turkish Period]. Budapest 1944.

⁷ Hóman — Szekfű, *op. cit.* III, 432-434.

⁸ For their content in general see: T. Halasi Kun, *Avrupa'daki Osmanlı yer adları üzerinde araştırmalar. Peşte, انكروس* [Researches on the Ottoman Toponymies in Europe. Peşte. انكروس]: Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I, 82-90; B. Lewis, *Studies in the Ottoman Archives I*: BSOAS XVI, 469-501.

⁹ Budapest, 1943.

on the evidence of this publication, that Turkish registers would completely modify our knowledge of sixteenth- and seventeenth-century Hungarian history.¹

FEKETE's pioneer work made it also evident to me that the statistical registers would form the firm basis of studies leading eventually to an over-all re-evaluation of general Ottoman history. The Turkish Historical Society accepted my view and in 1947 decided to form a special committee to promote the study and publication of Ottoman registers. Ş. ALTUNDAĞ, R. ANHEGGER, Ö. L. BARKAN, T. GÖKBİLGİN, T. HALASI-KUN, and H. İNALCIK were elected members. Each committee member pledged himself to publish at least one register of his own choosing. This special committee has been active ever since. The first result of its activity was the publication, by H. İNALCIK, of the oldest statistical register of Albania.² I personally chose a statistical register of 1578 A. D. from the Sanjak of *Segedin*,³ which will be published very soon. The manuscript has been ready for several years, and this memorial volume *ad honorem* Professor JULIUS NÉMETH gives me the opportunity and the great pleasure of publishing those parts of it which deal with the question of Turkish settlements in the Sanjak of *Segedin*. I hope that this article will be accepted with favor by Prof. NÉMETH, the grand old man of Hungarian Turkology and Hungarian proto-history, and by all those who would like to have new light on Turkish settlements in Hungary.

* * *

The relevant parts of the register are as follows:⁴

¹ Belleten XI, 299 note*.

² H. İnalçık, *Hicri 835 tarihli suret-i defter-i sancağ-ı Arvanid* [Register of 835 A. H. for the Sanjak of *Arvanid*]. Ankara, 1954.

³ Mufassal register 572 (new) - 737 (old) of 986/1578 for the Sanjak of *Segedin*.

⁴ The original of the *Segedin* register is in *siyakat* script.

The Turkish parts of the register are transcribed, the Arabic parts are transliterated. The transcription is based on the orthographical dictionary of the Turkish Linguistic Society; transliteration follows the Turkish Encyclopedia of Islam. In the transcription of personal names the evidence produced by studies of the history of Turkish, Hungarian or Serbo-Croatian languages is taken into consideration. Even so, because of deficiencies of the *siyakat* script, doublets (*Türk - Török*, *Şomod'i-Şimon'i*, *Niko-Petko*, etc.) are unavoidable, in which case preference has to be given to one of the forms. In the case of geographical names, the original form in Arabic script is

[1.] [22^v]Nahiye-i Segedin. Der liva-i m.^aNefs-i Segedin^{b,1} (سكدين).

Mahalle-i Cami-i Şerif-i Hassa.

Tursun ağa — al-dizdâr, Ali — kethüda, Cafer halfa — al-imâm, Pirî halfa — al-ḥaṭīb, Recep halfa — al-mu'azzin, Sefer — al-ḥayyât, Süleyman, Hasan — al-ḳazzâz, Mahmut Keyvan — yeniçeri, Hasan — yeniçeri, Hüseyin . . . ?, ² Hacı Hamza, Mahmut — al-tâcir, Veli b. Recep, Ali Koca Mahmut, Mustafa — çilingir, Mustafa halfa, Memi b. Ayas, Nasuh — serbölük, Hasan — serbölük, Ali — berber, Yusuf — serbölük, Recep — subaşı, Mehmet — serbölük, Sefer, Hüseyin ağa, Mezit Turak, Hüseyin — dülger, Haydar, Hasan — martolos (!), Ahmet baba, Hudaverdi — şeyh, Mustafa Yoko, Kara Murat, Martolos Bali, Mustafa Hasan, Musa — yeniçeri, Cafer — voyvoda, Recep — sipahi, Turhan, Keyvan Abdullah, Bali Kasım, Bali — subaşı, Ferhat Feriz (?), Hacı Osman, Behram — serbölük, Mezit — serbölük, Mustafa — seroda, Mustafa — yeniçeri, Hüseyin Mustafa, Mustafa İnehan, Sefer — serbölük, Derviş, Kurt b. Ali, Kara Ferhat, Kara Mehmet, Yusuf Nasuh, Ridvan — sufi, Hasan — yeniçeri, Mehmet b. Yusuf, İbrahim . . . ?, Kurt — mücellit, İnehan, Pervane, Hurrem, Cafer dede, Hızır — seroda, Hosrev, İskender Ferhat, Koca Mahmut b. Hüseyin, Mahmut Küçük, Turak — al-bavvâb, Hosrev — tellâl, Hüseyin Mito, Yusuf — yeniçeri, Mahmut — sufi, Mustafa — berber, Bali — eskici, Yusuf — taligaş, Korkut, Hızır b. Bali, Nasuh Abdullah, Ali İbrahim, Mahmut Abdullah.

added in parenthesis; where diacritical dots were missing in the original, they have also been omitted here.

For the transcription methods used by Ottoman Turks to write Hungarian or Serbo-Croatian words with Arabic characters see: Halası Kun: Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I, 93-96.

^a I. e. *Segedin livası*.

^b Recorded after *Bikin* and before *Temerkin*; also at the end of the section on *Segedin nahiyesi*.

¹ Modern (= after 1800 A. D.): *Szeged*; E of *Kiskundorozsma* (*Szeged és Hódmezővásárhely* 5464, *Szeged és Szőreg* 5564; unless otherwise stated, the map abbreviations throughout the article refer to the sheets of the 1:75,000 Large-scale Topographic Map of Austria-Hungary).

² . . . ? = unidentified name or names of a taxpayer.

Mahalle-i Mescid-i Hassa.

Mehmet — al-imâm, Cafer — al-mu'azzin, Ramazan — al-
hayyât, Hüseyin ağa, Hüseyin — hamami, Ali — al-hayyât, Hüseyin
Abdullah, Hudaverdi — hoca, Kurt b. Ali, Gazi — kethüda, Key-
van — yeniçeri, Ahmet — serbölük, Memi — sufi, Cafer — al-
kazzâz, [23^r] Hacı İsa, Mustafa — al-kaşşâb, Gazanfer — al-sipâhî, Mustafa—
seroda, Veli — al-hayyât, Timur başa, Mustafa — topçu, Turmuş —
yeniçeri, Cafer — çizmecî, Osman — yeniçeri, Mahmut Behram,
Üveys Abdullah, Hüseyin — mumcu, Bali İlyas, Ferhat — al-sipâhî,
Orhan Bali, Kurdali Bali, Yunus Abdullah, Abdurrahman — al-si-
pâhî, Musa — al-fâris, Timur Mahmut, Yusuf ...?, Süleyman —
al-hayyât, Hasan — saraç, Turhan — al-tâcir, Şaban Kasım, Oruç
başa, Mehmet — al-hayyât, Ferhat Veli, Gazi Veli, Turhan Arap,
Veli — al-tâcir, Hamza — yeniçeri, Âşık Memi, Mehmet — başmakçı,
Kasım — al-fâris, Gazanfer — al-tâcir, Nebi Mehmet, Kasım — yeni-
çeri, Behram Mehmet, Hosrev — al-sipâhî, Hacı Hasan, Kurt Seydi,
Ferhat Kurt, Ömer — kethüda, Sinan çavuş, Seydi başa, Mehmet —
topçu, Memi Hüseyin, Mustafa ...?, Sefer Kasım, Hüseyin — nal-
bant, Murat Abdullah, Mustafa — tercüman, Mustafa — berber,
Malkoç Mehmet, Mehmet Abdullah, Derviş Abdullah, Sefer Mehmet,
İlyas Abdullah, Derviş Abdullah.

Mahalle-i Mescid-i Hosrev, miralay-i sabık.

Habip halfa — al-imâm, Ferruh ağa — al-sipâhî, Ali Ağa — al-
sipâhî, Yunus — al-sipâhî, İbrahim — al-sipâhî, Hasan — al-sipâhî
Bali — al-sipâhî, Küçük Sinan, Kara Mustafa, Hüseyin — ağa-i fâri-
san, Sefer — seroda, Bayezit — seroda, Ahmet — seroda, Timur —
seroda, Ali azap — seroda, Timurhan Süleyman, Bayezit — seroda,
Hasan — çırak, Hüseyin — seroda, Gazi — al-fâris, Süleyman — al-
fâris, Mustafa — al-fâris, Osman — al-fâris, Mehmet Kasım, Veli —
al-fâris, Mehmet — al-fâris, İbrahim Osman, Hüseyin Abdullah,
Nesimî — al-fâris, Hüseyin Ali, Derviş — seroda, Osman — al-fâris,
Yusuf Hüseyin, Firuz — al-fâris, Ali — al-fâris, Cafer — al-fâris, Fer-
hat — al-fâris, Mehmet — al-fâris, Pir Ahmet — al-fâris, Yusuf Pirî,
Hurrem — al-fâris, Ferruh — al-fâris, Abdi — al-fâris, Veli — ağa-i
azaban, Yusuf — seroda, Yusuf — saraç, Kurt Kasım, Kurt Böğürde-
len, Sefer Mustafa, Hüseyin — bostancı, Kara Hüseyin, Ferhat Ab-
dullah, Ali Mehmet, Mustafa Abdullah, Ferhat Abdullah, Gazanfer
Timurhan, Sefer ağa, Mustafa — remmal, Turhan Hamza, Yusuf —

tellâl, Mehmet Osman, Hasan — yeniçeri, Ali — mestçi, [23^v] Potur İlyas, Cafer — sağır, Yusuf — berber, Kara — nalbant, Ferhat — muhtesip, Hosrev Abdullah, Mustafa Nasuh, Haydar Abdullah, Süleyman, Ahmet — voyvoda, Kurt — yeniçeri, Memi — seroda, Mustafa Barak, Hamza — al-ṭabbāḥ, Mehmet — al-ḥayyāt, Mahmut dede, Ferhat — seroda, Şahbende, Ali Hüseyin, Osman — tellâl, Kurt Abdullah, diğer Kurt Abdullah, Cafer Abdullah, Ferhat Abdullah, İnehan Ferhat, Bali Abdullah, Ali — seroda, Hüseyin Hasan, İlyas Abdullah, Hasan Cafer.

Varoş-i Segedin (سكدين).

Mahalle-i Kuviktö (قويكتو).

Gaji Balind, Gaşpar veled-i m.,¹ Kalmar Bodijar, İştvan birader-i m., Hangoş Miha, Vaş Bertalan, Sabo Mati, Miha veled-i m., Nad' Andraş, Tot Tomaş, Tot Marton, Duka İştvan, Şozo D'örd', Tomaş veled-i m., Barta Matyaş, Yanoş veled-i m., Tot Antal, Süç Berta, İliş veled-i m., Yanoş birader-i m., ...? Yanoş, Vaş Mati, Andraş veled-i m., Benedik veled-i m., Aran'i Lörinç, Petör peder-i m., Vaş Fabyan, Yanoş veled-i m., Benedik birader-i m., Ferenc — diyak, D'örd' veled-i m., Hırvat Lukaç, Boldij veled-i m., Monar Yanoş, Mati veled-i m., Kenö Balaş, Santo Ferenc, Lukaç veled-i m., Türö Lukaç, Mikloş birader-i m., Poç Petör, Lukaç birader-i m., Tomaş birader-i m., Fodor İştvan, İştvan birader-i m., Pal Balind, Duka Ferenc, İştvan veled-i m., Kiş Miha Lukaç, Fazikaş Gergel, Gaşpar veled-i m., Kalmar Lörinç, Yanoş veled-i m., Keniz İliş, Gaşpar veled-i m., Gergel veled-i m., Koçiş Mati, Lukaç veled-i m., Yanoş veled-i m., Tot Göler, D'örd' veled-i m., Nad' İştvan, İştvan veled-i m., Çe Yanoş, Miho İştvan, Nadi İştvan, Miha birader-i m., Pato Yakob, D'eçi veled-i m., ...? Yanoş, Rigo Benedik, Palfi Pal, Gergel veled-i m., Palko veled-i m., Kalmar Balind, Yanoş veled-i m., Julgori İştvan, Ban Yanoş, Nad' Gaşpar, Laslo birader-i m., Tot Ambruş, Lukaç veled-i m., Tot Gaşpar, Fazikaş Mikloş, Marton veled-i m., Ferenc birader-i m., ...? Benedik, Yanoş birader-i m.,

¹ Written in the text with a *mim* under the names of taxpayers; is to be read as *mezbur*. The same reading is given by Fekete in his study on the tax register of the Sanjak of *Esztergom*, also a *mufassal* register. Lewis (BSOAS XVI, 474) differs by suggesting *mücerret* for the same *mim* in the *mufassal* registers of Palestine. This interpretation seemingly comes from the *icmal* registers where *mücerret*, written in full, often occurs (Inalcik, *op. cit.*, facsimile).

Nad' İştvan, Marton veled-i m., Ballayi Balaş, [24^r] Lukaç veled-i m., Başa İştvan, Komor Petör, Tomaş veled-i m., Boyta Petör, Mati birader-i m., Orban Lörinç, Yanoş veled-i m., Nad' Benedik, Monar Mihal, Yakob veled-i m., Dimitör birader-i m., Gergel veled-i m., Çasar Petör, Fabyan veled-i m., Ambruş birader-i m., Ötvöş Ambruş, Ambruş veled-i m., ...? Lukaç, Tomaş veled-i m., Beçeyi Dimitör, Nad' Mati, Berta Ferenc, Ambruş veled-i m., Ör Dimitör, Keniz Gelerd, D'örd' veled-i m., Mihal veled-i m., Bodog Balaş, Feketö Gergel, Yanoş veled-i m., İliş veled-i m., Çuka Balaş, Veçerneş Marton, D'örd' veled-i m., Balaş veled-i m., Marha Yanoş, Nad' Gergel, Gergel veled-i m., Mad'ari Marton, Felköz Ferenc, Yob veled-i m., Çasar Gergel, Gergel veled-i m., Yanoş veled-i m., Balog Borbaş, Andraş veled-i m., Mihal veled-i m., Forgaş Dimitör, Bonto Yanoş, D'örd' veled-i m., İliş veled-i m., Markuş Orban, Farkaş Mihal, Benedik birader-i m., İştvan peder-i m., Viröş Tomaş, Tomaş veled-i m., Tot Andraş, Mihal veled-i m., Lörinç veled-i m., Horti Pal, Sabadi Yanoş, Kiş Mikloş, D'örd' veled-i m., Farkaş İştvan, ...? Benedik, Tokoş Yanoş, Benedik birader-i m., D'öri Kelemen, Beçeyi Benedik, İştok veled-i m., Bene Petör, Futak İştvan, Lörinç veled-i m., Santo D'örd', Luşan Gaşpar, Çortan Ferenc, Mihal veled-i m., Farkaş D'örd', Mat'aş veled-i m., Olayoş İmre, D'örd' veled-i m., Arşinyarto İştvan, Santo Yanoş, Andraş veled-i m., Furoş Gaşpar, Fabyan veled-i m., Tot Pal, Marton veled-i m., Tot İştvan, Tomaş veled-i m., Kerestöş Mihal, Yanoş veled-i m., Ferenc veled-i m., Baran Balaş, Mikloş birader-i m., Boros Benedik, Gaşpar veled-i m., Andraş veled-i m., Varga Şebeşt'en, Pinter Balaş, Yanoş veled-i m., Varga Lukaç, Yanoş veled-i m., Mihal veled-i m., Torşaş Balaş, Gaşpar veled-i m., Luça İştvan, Balaj veled-i m., Bodog Gelerd, Kazinçi Yanoş, Muşna Benedik, Nemöş (?) Benedik, Nad' Petör, Yanoş veled-i m., Tot Fabyan, Şoş Pal, Varga Gergel, Kiş Ferenc.

Hane: 118.

Mahalle-i Balok uça (بالوق اوحه).

Sabo İştvan, Tobyaş Şebeşt'en, D'urka Ferenc, Lukaç birader-i m., D'eçi veled-i m., Mesaroş Mihal, D'enöş birader-i m., [24^v] Viröş Mihal, Kiş Lörinç, Yanoş veled-i m., D'urok Gergel, Marton veled-i m., Yanoş veled-i m., Andraş veled-i m., Kun Pal, Arato Mati, Kalman İştvan, Vikon Ferenc, Mikloş veled-i m., Bolha Balind, Amburuş birader-i m., Ed'öd Antal, Mat'aş veled-i m., Nad' Benedik, Kal-

man Tomaş, Baglaş Kelemen, Matyaş veled-i m., Aranka Balaj, Bojo Petör, Lukaç veled-i m., Nad' Furoş Gergel, Sabo Balaj, Palko veled-i m., Süç Ambruş, Halaşi Mati, Yanoş birader-i m., Marton veled-i m., Digi İştvan, İştvan veled-i m., Tot İştvan, İştvan veled-i m., Arva Yanoş, Petör veled-i m., Varga Ferenç, Gaşpar birader-i m., Tot Matyaş, Mihál veled-i m., Feketö İliš, Ferenç birader-i m., Nad' Fabyan, Mat'aş birader-i m., Yanoş veled-i m., Tot Marton, Alakoş Andraş, Arato Andraş, Santo Mat'aş, ...? Yanoş, Ferenç veled-i m., Badog Andraş, Vaş Gergel, Hed'öş Alberd, Mihál veled-i m., Alberd veled-i m., Ferenç veled-i m., D'urka Antal, Hed'öş Andraş, Mikloş birader-i m., Nad' Ferenç, Lukaç veled-i m., Tarhoş Tomaş, Balind veled-i m., Ötvöş Pal, Teheneş Alberd, Şomod'i İştvan, Vidak Alberd, Mihál veled-i m., İştvan veled-i m., Pal veled-i m., Sabo Balind, Semere Ferenç, Yakobfi Balind, Raç Balaj, Kir Ferenç, Sabo D'örd, Barana Yanoş, Sabo Yakob, Tot Mati, Şoş Pal, Varga Gergel.

Hane: 55.

Mahalle-i Tot uça (طوت اوچه).

Katona İştvan, Mihál birader-i m., Ferenç veled-i m., Bodo Andraş, Gaşpar veled-i m., İştvan veled-i m., Nad' Benedik, Lörinç veled-i m., Mati veled-i m., Yanoş veled-i m., D'örd' veled-i m., ...? İştvan, Mihál veled-i m., Halaş İmre, Balaj veled-i m., Husar Ambruş, Ambruş veled-i m., Beluş Benedik, Gaşpar veled-i m., Vaş İmre, Lörinç veled-i m., Şomod'i Mihál, D'örd' veled-i m., Vaş Mati, Beluş D'örd', Kiş Petör, Kun Zakariyaş, Karoli İştvan, Viröş Alberd, Lörinç veled-i m., D'urko veled-i m., Mikloş veled-i m., Nad' D'örd', Matyaş birader-i m., Şanta Marton, Sabo Lörinç, Mati veled-i m., Tot Balaj, ...? Gergel, Gergel veled-i m., Çapo Bertalan, Marton veled-i m., [25^r] D'önk Mikloş, İştvan veled-i m., Kiş İştvan, Yanoş veled-i m., ...? Mikloş, Nemeş Gaşpar, Gerendaş Tomaş, Lörinç — kovaç, Çaba Mati, Ferenç veled-i m., Tot İştvan, Hersek Lörinç, Varga Gaşpar, Andraş veled-i m., Foriş Lörinç, Futo Ferenç, Tömö Lukaç.

Hane: 34.

Mahalle-i Bodogason uça (بودوع اصون اوچه).

...? Dimitör, Mati veled-i m., İçvetko veled-i m., Süç Pal, Grubaç veled-i m., Tot İştvan, Jivko Çvetko (!), Radul birader-i m., Banit' Andraş, Banit' Pal, Lazar Niko, Pandeliye birader-i m., Kalmar Gergel, İmre veled-i m., Raç...?, Tomaş veled-i m., Vulov

Pal, Yovan birader-i m., Kozma veled-i m., Pal veled-i m., İstapan veled-i m., Sabo Gaşpar, Petör veled-i m., Feketö D'örd', Jivko birader-i m., Nikola birader-i m., Petör birader-i m., Nad' Petör, Balaj birader-i m., Pojega Dimitör, Bodij veled-i m., D'örd veled-i m., ...? Lörinç, Yanoş veled-i m., Lukaç veled-i m., Gaşpar veled-i m., Mikloş birader-i m., Çutorka Benedik, Bölöm Benedik, Baçhed'i Yanoş, Bodijar veled-i m., Apok Gergel, İştok veled-i m., Yanoş veled-i m., Adoş Yanoş, İştvan veled-i m., Tatar D'örd', D'örd' veled-i m., ...? Balind, Gaşpar veled-i m., Bodijar veled-i m., Beke Gaşpar, Berta veled-i m., Gazdak İştvan, Yanoş veled-i m., Yakob veled-i m., Mikloş veled-i m., Kenö Antal, Tomaş birader-i m., Gergel birader-i m., İştok veled-i m., Nad' İmre, Petör birader-i m., Baçhed'i Tomaş, Süç Mikloş, Andraş veled-i m., Bat'ani Yakob, İştvan veled-i m., Pal veled-i m., ...? Pal, Araçi Berta, ...? Benedik, Yanoş veled-i m., Kiş Balind, Gergel veled-i m., Petör veled-i m., ...? — kovaç, Borbil Mati, Mati veled-i m., Mihál birader-i m., Bolha Tomaş, Vinçe birader-i m., Balaj birader-i m., Yanoş veled-i m., Lukaç veled-i m., Deşefi D'örd', Yanoş veled-i m., Mihál veled-i m., Hırvat Petör, Mihál veled-i m., Yob Yanoş, Yanoş birader-i m., Borbil Andraş, İştvan veled-i m., Yanoş veled-i m., Erdöş Balaj, Tomaş birader-i m., Balind veled-i m., Benedik veled-i m., Mesaroş D'örd', Gaşpar veled-i m., Makrayi İliş, Yanoş veled-i m., Loşançi Benedik, Andraş birader-i m., [25^v] Ferenc birader-i m., Ban İştvan, Gaşpar birader-i m., Bodijar birader-i m., Nad' Pal, Gaşpar veled-i m., Marton veled-i m., Kırál Mati, Erdöş Ferenc, Mikloş veled-i m., Mat'aş birader-i m., Olah Dimitör, Ferenc veled-i m., İştvan veled-i m., Huska Mati, Borbaş Menhar, Mihál ...?, Şaytin Benedik, Tot Mati, Koçiş Lukaç, Jivko İçvetko.

Hane: 56.

Mahalle-i Varga uça (وارعه اوحه).

Kir İmre, Dimitör veled-i m., Mihál veled-i m., Vaş Ambruş, Tompayi Mati, Mihál veled-i m., Yanoş veled-i m., Oçi Pal, Ferenc Petör, Pal birader-i m., D'örd' birader-i m., Pal veled-i m., Petör veled-i m., Hırvat Mikloş, Miklos veled-i m., Çös Laslo, Tot Marton, Nad' Yanoş, Kovaç Balind, İştvan veled-i m., Nad' Gergel, Sakaloş Mikloş, Bud Ferenc, İştvan veled-i m., Sabo Tomaş, Berber Gaşpar, Berber Mati, Lakadd'arto Lörinç, Gaşpar birader-i m., Sabo Petör, Petör veled-i m., Ötvöş Benedik, Berjeran Petör, Nemeş Andraş, Tot Mihál, Aç Tomaş, Koçiş Ferenc, Kaçi Mati, Yanoş — diyak.

Hane: 26.

Mahalle-i Köröm uça (کورون اوچه).

Kat'haz Balaj, Ferenc Andraş, Şanta Lörinç, Tosegi Yanoş, Şarfi İştvan, Yanoş veled-i m., Aç D'örd', Tot Yanoş, Benedik birader-i m., Mesaroş Gaşpar, Kantor Ambruş, Ferenc veled-i m., Nad' Lörinç, Varga D'örd', Çikoş İştvan, Pojega Ferenc, Tot Tomaş, Pato Şebeşt'en, Kırıl Gergel, Darayoş Benedik, Varga Fabyan, İmre birader-i m., Boroş Benedik, Yanoş veled-i m., Fiş Benedik, Yanoş veled-i m., Tot Mihál, Abraham veled-i m., Boda Pal, Tot Yanoş, Tot Marton, Kovaş Yanoş, Nad' Kapu Mat'aş, Bodor İmre, Boroş D'örd'.

Hane: 28.

Mahalle-i Şohordo uça (سوحوردو اوچه).

Berka Bertalan, Nad' Lörinç, Erdeli Balind, D'örd' veled-i m., Kırıl Bertalan, Nad' İştvan, Mihál veled-i m., Varga İştvan, Tot Şebeşt'en, Nad' Ferenc, Raç Petör, Bodor Kelemen.

Hane: 10.

[26r] Mahalle-i Fazikaş uça (فازقاش اوچه).

Berber Bernad, Kasaş Tomaş, Gergel damad-i m., Yako Petör, Ferenc birader-i m., Duka Benedik, Duka Ferenc, Şere (?) Mikloş, İştvan veled-i m., Çakan Tomaş, Balind veled-i m., İştvan veled-i m., Kenö İştvan, Mesaroş Yanoş, Şari Bernad, Yanoş veled-i m., Majaş Mikloş, Yanoş veled-i m., Dan İştvan, Harçaş Balind, Matyaş veled-i m., Benedik veled-i m., İmre veled-i m., Ser İştvan, Lukaç veled-i m., Miho İştvan, İştvan veled-i m., Andraş veled-i m., Kaka Pal, Mihál veled-i m., Yanoş veled-i m., Gaşpar veled-i m., Darayoş Yakob, Yanoş veled-i m., Furoş Gaşpar, Radvan Mikloş, Andraş veled-i m., Tatar Lukaç, Yanoş veled-i m., Mikloş veled-i m., Arva Gergel, Gergel veled-i m., Tot Petör, Mikloş Nikola, Mayor Pal, Yanoş veled-i m., D'örd' veled-i m., Beçeyi Petör, Gergel veled-i m., Dimitör veled-i m., Ognan Niko, Prodan Kostadin, Kiş Petör, Andraş veled-i m., Vişlayi Benedik, Pal veled-i m., Majaş Andraş, Andraş veled-i m., Nad' Bodijar, Boroni Antal, Varga Gal, Vaş D'örd', Petre . . . ?, Vidak D'urişko, Marinko Pavko, Nikola Yovan (?), Agoşton İştvan, Vitiz Yakab, Şari Bertalan.

Hane: 41.

Mahalle-i Sombathel uça (صونبط هل اوچه).

Sabo Abraham, Meleg Benedik, Mihál veled-i m., Gergel veled-i m., Lörinç damad-i m., Barat Yanoş, Berber İmre, Yoja Antal, Mihál

veled-i m., Kiş Mihál, Sabo İştvan, Çuti Balaj, Yanoş birader-i m., Matyaş veled-i m., Sabo Mihál, Budayi İştvan, Mihál veled-i m., Varga Mihál, Hanfi Tomaş, Mihál veled-i m., Neşte Benedik, İştvan veled-i m., Andraş veled-i m., Doçi Mikloş, Gergel veled-i m., Boroş Matyaş, Andraş veled-i m., Gergel Dimitör, D'örd' veled-i m., Balaj veled-i m., Lörinç veled-i m., Çalad Andraş, Matyaş birader-i m., Komloş D'örd', David Andraş, Haydut Petör, İmre veled-i m., Yanoş — kovaç, Berber Yanoş, Mihál veled-i m., İrmeş Balaj, Gergel veled-i m., Mesaroş Ambruş, Süç Lazar, Dani— diyak, Kerekyarto Balind, Bodor Gergel, Petör veled-i m., Şarkezi Petör, [26v] Pal veled-i m., Laslo veled-i m., Foriş Laslo, Gaşpar veled-i m., Bodijar veled-i m., Fazikaş Marton, Menhar veled-i m., ...? Yakob, Tot İmre, Çirak İştvan, Yakob veled-i m., Hırvat Mihál, Berber Balaj, Nad' Laslo, Lörinç — diyak, ...? Gaşpar, D'enöş Pal.

Hane: 41.

Mahalle-i Budayi uça (موده اوچه).

Tot Petör, İmre veled-i m., Şikol Yanoş, Palko veled-i m., Gaşpar veled-i m., Balog Yanoş, Bodor Petör, Danayi Gaşpar, Türk Marton, Yanoş veled-i m., Mihál veled-i m., Araçayi D'örd', Nad' Borbaş, ...? Yanoş, Nad' Pal, Gal İştvan, Sondi Antal, Yanoş veled-i m., Çıkı Andraş, Antal veled-i m., Viröş Yanoş, Nad' Mihál, Yanoş veled-i m., Nad' Balind, İştvan veled-i m., Varga Pal, Şomod'i D'örd, Ambruş veled-i m., Furoş Benedik, Fabyan Dimitör, Fiş Bodijar, Nad' Antal, Bakşayi Mati, Aç Ferenc, Tombor Gergel.

Hane: 25.

Mahalle-i Nad'senmikloş uça (ماك سنمقلوش اوچه).

Dorja Benedik, Köröş Kalman, Andraş veled-i m., Harçaş Marton, Tomaş veled-i m., Borşoş Mihál, Nad' Orban, Yanoş veled-i m., ...? D'örd', Ambruş Ferenc, Lukaç veled-i m., Mihál birader-i m., ...? Mikloş, Alberd veled-i m., Hırvat Pal, Töcir Pal, Sabo İştvan, Yeremyaş veled-i m., İmre birader-i m., ...? Benedik, Beluş Tomaş, Ökör Petör, Yanoş veled-i m., Yovanfi Ferenc, İştvan veled-i m., Yanoş veled-i m., Ötvöş Mikloş, Damyan Andraş, Yanoş veled-i m., D'örd' veled-i m., Süç Lukaç, İştvan veled-i m., Pal veled-i m., Pinter Benedik, Pal veled-i m., ...? Yanoş, Bodijar birader-i m., Berber Pal, Lukaç veled-i m., Arşinyarto İştvan, David veled-i m., Sid'arto Petör, Sid'arto Ferenc, Sid'arto Ambruş, Söke Mihál, İştvan veled-i m., Turi Pal, Keşe Mihál, Ferenc veled-i m., Arşinyarto And-

raş, Yanoş veled-i m., Kötélverö Lukaş, Berber Yanoş, David veled-i m., Gergel — diyak, Gaşpar veled-i m., [27^r] Pal veled-i m., Balind birader-i m., Çütörtök Bodijar, Lukaş veled-i m., Mihál veled-i m., Reytö Ferenç, Kíral Íştvan, Mihál veled-i m., Kadar Ambruş, Salayi Kalman, Ímre veled-i m., Gergel veled-i m., Sakaloş Kelemen, Layoş veled-i m., Olayoş Tomaş, Petör veled-i m., Matyaş veled-i m., Sekereş Vinçe, Sikel Ferenç, Mihál birader-i m., Tot Gergel, Mihál veled-i m., Şeçö Benedik, Katona Ferenç, Koşiş Farkaş, Duka D'örd', Sabo Mikloş, Varga Tomaş, Vaş Yanoş, Sabo Mihál, Çütörtök Bodijar, Lukaş veled-i m., Mihál veled-i m., Zador Yanoş.

Hane: 52.

Mahalle-i Sentlilek uça (سنت لیلی اوجه).

Hamuş Gelerd, Íştvan — kovaç, Varga Balind, Nad' Ferenç, Baka Alberd, Benedik veled-i m., Balaj veled-i m., Kovaç Yakob, Filip Balind, Nad' Gergel, Bodij veled-i m., Varga Petör, Andraş veled-i m., Írmöş Petör, Gergel veled-i m., Diyak Gaşpar, Hegedüş Lörinç, Şodi Berta, Beke Bodijar, Tako Andraş, Gergel veled-i m., Kasaş Pal, Tomaş veled-i m., Ferenç veled-i m., Kunt Ímre, Kíral Lörinç, Íştvan veled-i m., Andraş veled-i m., Kiş Benedik, Íştvan veled-i m., Egreşi Tomaş, Balind veled-i m., Kun Gergel, Boniş Mati, Tako Tomaş, ...? Balind, Matyaş veled-i m., Matyaş birader-i m., ...? Ferenç, Ívan Íştvan, Kon'a Mihál, D'örfi D'örd', Sölöş Pal, Şebeş'ten veled-i m., Pupoş Pal, Tot Tomaş, Tarçayi Petör, Marton veled-i m., Yanoş veled-i m., Tot Dimitör, Ambruş veled-i m., Boroş Andraş, Balind veled-i m., Paçiri Ímre, ...? Tomaş, Marton veled-i m., Vayna Mihál, Şoş Balaj, Yo Gergel, Pal veled-i m., Köröş Benedik, Gergel veled-i m., Íştvan veled-i m., Buzaş Alberd, Kiş Yanoş, Erçeyi Petör, Nemeş Ferenç, Nad' Gaşpar, Mihál veled-i m., Tot Benedik, Nad' Lörinç, Kiş Şimon, Gergel veled-i m., Kiş Mati, Yanoş veled-i m., Tot Marton, Kasaş Balaj, Beregi Gaşpar, Varga Mikloş, Baka ...?, Erdeyi Mati, D'örd' veled-i m., Miho D'örd', Petö Mikloş, Farkaş Pal, Erdeyi Yanoş, Fazikaş Pal, Aç Yanoş, Fazikaş Pal.

Hane: 62.

[27^v] Mahalle-i Kişsenmikloş uça (کیش سنمقلوش اوجه).

Şoş Ferenç, Nad' Yakob, Yanoş veled-i m., Ambruş birader-i m., Bodijar Tomaş, Balog Yanoş, Mihál veled-i m., Balaj veled-i m., Kalmar Yanoş, ...? Şebeş'ten, Mihál veled-i m., Koşiş D'örd',

D'örd' veled-i m., İştvan veled-i m., Terfi İştvan, Aç D'örd', Kiş Gergel, Çurik Balaj, Mihal veled-i m.

Hane: 11.

Mahalle-i Madaraş uça (ماداراس اوچه).

Kelemen Lukaç, İştvan veled-i m., Tomaş Filip, Pal veled-i m., Tot Ambruş, Gaşpar veled-i m., Tot Lörinç, Pal veled-i m., Gergel veled-i m., Poş İmre, Mihal veled-i m., Gaşpar veled-i m., Andraş veled-i m., Bodijar birader-i m., Tot Lukaç, Petör birader-i m., Fiş D'örd', Yanoş veled-i m., Balaj birader-i m., Nad' Alberd, Bornemis Gergel, Nad' Ambruş, İştvan veled-i m., Yakob Balaj, İmre veled-i m., Ferenc veled-i m., Pal veled-i m., Gillin Diyenöş, İştvan veled-i m., Gaşpar veled-i m., Vitariş veled-i m., Gillin Benedik, Ambruş birader-i m., Tot İştvan, Laslo Mihal, Şarkezi Mihal, Yanoş veled-i m., Şarkezi Yanoş, Kiş Boriş Gergel, Andraş birader-i m., Keçkeş Petör, Beçi Mikloş, Dimitör birader-i m., Boriş Gergel, Tot Marton, Farkaş Tomaş, Boriş Gal, Petör birader-i m., Tot Gergel, Sakaç İştvan, Gergel veled-i m., Moriç İmre, Tot Gaşpar, Kalman Mihal, Şaytnomo Petör, Şarkan Şebeş'ten, Darayoş Benedik, Nad' Gergel.

Hane: 33.

Mahalle-i Send'örd' uça (سندورك اوچه).

Kasaş Tomaş, Yanoş veled-i m., Ban Diyenöş, Kon'a Pal, Tot Diyenöş, Petör veled-i m., Pal veled-i m., Kırıl Yanoş, Kırıl Domoş, Kırıl Benedik, Şomod'i Bodijar, Gaşpar veled-i m., Beke Yanoş, Tokmak Yakob, Demöri Mati, D'örd' birader-i m., Bodor Gergel, Gergel veled-i m., Öş Andraş, Yanoş veled-i m., Fiş Bodijar, Ferenc birader-i m., Dıgı Petör, Çusa Balaj, Mihal birader-i m., Monoş Tomaş, Balind birader-i m., Sabo İmre, [28r] Marton veled-i m., Ferenc veled-i m., ...? Andraş, Diyenöş veled-i m., İştvan veled-i m., Raç Gelerd, Matyaş birader-i m., Pal veled-i m., Mikloş veled-i m., Nad' Marton, Balog Mihal, Fodor İştvan, Mihal veled-i m., Bakoş Yanoş, Andraş veled-i m., Fazikaş Gaşpar, Borda Balaj, İştvan veled-i m., Nad' Mikloş, Kiş Gergel, Sabo Dimitör, Astald'arto Balind, Varga Mihal, Sabo Pal, Yas Mihal, Kara D'örd', Yanoş veled-i m., Balind veled-i m., Abraham Lörinç, Pal veled-i m., Beke Gaşpar, Gaşpar veled-i m., Başa Yanoş, Yo Yanoş, Lakadd'arto Dimitör, Kovaç Mihal, Şöröş Petör.

Mahalle-i Kun uça (مون اوحه).

Bagı Tomaş, Balaj veled-i m., Foriş İmre, Ferenc veled-i m., Tomaş veled-i m., Kirestös Marton, Yanoş birader-i m., Mati veled-i m., Vilagoş Mihal, Matyaş veled-i m., Marton birader-i m., Yanoş birader-i m., ...? Mati, Tot Pal, Dimitör veled-i m., Tatar Gaşpar, Aç Mati, Andraş veled-i m., Şomod'i Fabyan, Borbaş Balind, Furoş Petör, Balaj veled-i m., ...? Mikloş, D'örd' veled-i m., Süç Geler, Vaş D'örd', Kiş Yanoş, Sölös Andraş, İştvan veled-i m., Süç İştvan, Andraş veled-i m., Arpo (!) Ed'öd, Tehenös Laslo, Kotorman Dimitör, Yanoş birader-i m., Muja Mikloş, Ferenc veled-i m., Bodijar Mihal, Loşançi Bertalan, Barçak Andraş, Muja Mihal, İştvan veled-i m., Kerekd'arto D'örd', Raboş Petör, Yanoş veled-i m., Kiş Mihal, D'örd' veled-i m., Pal Gergel, Yanoş veled-i m., Şarkan Balaj, İştvan veled-i m., Şarkan Marton, İştvan veled-i m., Şoş Tomaş, Matyaş veled-i m., Tot Mihal, ...? D'örd', Eröş D'örd'.

Hane: 35.

Mahalle-i Sentháromşag uça (ست هاروم شاغ اوحه).

Kir Mati, Yanoş veled-i m., Tot Mikloş, Tot Yanoş, İştvan veled-i m., Kuçora Yanoş, Benedik veled-i m., Tot İştvan, Mikloş birader-i m., Mesaroş Pal, Şebös İştvan, Yanoş veled-i m., Lörinç veled-i m., Nad' Ambruş, [28v] İgaz Marton, Yanoş veled-i m., Raboş İştvan, İştvan veled-i m., Petko Mihal, D'iken (?) Benedik, Pal veled-i m., Boyta Dimitör, Kırsta Bakıt', D'ord' veled-i m., İstapan veled-i m., Şuhay Yanoş, Pal veled-i m., Kuçora Berta, Mati veled-i m., Yanoş veled-i m., Sabo İştvan, ...? Mikloş, Yakob veled-i m., Sid'arto Yanoş, Matyaş veled-i m., Barçi Marton, Yanoş veled-i m., Mihal birader-i m., Araçi Tomaş, D'ord' birader-i m., At'im birader-i m., Yure Rayit', D'ord' birader-i m., İstapan birader-i m., Nikola birader-i m., Mesaroş Marton, Yanoş veled-i m., Şimon Mat'aş, And'al Lukaç, D'örd' veled-i m., Balind veled-i m., Tot Andraş, Yanoş veled-i m., Gaşpar veled-i m., Hegedüş Gergel, Mihal veled-i m., Balind veled-i m., Tot Petör, Kelemen birader-i m., Petör veled-i m., Gaşpar veled-i m., Koçona Andraş, Mati veled-i m., D'öngö İştvan, ...? Ferenc, Gergel Mataş (!), Tura İştvan, Farkaş Pal.

Hane: 34.

Mezraa-i Mora¹ (موره), ve ...² (موقه), ve Ötemiş³ (اوبه مش), ve Dorojma⁴ (دوروژه), ve Kiş-Üliş⁵ (کس اولیش), ve Ayto² (اطو), ve Gomboç-Homoka² (عون روح حومه), ve Inka² (انعه), ve Senmihal⁶ (سمحال) ma cezire-i Segedi-Rid⁷ (سکدي ريد) der mavera-i nehr-i Tisa⁸ (تسه). Der tasarruf-i râya-i mezbure.

Hasıl: 285,000.⁹

Kapı (!)	35,000
Gendum, keyl 4,820	67,480
Mahlût, keyl 2,425	19,200
Resm-i hime ve giyah	35,000
Resm-i dönüm-i bağan-i Müslüman, fi 4: 760	3,040
Öşr-i şıra, pinte, fi 3: 2,500	7,500
Âdet-i ağnam	2,555
Resm-i kevaré	1,262
Resm-i bostan	561
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	5,300
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	1,550
Resm-i tapu	250
Bid'at-i hanazır	2,200
Mahsul-i cezire-i Segedi-Rid (سکدي ريد), fi sene	2,500
Mahsul-i çeragâh-i salaşha-i ahali-i varoş-i Segedin (سکدين).	

Der arazi-i varoş-i m., fi sene 25,000

Mahsul-i cizye-i haymanagân. Der salaşha-i ahali-i ahali-

¹ Modern: *Mórahalom*; W of *Szeged* (Szeged és Szőreg 5564).

² Unidentified.

³ Modern: *Öttömös*; SE of *Kiskunhalas* (Kiskunhalas 5463).

⁴ Modern: *Kiskundorozsma*; W of *Szeged* (Szeged és Hódmezővásárhely 5464); ancient (= before 1800 A. D.): *Dorozsma* (cf. I, 680 of D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* [Historical Geography of Hungary in the Period of the Hunyadis]. Budapest, 1890-1913. I-V).

⁵ Modern: *Üllés*; S of *Kiskunmajsa* (Kiskunhalas 5463).

⁶ Modern: *Szentmihálytelek*; SW of *Szeged* (Szeged és Szőreg 5564); ancient: *Szentmihály* (Csánki, *op. cit.* I, 684).

⁷ Modern: *Nagyréti*; SW of *Szeged* (Szeged és Szőreg 5564).

⁸ River *Theiss*.

⁹ According to the entries this total should be: 279,961; the totals, in the Ottoman registers, do not always tally; see Lewis: BSOAS XVI, 473.

i (!) varoşha-i Segedin (سكدين) ve Keçkemét ¹ (كچكمب) ve Halaş ² (حلاس), tâbi-i liva-i Segedin (سكدين). Fi sene	22,500
Bâd-i hava, âdet-i deştbanî, ve rûsum-i arusane, ve resm-i fiçı	49,063
Mahsulât-i eklam-i müteferrika der varoş-i Segedin (سكدين):	218,500. ³
Mahsul-i resm-i gümrük	58,000
Mahsul-i resm-i ubur	20,000
Mahsul-i bedel-i monopoliye	44,000
Mahsul-i bac-i pazar-i hafta, ve panayırha, ma bac-i siyah	24,500
Resm-i sergi	2,700
Resm-i kanara	4,500
Resm-i kantar	3,000
Resm-i dümen	4,990
Asiyabha-i nehr-i Tisa (نسه). Fi 50, ^a beher (?) 16, ^a resim	800
Nısf-i mahsul-i dalyanha-i nehr-i Tisa (نسه), ma öşr-i mahi-i nehr-i mezbur, an kariye-i Böd ⁴ (نود) ilâ kale-i Titel ⁵ (نل). Fi sene	8,000
Mahsul-i gümrük ki, an nefsi Segedin (سكدين) ilâ kariye-i Jabyak ⁶ (راباق) ber nehr-i Tisa (نسه) an canib-i liva-i Segedin (سكدين) ber sefineha tahmil kerde başed ez gallal ve ez mahi ve ez sair meta. Fi sene	7,000

*

[42^v] Hane-i harabe-i kârgir ki, tekke demekle mâruftur, ma
kemer-i kârgir nezd-i hane-i mezbure, der dahil-i parkan-i Segedin
(سكدين) ki, bir tarafi tarık-i âm, ve bir tarafi harabe kenise, ve bir

^a With *siyakat* numbers.

¹ Modern: *Kecskemét*; E of *Kerekegyháza* (Kecskemét 5263).

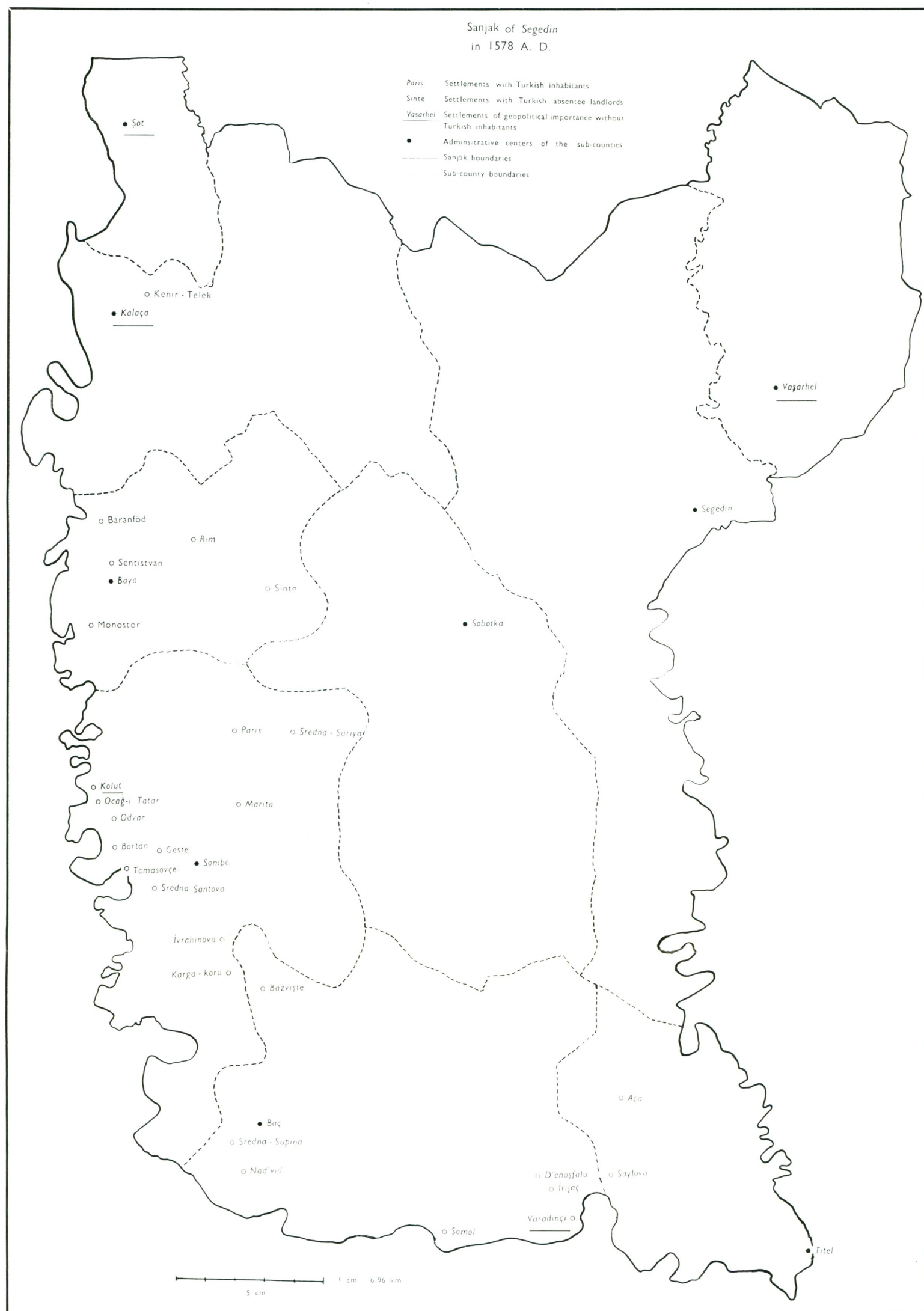
² Modern: *Kiskunhalas* (Kiskunhalas 5463; cf. II, 404-423 of S. Borovszky, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye* [Pest-Pilis-Solt-Kiskun County]. Budapest, [1910]. I-II.

³ According to the entries this total should be: 249,490.

⁴ Unidentified.

⁵ Modern: *Titel*; E of *Sajkászlak* (Srijemski Karlovci u. Titel 5954; Borovszky, *op. cit.* I, 164-169).

⁶ Modern: *Žsablya*; S of *Csurog* (Ujvidék und Petrovaradin 5864; cf. I, 179-180 of S. Borovszky, *Bács-Bodrog vármegye* [Bács-Bodrog County]. Budapest, [1909]. I-II).

tarafı zaîm Behram satın aldığı kârgir evlerdir. Zikir olan evler ve kemer, feth-i hakaniden beri harabe olup, kimsenin silk-i temellüküne münderiç olmayıp, mirîden furuht olunmak lâzım olmağın bayn at-şâlibîn suk-i sultanide karargir-i mezat olunup garaz-i nas munkatı olduktan sonra Çırak Hasan nam kimesne üzerinde otuz kuruş baha ile karar etmeğın, meblâğ-i mezbur mirî için alınıp, kabız olunup, merkum hane ve kemer, ber vech-i temlik, defter-i cedid-i hakanide üzerine kayıt olundu.

Hane, kârgir, harabe ki, ehl-i küfür zamanında ruhbanlar odaları imiştir. Der dahil-i parkan-i Segedin (سکدر) ki, bir tarafı tarık-i âm, ve bir tarafı Çırak Hasan satın aldığı harabe kârgir oda ki, tekke demekle mâruftur, ve bir tarafı harabe kenise, ve Mustafa havlusu ve hâli yerdir. Zikir olan harabe evler, hudud-i meşruhesi dahilinde olan havlusu yerler ile, ve eski kâfirî kuyu-i pınar ile bayn at-şâlibîn suk-i sultanide karargir-i mezat olunup garaz-i nas munkatı olduktan sonra Budun'da¹ (بودوند) defter emini Behram bey üzerinde otuz bir kuruş baha ile karar etmeğın, meblâğ-i mezbur mirî için alınıp, kabız olunup, merkum hane cemî levahuk ve tevabi ile, ber vech-i temlik, defter-i cedid-i hakanide üzerine kayıt olundu.

Dekakin, kârgir, harabe, der nefsi Segedin (سکدر). Zikir olan dükânlar müddet-i medide ile harabe olup, furuht olunmağa lâzım olmağın, bayn at-şâlibîn suk-i sultanide garaz-i nas munkatı olduktan sonra, Pirî halfa ve Ahmet bölükbaşı nam kimesneler uhdeslerinde bin beş yüz akçaya karar eylemeğın, meblâğ-i mezbur mirî için kabız olunup, dekakin-i merkume defter-i cedid-i hakanide üzerlerine kayıt olundu.

Zemin-i hâli der dahil-i parkan-i Segedin (سکدر). Zikir olan zemin mirîden furuht olunmak lâzım olup, bayn at-şâlibîn garaz munkatı olduktan sonra, Mustafa nam kimesne uhdesinde bin akçaya karar etmeğın, meblâğ-i mezbur, mirî için kabız olunup, defter-i ceditte üzerine kayıt olundu: Ceman: 93,200.

Cemaat-i müselleman-i Segedin (سکدر), ber vech-i muafiyet.

Rayın Radohina, Petre Yakşa, D'ura Vuk, Yovan David, Yovan Nikola, Radiç Nikola, İstapan Pavko, Simon Mihal, ...? İçvetko, Milašin Radul, Petre D'ura, Mirko Hirak, Radosav Yovan, Dıragın Yovan, Radişa Dıragışa, Radivoy Petre, Radul İçvetko, Bogdan Bra-

¹ Modern: Buda; western side of Budapest.

nit', Vuyin Radan, Ognan Yovan, D'ura Dimitre, Radoye Petre, Nikola Petre, Petre Todor, Matey Damyan, Petre Marko, Dimitre İstapan, İvan Vuyin, Jivko Yovan, Radoye Diragoylo, Miloş Nikola, Vuk Petre, Marinko Pavko, Petar Bun, Porodan Kostadin, Yura Vukosav.

Hane: 36.

[43^r] Cemaat-i kıptıyan-i Segedin (سکدس). Tâbi-i m.

Derviş Veli — ser-i cemaat, İlyas birader-i m., Bektaş Bali, Mustafa birader-i m., Hasan Koçi, Bali Abdullah, Sefer Kurt, Yusuf Recep, Seydî Recep, Pervane Abdullah, Karagöz Abdullah birader-i m., Ali birader-i m., Ferhat Aydın, ...? Mihal.

Hane: 10.

Cemaat-i Balind çigan. Sakin-i m.

Paka Dimitre, Yanoş Vinçe, Dimitre Balind, Balaj Balind, İştvan Balind, Nikola Lalit', Danko Nikola, Balind Andraş, Ferenç Andraş, Vinçe Dimitre, Petre ...?, Pand'ela Yakov.

Hane: 12.

Cemaat-i Yovan çigan. Sakin-i mezbur.

Lazar Yovan, Yovan Vuyin, Nikola Manoylo, Radosav Vuyin, Dimitre İçvetko.

Hane: 6.

Cemaat-i Basara Nikola. Tâbi-i m.

Mirça Nikola, Ognan Nikola, Marko İstari, İstapan Marko, ...? Marko, Pazara Vuyin, İslavuy Vuyin, Manoylo Peyit', D'ura Peyit'.

Hane: 10.

[43^v] Mahsulât-i mirî.

...

Mahsul-i beytûlmal-i amme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve şemhane, ve ihtisap, ve ihzariye, ve mabeyn-i timarha-i sipahıyan-i nahiye-i mezbure ma merdan-i kale-i Segedin (سکدس): 25,000.

[2.] [44^v]

Nahiye-i Sobotka (صوبوتقه). Der livai Segedin (سکدین).

Nefs-i Sobotka ^{a,1} (صوبوتقه).

^a Recorded after *Paloş*, *Kid'oş* and before *Çertistaş* (?); also at the end of the section on *Sobotka nahiyesi*.

¹ Modern: *Szabadka*; SE of *Kelebia* (*Szabadka és Mélykút* 5563; Borovszky, *op. cit.* I, 181-206).

Cemaat-i müstahfazan-i kale-i mezbur.

Mustafa Hersek — al-dizdâr, Ahmet Abdullah — kethüda, Timur Hasan — serbölük, Bali Hasan, Turak Hasan, Kurt Abdullah, İskender Hamza, Mehmet Ferhat, Ramazan Abdullah, Arslan Abdullah, Ali Abdullah, Mustafa Ferhat, Mehmet Bali, Kurt Abdullah, Ali hacı, Ali Abdullah, Abdi Bali, Cafer Ramazan, Şaban Ahmet, Kasım Abdullah, Rıdvan Abdullah, Ali Mehmet, Ramazan Abdullah, Derviş Ferhat, Kurdali Ferhat, Mehmet Bosna, Hüseyin Ferhat, Faik Musa, Ali Bosna, Mehmet Ahmet, İbrahim Hasan, Süleyman Hasan, Cafer Abdullah, Ali Veli, İbrahim Bali, Oruç Ferhat, Hüseyin Bosna, Murat Mehmet, Mehmet Abdullah, Şaban İskender, İbrahim Budak, Mehmet Ferhat, Ali Abdullah, Hudaverdi Mehmet, Kurt Oruç, Kurt Mehmet, Oğraş Abdullah, Nasuh Mehmet — ser-top, Mustafa Abdullah, çirkin Mehmet, Ali Mehmet, İbrahim Bali.

Hane: 52.

Gebran-i nefsi Sobotka (صوبوتقه). Tâbi-i m.

Mata Radosav — kinez, Milak veled-i m., Radman Milin, Radenko veled-i m., Radivoy Radoş, Milosav veled-i m., Vuyiça veled-i m., Nikşa Milko, Vuyiça veled-i m., Vuçit' Diragişa, Vuyin Radivoy, Vuyin birader-i m., Rado Vukit', Radovan birader-i m., Petar veled-i m., Yovan D'uriçit', Diragişa Vukaşin, Selak veled-i m., Vuyiça Vukas, Gruyiça birader-i m., Novak Bun, Bogoye veled-i m., İliya Vuyiça, Lazar veled-i m., Nikola birader-i m., Vuyiça Radko, Radin D'urin, Radosav Peya, Miliya birader-i m., Yovan Mirko, Vukaşin Grube, Nikola ...?, İliya Yakub, Veçerin Subota, Miliya Peya, Radul Vukdirag, İliya Nikola, Blagoye birader-i m., Radun'a Beluça (?), İçvetko Subota, Manoylo Vuk, Nikola Miloş, Radul Milin, Ostoya Pavun, Nikola Braşit', Vukoye veled-i m., İskoroş — doselaç, Vuçit' veled-i m., Radovan İsmolan, [45r] Gruyiça birader-i m., Radovan Miladin, Milko Vukdirag, Raduşin veled-i m., Radovaç Peya, Miliya birader-i m., Milaşin Hirnak, Rado veled-i m., Radiç Radoş, Tomaş veled-i m., Vuk Novak, Petre birader-i m., Vuyiça Radoye, İliya veled-i m., Nikşa veled-i m., Subota Pavle, Jivko veled-i m., Radosav İstapan, Bayçeta veled-i m., Petar Vuyit', Milosav veled-i m., Radişa Vuk, İstapan veled-i m., Lazar Nikola, Gozden veled-i m., Yovan Vuksan, Jivko Radman, Rado Vukit', Petar veled-i m., Petar Mileta, Dimitre veled-i m., Rado Milin, Vuyiça Goyan, Bogoye veled-i m.

Hane: 48.	
Hasıl: 10,849. ¹	
Kapı 46	2,300
Gendum, keyl 150	2,100
Mahlût, keyl 50	400
Resm-i hime ve giyah	2,300
Âdet-i ağnam	1,130
Resm-i kevaré	550
Resm-i bostan	120
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	232
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	150
Resm-i tapu	30
Bid'at-i hanazır	455
Mahsul-i bac-i pazar-i hafta ve panayırha ki, haftada cüma gün pazardır, ve panayırlarının biri İstapan dan ve biri Kıristov dan ve biri Lazarev dan günlerinde durur. Fi sene	500
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı, ve resm-i arusane ve fıçı	482

*

[55^v] ...

Mahsulât-i mirî.

...

Mahsul-i beytülmal-i amme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve şemhane, ve ihtisap, ve ihzariye, ve mabeyn-i timarha-i sipahiyan ve merdan-i kale-i Sobotka (صوبه): 18,000.

[3.] [56^v]

Nahiye-i Titel (تتل), der liva-i Segedin (سكدين).

Nefs-i Titel^{a,2} (نفل). Tâbi-i m.

Cemaat-i müstahfazan-i kale-i Titel (نفل) ve Foka³ (فوقه).

Behram — al-dizdâr, Osman — kethüda, Musli — al-haṭīb, Mustafa Yusuf, Hüseyin Ferhat, Ömer Alagöz, Ali İbrahim, Süley-

^a Recorded after *Çontafir* and before *Turşloşçe* (?), and in the vicinity of *Barça*, *Vidraş* (?), *Kovejde*.

¹ According to the entries this total should be: 10,749.

² Modern: *Titel*; E of *Sajkászlak* (Srijemski Karlovci u. Titel 5964; Borovszky, *op cit.* I, 164-169).

³ Unidentified.

man Oruç, İbrahim Abdullah, Hızır Mustafa, Ali Aydın, Recep Cafer, Bali Yusuf, Osman Bali, Bali Hüseyin, Mehmet Ali, Fethullah Veli, Hasan Abdullah, Timur Yakup, İbrahim İnehan, İbrahim Hüseyin, Pir Mehmet Mustafa, Nuh Hüseyin, Abdi Mustafa, Mehmet Keyvan, İbrahim Behram, İbrahim Oruç, Mehmet Timurhan, İsa Mehmet, Hasan Oruç, Hüseyin Hasan, Mehmet Abdülgani, Timur İsa, Pirî Mehmet, Hüseyin Bali, Davut Hüseyin, Mustafa Behram, Hüseyin Hasan, Osman Mahmut, Hüseyin İbrahim, İnehan Hüseyin, Hızır Kul, Bali Mehmet, Hosrev Abdullah, Nasuh Abdullah, Mümin — al-mu'azzin, Mürteza Veli, Osman Ferhat, İskender Mehmet, Mehmet Ahmet, Bali Hüseyin, Ali Mustafa, Hüseyin Ali, Ahmet Ferhat, İnehan Pervane, Mustafa Abdullah, Hızır Dizdar, Barak Süleyman, Ömer Musa, Hüseyin Ahmet, Perviz Abdullah, Kurt İsmail, Mustafa Ali, Hüseyin Yusuf, Yunus Kurt, Mustafa Şirmert, Kurt Süleyman, Mehmet Şirmert, Beşir Mahmut, İnehan Hüseyin.

Cemaat-i Müslümanan-i varoş-i Titel (جل).

Nuh — al-imâm, Abdülbaki — al-mu'azzin, Ali b. Kasım, Ahmet — al-kâtib, Pirî — al-kâtib, Abdurrahman — seroda, Hüseyin Kasım, Turgut Pervane, Mustafa Halil, Bali Yusuf, Üveys Mustafa, Haydar Seydî, Mustafa Hüseyin, Cafer Alagöz, Rıdvan Abdullah, Ali Divane, Malkoç Cafer, Ali Şirmert, Ahmet Ali, Hürrem İnehan, Süleyman Firuz, Timur Nasuh, Ferit Hasan, İnehan Hasan, Hürrem Abdullah, Hüseyin Mustafa, Hosrev İnebeği, Ali Nasuh, Lûtfi Mehmet, Tursun Kurt, Hasan Murat, Timur Ali, Hüseyin Ahmet, Ömer Abdullah, Kurt Mustafa, [57r] Hasan Hamza, Ali Divane, İbrahim—berber, Turak — al-ğazzâz, Behram . . . ?, Mehmet Abdullah, Kurt Turmuş, Hüseyin — çizmeci, Hürrem Abdullah, Mehmet İlyas, İbrahim Oruç, Turak Ali, Mustafa — yeniçeri, Turmuş Musa, Üveys Hasan, Hacı Kurt, Pirî Hamza, İbrahim — dülger, Rıdvan Abdullah, Bali Budak.

Hane: 125.

Gebran-i varoş-i mezbur.

Jivko Pavkovit', İstefan Durit', Rayak D'ord', Marko D'urko, Radomir birader-i m., Pavle Nedelko, Peşa Nikola, Todor birader-i m., Peşa Pavle, Yovan veled-i m., Vuk Vukaşin, Yovan veled-i m., Radivoy Petre, Yovan İstefan, Yoço Radul, Nedelko İstefan, İstefan — terzi, Sava Petkovit', Yovan birader-i m., Yovan Radul, Ni-

kola birader-i m., Dimitre Yovan, Peşa birader-i m., İçvetko Yovan, Kozma Bun, Nedelko Vuk, Marko — doselaç.

Hane: 30.

Hasıl: 17,200.

Kapı ve çift ma bennak	2,000
Bağın-i Müslüman, dönüm, fi 4: 350	1,400
Gendum, keyl 390	5,460
Mahlût, keyl 165	1,320
Resm-i hime ve giyah-i gebran	1,000
Resm-i... ¹ Müslüman, beher hane fi: 5	615
Âdet-i ağnam	350
Resm-i kevaré	512
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 500	2,000
Resm-i bostan	150
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	250
Öşr-i adés, ve grah, ve nohut, ve bakla	112
Resm-i tapu	220
Bid'at-i hanazır	212
Resm-i arusane ve fiçı	714
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı	885

[4.] [63^r]

Kariye-i Saylova^{a,2} (سالوه). Tâbi-i Titel^b (تل).

Ali ... ? — imam, Hasan Cafer — 12, Ferhat İskender — 22, Abdurrahman veled-i m., Timur Alagöz — 22, Mahmut Abdullah — 22, Ali veled-i m., Hüseyin Mustafa — 22, Süheyl Kasım — 22, Yusuf ... ? — 22, Gazanfer Nasuh — 22, Firuz Pirî — 22, Bali birader-i m., Mehmet Pirî — 22, Timur Ali — 22, Kurt Alagöz — 22, Murat Alagöz — 22, Bali Kasım — 22, Cafer Kurt — 22, Yusuf İlyas — 22, Nasuh birader-i m., Pervane İskender, ... ? İskender — 22, Ferit Mustafa — 22.

Hane: 19; ma bennak: 1; imam: 1.

^a Recorded after *Berladin* and before *Temerin*.

^b I. e. *Titel nahiyesi*.

¹ Unidentified.

² Modern: *Szajlova*; NE of *Ujvidék* (Csánki, *op. cit.* II, 161); ancient: *Szajol* (Borovszky, *op. cit.* I, 237-238, 244; Csánki, *op. cit.* II, 161).

Hasıl: 7,425.¹

Resm-i çift ma bennak	408
Gendum, keyl 180	2,520
Mahlût, keyl 100	800
Resm-i hime ve giyah	900
Âdet-i ağnam	1,222
Resm-i bostan	25
[63 ^v] Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	112
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	52
Resm-i tapu	28
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı, ve resm-i arusane	323

[5.] [64^v] ...

Kariye-i Aça^{a,2} (آچا). Tâbi-i Titel^b (تل).

[65^r] Radiç Bogdan, Pavle Radosav, Radovan Vuyin, Pavko Vukıça, Pavle birader-i m., Subota Vuk, Vuçihina Vuyin, Pavle İvan, Petko Radul, Radko Milašin, Lazar Rayko, Lazar Lalit', Todor Diragobrat, İstanko Subota, Yovan veled-i m., D'ord' Radiç, Lazar Mihal, Diragaç Radosav, Radosav — doselaç, Nikola Radoye, Vukaç — doselaç, İstegan birader-i Ferhat, Ferhat Abdullah — 22, Murat Abdullah — 22.

Hane: 20; Müslüman: 2.

Hasıl: 6,100.³

Kapı 19	950
Gendum, keyl 158	2,212
Mahlût, keyl 72	576
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 48	176
Resm-i hime ve giyah	950
Âdet-i ağnam	513
Resm-i çift	44
Resm-i kevar	65

^a Recorded after *Egrôş* and before *Paçınçe* (?), and in the vicinity of *D'örkin* (also called *D'urd'ovçe*).

^b I. e. *Titel nahiyesi*.

¹ According to the entries this total should be: 6,390.

² Ancient: *Acsa*; NE of *Temerin* (sheet XVII 39 of the eighteenth century 1: 28,000 scale Josephian Topographic Map; B o r o v s z k y, *op. cit.* I, 161-162).

³ According to the entries this total should be 6,001.

Resm-i bostan	23
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	48
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	24
Resm-i tapu	32
Bid'at-i hanazır	196
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rûsum-i arusane ve fiçı	192

[6.] [70^v]

Nahiye-i Baç (باح). Der livâ-i Segedin (سكدين).

Nefs-i kasaba-i m. ^{a,1}

Mahalle-i Cami-i Şerif-i Hassa.

Mehmet — al-dizdâr, Abdüsselâm — al-haţîb, Mehmet — kethüda, Rıdvan — serbölük, İsa Dursun, Hudaverdi Abdullah, Yahya Bosna, Süleyman Mehmet, Hüseyin Karaca, Malkoç Ferhat, Hüseyin Ferhat, Sefer Abdullah, Ferruh Abdullah, Selim Mehmet, İbrahim Nasuh, Ali Murat, Kalender Hamza, Musa Hasan, Mehmet İnehan, Bilâl Mustafa, Cafer Abdullah, Ali Pervane, Mustafa Veli, Şadi İshak, Hudaverdi Hüseyin, Mustafa İshak, Hüseyin Dursun, Kurdali İnehan, Ömer Hüseyin, Turak Nasuh, Hasan Pirî, Bali Hamza, Hüseyin — topçu, Mehmet — kethüda, Ali Mehmet, Mümin İshak, Oruç Mehmet, Mehmet — neccar, Ali — haddat, Mustafa — al-mu'azzin, Yusuf Abdullah, Mustafa — neccar, İlyas Abdullah.

Hane: 43.

Mahalle-i Cami-i Ali Bey, der kasaba-i m.

Mehmet çelevi — al-haţîb, Emir efendi — al-imâm, Cafer halfa — al-mu'azzin, Nebi — al-mu'azzin, Mustafa — al-mu'arrif, Ali ağa, Memi — sufi, Hasan kethüda — al-za'îm, Ferhat bey — al-cundî, Pirî bey — al-za'îm, Eyüp — al-cundî, Mustafa — al-cundî, Hasan — al-cundî, Sefer voyvoda — al-cundî, Pirî baba — al-cundî, Murat Şirmert, Behram — al-tâcir, Hosrev — al-tâcir, Osman — al-tâcir, Mehmet — seroda, Behlül Memi, Ömer Veli, Mustafa — çizmeci, Arslan — gemici, Memi — al-hayyât, Süleyman — neccar,

^a Recorded after *Bodisav* and before *Paşka*, and in the vicinity of *Kiş-Baç*, *Körtvilöş*, *Martinge* (?).

¹ Modern: *Bács*; S of *Dernye* (Vukovar 5862; Borovszky, *op. cit.* I, 33-36; Csánki, *op. cit.* II, 136).

Malkoç — al-tâcir, Ali — çilingir, Hasan — al-ḥayyât, İbrahim Hasan, Osman Hızır, Mustafa Abdullah, Kurt — demirci, Muharrem — berber, Memi — saraç, İskender Abdullah, Hurrem Abdullah, Osman — kazancı, Şaban Turhan, Kara Hüseyin — al-tâcir, Salih — al-ḥayyât, İbrahim İsmail, Memi — al-ḥayyât, Sefer — çizmeci, Abdi Mürüvvet, Şaban Bali, Kurt — al-ḥayyât, Osman — al-ḥayyât, Ömer — çizmeci, Timurhan — sufi, Kurt Hasan, Mustafa — çizmeci, Ahmet — serbölük, Ahmet — al-ḥayyât, İbrahim — seyyaf, Firuz Yusuf, [71^r] Mehmet — seyyaf, Muharrem İlyas, tercüman Murat, Kurt — tellâl, Kurt Mahmut, İbrahim — al-ḥayyât, Hasan Kurt, İlyas Hamza, Arslan Bali, İnehan — sufi, Mehmet Ali, Mustafa — sufi, Rıdvan — attar, Malkoç Yusuf, Hüseyin — çizmeci.

Hane: 71.

Mahalle-i Mescid-i Kılıççı.

Mahmut — al-cundî, Hudaverdi — al-cundî, Hüseyin — al-cundî, İbrahim — al-cundî, Behram — al-cundî, Bilâl — al-imâm, Ali — al-mu'azzin, Ali — al-ḳayyim, Yahya Nasuh, Mustafa — nalbant, Yahya — çizmeci, İbrahim Veli, Kurt — al-ḥayyât, Oruç Şadi, Hasan Abdullah, ...? Bayezit, Cafer Karagöz, Turgut Ali, Ferhat — çıkırıkçı, Yusuf — al-ḥayyât, Pirî — al-ḥayyât, Memi — eskici, Musa Hosrev, Pervane Abdullah, Mustafa — eskici, Ali Mehmet, Behram İlyas, Hacı Mehmet, Cafer Mustafa, Mehmet Cafer, Mustafa Davut, Kamber Hüseyin, Mehmet — al-ḥayyât, Ahmet Alagöz, Timur Murat, Mahmut — çıkırıkçı, Ferhat — al-tâcir, Memi — al-ḥayyât, Osman Abdullah, Hüseyin Durak, Turhan Mahmut, Nasuh — al-ḥayyât, Hasan Karagöz, Veli — çizmeci, Yusuf — çizmeci, Feruh Abdullah, Davut Şadi, Hüseyin Bali, Hasan Murat, Deniz Derya, Veli — çıkırıkçı, Nasuh Hızır, Yusuf Behram, Mustafa Abdullah.

Hane: 54.

Mahalle-i Mescid-i Keçeci Mehmet.

Osman bey — miralay, Pirî — serasker, Hasan — al-cundî, Gazanfer — al-cundî, Murtaza — al-imâm, Abdi — al-mu'azzin, Bali — al-ḳayyim, Mustafa Mehmet, Hüseyin Hasan, Ali — ahenger, Ali Ferhat, Cafer Hasan, Yusuf Hüseyin, Kurt Davut, Ahmet — yolcu, Cafer Hüseyin, İnehan — hallaç, Mehmet Yahya, Pervane Abdullah, Kurt Hüseyin, Mehmet İnehan, Osman Pervane, Mehmet Pervane, Hüseyin Abdullah, Mustafa, — kavukçu, Mürsel — terzi,

Recep Ramazan, Ömer Paşayığit, Şah Mehmet, Osman Mehmet, Ömer — berber, Nebi Mahmut, Veli — terzi, Mehmet Turgut, Mehmet — bıçakçı, Yahya Hasan, Karagöz Hamza, Ömer — al-ḥayyât, Osman İsmail, Kurt — ahenger, Ali Hasan, Sefer Ali, [71^v] Yusuf — al-ḥayyât, Hasan — kasap, Behram Mustafa, Ali — kürekçi, Mezit — çizmeci, Hüseyin Hasan, İnehan Mustafa, Kurt — çizmeci, Pervane Yusuf, İnehan Yusuf, Hurrem — al-ḥayyyât, Gazanfer Turhan, Osman Pirî, Kurdali Alişah, Veli Hasan, Hasan Mustafa, Mehmet Mahmut, İbrahim Timurhan, Pirî Hüseyin, İlyas Hüseyin, İnehan Mahmut, Mustafa Mehmet, Osman Pervane, Hüseyin İyas, Hüseyin Abdullah, Gazi Veli, Salih Gazi, Pervane Abdullah.

Hane: 70.

Mahalle-i Eski Mahkeme.

Mehmet — al-za‘ım, Hasan — al-cundî, Ramazan — al-cundî, Murat — al-cundî, Hasan — al-cundî, Bali divane — al-cundî, Pirî hoca — al-imâm, Turak — al-mu‘azzin, Arslan — kayyum, Üveys — al-mutavallî, Kurt Alâeddin, Ömer — al-sayyâf, Bali — al-ḥayyât, Veli İskender, Turhan — dülger, Pirî — al-ḥayyât, Nasuh Ahmet, Cafer — berber, Alişan — al-ḥayyât, Cafer — ahenger, Oruç — çizmeci, Turak birader (!), . . . ? — abacı, Ali Pirî, Bayramlı — al-tâcir, Hasan — al-ḥayyât, Piralî — neccar, Bali İnehan, Kurt İnehan, Sefer Hüseyin, Alişan — terzi, Şehban (?) — çizmeci, Ali — sufi, İbrahim — berber, Kurt Öküz, Balı Alâeddin, Timur Musa, Bayezit — sufi, Pirî İlyas, Mustafa — al-tâcir, Lûtfî — al-tâcir, Mehmet — kürekçi, Avs — al-tâcir, Mahmut — al-mustaḥfaz, Hasan — ahenger, Cafer Ferhat, Malkoç Ali, Gazanfer — çizmeci, Sefer Memî, Mustafa — al-tâcir, Bali İskender, Bali Yusuf, Veli İlyas, Pervane — çizmeci, Murat — tuzcu, Yusuf — al-tâcir, Ali — al-tâcir, Yahya . . . ?, Mehmet İskender, Seyyidi — al-tâcir, İnehan Segsar, Ferhat Mustafa, Behram — tabak, Ali — sufi, Bali — eskici, Oruç Abdullah, İsa Ferhat, Haydar — çizmeci, Turak Nasuh, Turgut — çömlekçi, İbrahim İshak, Pervane — tabak, Cafer — çıkırıkçı, Hüseyin — al-ḥayyât, İnehan — çömlekçi, Behram — sufi, Cafer — al-tâcir, Ramazan Behram, Pervane Mehmet, Firuz — sufi, Veli Timur, Veli — dülger, Mustafa — aşçı, Hurrem — al-tâcir, Yahya — terzi, Gazi Mahmut, Avs Ahmet, Korkut Evrenos, Sefer Evrenos, Gazanfer — çizmeci, Şaban Abdullah, [72^r] Ali — azap, Firuz, — sufi, Pirî — tabak, Üveys — al-tâcir, Hudaverdi, Hasan Mahmut,

Abdurrahman Hüseyin, Kurt Veli, Pervane Abdullah, Mahmut — al-tâcir, Yahya Ferhat, Mustafa — eskici, Memi Mezit.

Hane: 104.

Mahalle-i Mescid-i Mahmut Paşa.

Ferhat — al-cundî, Şaban — al-cundî, Seydi — al-cundî, İbrahim — al-cundî, Kurt — al-cundî, Mustafa hoca — al-imâm, Süleyman — al-mu'azzin, Ömer — al-ğayyim, Üveys — al-fâris, Gazanfer — al-tâcir, Ali — al-ğayyât, Bali — al-ğayyât, Veli — saraç, Mehmet İyas, Pervane — azap, Kurt — al-ğayyât, Mehmet — neccar, Mustafa — yaycı, İskender — al-tâcir, İbrahim — çizmeci, Yusuf Abdullah, Mustafa — al-kâtib, Şaban Karaca, Kurdali Nasuh, Firuz hoca, Osman — al-kâtib, Yusuf Abdullah, Bali Abdullah, Gazi Abdullah, İbrahim Abdullah, Hasan — al-ğayyât, Ferhat Mahmut, Ahmet — al-fâris, İlyas Ferhat, Seydi Abdi, Mehmet Abdullah, Turhan — neccar, Hasan — neccar, Veli İskender, Kurt — çizmeci, Mustafa Şirmert, Mustafa — berber, Turak — bakkal, Hurrem — çizmeci, Mehmet — helvacı, Hızır — al-ğazzâz, Sefer Evrenos, Abdurrahman — sufi, Nasuh — al-fâris, Ahmet — berber, Piri Abdullah, Mehmet Süleyman, İbrahim — al-ğayyât, Mustafa Ahmet, Pirali Tursun, Hasan — kavukçu, Hüseyin — berber, Sefer Mehmet, Hurrem Nasuh, Osman Süleyman, Salih Mehmet, Murat Nasuh, Bali — al-ğayyât, Hüseyin — berber, Turak — al-ğayyât, Korkut — çizmeci, ...? Sefer, Kurt Ferhat, Hasan — al-cundî.

Hane: 39.

Gebran-i nefis-i Baç (حبا).

Baleta D'ord', Tomaş birader-i m., Todor D'urko, Pavle veled-i m., Pavle Lukaç, Tomaş veled-i m., D'ord' Marton, Nikola veled-i m., İmre Tomaş, İliya Bodit', Mihal veled-i m., Pavle Jivko, Petar — kolosar, Mihal veled-i m., Filip Radul, Vukdırag Paval, Mihal veled-i m., ...? Hırvat, Vuk veled-i m., Mat'aş Damyan, D'ord' Vuyiça, D'ord' ...?, İvaniş Jivko, Tomaş veled-i m.

Hane: 15.

Hasıl: 30,000.

[72 ^v] Kapı 14	700
Gendum, keyl 400	5,600
Mahlût, keyl 230	1,840
Resm-i hime ve giyah-i gebran	700
Âdet-i ağnam	1,200

Resm-i dönüm-i bağan-i Müslümanan	2,000
Öşr-i şıra-i gebran, pinte, fi 4: 300	1,200
Resm-i kevaré	1,050
Resm-i besatin-i Müslümanan	450
Resm-i çayır-i Müslümanan	425
Resm-i besatin-i gebran	40
Öşr-i meyva	100
Resm-i tapu	100
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	247
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	120
Bid'at-i hanazır	150
Mahsul-i bac-i panayırha, fi sene	8,078
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rüsum-i arusane ve fiçı	6,000

[7.] [82^r] . . .

Kariye-i Nad'vid' ^{a,1} (نك، وک). Tâbi-i m.^b

Vuyiça İvan, Nikola veled-i m., Nikola Boşnak, D'ura veled-i m., Dimitre Raško, Novak veled-i m., Vuyin Vukdırag, Mata İvan, Mihaylo Dimitre, İstapan Yovan, Goyko veled-i m., İliya İvladosav, Radivoy Vukosav, Şaban Abdullah — 22.

[82^v] Hane: 9; Müslim: 1.

Hasıl: 2,986.²

Kapı 8	400
Gendum, keyl 43	602
Mahlût, keyl 82	656
Resm-i hime ve giyah	400
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 25	100
Âdet-i ağnam	226
Resm-i kevaré	150
Resm-i bostan	12
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	82
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	26
Resm-i tapu	38
Bid'at-i hanazır	122

^a Recorded after *Kiş-Selençe* and before *Istublina*.

^b I. e. *Baç nahiyesi*.

¹ Ancient: *Nagyvölgy*; between *Bogyán* and *Dunabököny* (Borovszky, *op. cit.* I, 80 and II, 305; Csánki, *op. cit.* II, 158).

² According to the entries this total should be: 2,964.

Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rûsum-i arusane ve fiçı 150

[8.] [89^r] ...

Kariye-i Bazvişte ^{a,1} (بازوشته). Tâbi-i m.^b

Novak Milan — mirî, Rayak birader-i m., İvraneş Milan, Rado veled-i m., Pavko Radosav, Vukđirag veled-i m., Nikola Marko, Rado veled-i m., İstapan Radovan, Yovan — doselaç, Radovan veled-i m., Radoye Byejan, D'urat' Barit', Milovan Radoye, Vuyin Belit', D'ura D'uriçit', Rayak Radenko, Vukosav Dimitre, Radosav veled-i m., Milin Vukđirag, Vuyin veled-i m., Radosav Boyit', Yovan veled-i m., Yovan Brayanovit', İstapan veled-i m., Hirnak Nikola, Dimitre birader-i m., İbrahim Ahmet — 22, Mustafa Ramazan — 22, Mahmut Yusuf — 22.

Hane: 16; Müslim: 3.

Hasıl: 6,322.²

Kapı 16	800
Gendum, keyl 130	1,820
Mahlût, keyl 169	1,352
Resm-i hime ve giyah	800
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 30	120
Âdet-i ağnam	309
Resm-i kevaré	422
Resm-i bostan	22
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	99
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	42
Bid'at-i hanazır	162
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rûsum-i arusane ve fiçı	426

[9.] [93^r] ...

Kariye-i Sredna-Şapına ^{c,3} (سردنه شاپنه). Tâbi-i m.^b

^a Recorded after *Gazi* (also called *Çakouçe*) and before *Egreş* (also called *Velika-Şove*).

^b I. e. *Bač nahijesi*.

^c Recorded after *Gorna-Křestur* and before *Novasel*.

¹ Ancient: *Bozias*; E of *Doroszló* (Borovszky, *op. cit.* I, 68; Csánki, *op. cit.* II, 145 and 166).

² According to the entries this total should be: 6,374.

³ Ancient: *Sáp* (also called *Völgysáp*); between *Vajszka*, *Bács*, and *Palona* (Borovszky, *op. cit.* I, 141; Csánki, *op. cit.* II, 160).

Radosav Vukašin, Nikola Vukašin, Radovan veled-i m., Marinko Paval, Manoylo veled-i m., Vukđrag veled-i m., Nikola Vukosav, Radosav veled-i m., Nikola Radiç, Ferhat Abdullah — 22, Radoye Vukašin — mirî.

Hane: 5; Müslim: 1.

[93^v] Hasıl: 2,900.

Kapı 5	250
Gendum, keyl 25	350
Mahlût, keyl 70	980
Resm-i hime ve giyah	250
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 20	80
Âdet-i ağnam	259
Resm-i kevaré	230
Resm-i bostan	10
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	40
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	31
Resm-i tapu	20
Bid'at-i hanazır	130
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rüsum-i arusane ve fiçî	270

[10.] [94^v] ...

Kariye-i D'enöşfalu^{a,1} (كوش فالو). Tâbi-i Baç^b (باح).

Yahya — al-ḥatîb ve imam, Mahmut — al-mu'azzin, İsa — al-ḳayyim, Nasuh — kethüda, Timurhan Ahmet — 22, Oruç veled-i m., Üveys Aydın — 22, Mustafa veled-i m., Aydın Pirî — 22, İbrahim veled-i m., Ramazan Turali — 22, Yusuf veled-i m., Yusuf İlyas — 22, Ferhat İnehan — 22, Ramazan birader-i m., Sefer Ali — 22, Muharrem birader-i m., Kurt çavuş — 22, Kurt Süleyman — 22, İbrahim Abdullah — 22, Bali Pojega — 22, Ferhat veled-i m., Mahmut Mustafa — 22, Oruç Ferhat — 22, Mustafa Sohman (?) — 22, Bayezit Mehmet — 22, Ferhat Mehmet — 22, Ömer veled-i m., diğer Ferhat Mehmet — 22, Ali Kurdali — 22, Yusuf birader-i m., Mehmet İl-

^a Recorded after *Gorna-Tarana* and before *Kırınd'ela*, in the vicinity of *Kışaç, Kış-Bodon, İrmova*; also at the end of the section on *Baç nahiyesi*.

^b I. e. *Baç nahiyesi*.

¹ Modern: *Gyimisvala* (also called *Gimesfalva, Gémesfalva*); N of *Ófutak*, in the vicinity of *Kiszács* (Borovszky, *op. cit.* I, 99 and 129-130); ancient: *Gyemisfalva* (also called *Gimesfalva, Gimesegyház, Dienesfalva*), (Borovsky, *op. cit.* I, 129; Csánki, *op. cit.* II, 148 and 150).

yas (!) — 22, Kurt İlyas — 22, Memi veled-i m., Memi Mahmut — 22, [95^r] Firuz veled-i m., Kurt Barak — 22, Üveys Musa — 22, Bayezit veled-i m., Turhan Ali — 22, . . . ? veled-i m., Bali Hüseyin — 22, Şaban Murat — 22, Pervane veled-i m., Kurdali Süleyman — 22, Yahya Abdullah, Osman Abdullah — 22, Hamza Sarıca — 22, Firuz veled-i m., Veli Firuz — 22, Ali birader-i m., Durak Ahmet — 22, Memi veled-i m., Firuz Mehmet — 22, Timur birader-i m., Timurhan İbrahim — 22, Kurt veled-i m., Hasan Abdullah — 22, Kurdali veled-i m., Hüseyin Cafer — 22, Sefer Hamza — 22, Mehmet birader-i m., Yunus Abdullah — 22, Kurdali Mehmet — 22, Nasuh Şirmert — 22, Kurt Şirmert — 22, Haydar veled-i m., Ahmet Karagöz — 22, Rıdvan veled-i m., Ali Yahya — 22, Osman veled-i m., Hüseyin Bali — 22, Hasan veled-i m., Behram İnehan — 22, Oruç birader-i m., Osman Yusuf — 22, Hosrev birader-i m., Ferhat Abdullah — 22, Hasan Yusuf — 22, Osman Timur — 22, İbrahim İnehan — 22, Bali Hasan — 22, Oruç veled-i m., Nasuh Davut — 22, Osman İbrahim — 22, Lûtfi Kurt — 22, Mezit Mustafa — 22, Bali veled-i m., Kurdali Mehmet — 22, Behram Yahya — 22, Hasan Yusuf — 22, Yahya Abdullah — 22, Memi Cafer — 22, Mehmet Hasan — 22, Mezit Hasan — 22, Mehmet Ahmet — 22, Kurt Mehmet — 22, Memi Ahmet — 22, Üveys Hasan — 22, Memi veled-i m., Malkoç Avs — 22, Yusuf Hasan — 22, Hüseyin veled-i m., Pirî Hasan — 22, Recep veled-i m., Osman Yunus — 22, İnehan İnebek — 22, Sohman (?) Kurt — 22, Turali Ali — 22, Musa veled-i m., Mustafa Yahya — 22, İbrahim İnebek — 22, Pirali — al-ḥaddād — 22, Bayezit Alağöz — 22, Bali Pirî — 22, Yahya birader-i m., Küpeli Murat — 22, Cafer veled-i m., Hosrev Bayezit — 22, Pirî — atlı — 22, Timur — keçeci — 22, Hamza Hüseyin — 22, Sefer Davut — müselleme, Timur Memi — 22, Ali İsmail — 22, Mustafa Mehmet — 22, Haydar — atlı — 22, Murat Mehmet — 22, Yusuf Hüseyin — 22, Kemal Memi — 22, Ali Hüseyin — 22, Hasan Dursun — 22.

Hane: 92.

Çifliğ-i Timurhan der hudud-i kariye-i D'enöşfalu (کوش فالو) ve Kışaç¹ (کشاچ). Bedel-i öşür ve rüsum-i saire, ber vech-i nakit, fi sene: 300.

¹ Modern: *Kiszdacs*; N of *Piros* (Palánka und Kölpény 5863; Borovszky, *op. cit.* I, 98-99); ancient: *Kis-Ács* (Csánki, *op. cit.* II, 142).

Çifliğ-i Murat bin Mahmut, der hudud-i kariye-i D'enöşfalu (کوش فالو) ve Kişaç (کساح). Sabıkan Osman tasarruf ettiği yerlerdir.

Çifliğ-i Hüseyin bin Cafer, der hudud-i kariye-i D'enöşfalu (کوس فالو). Sabıkan Ahmet Alagöz tasarruf ettiği yerlerdir.

Çifliğ-i İnehan İnebeği, der hudud-i kariye-i D'enöşfalu (کوس فالو) ve Kişaç (کساح). Sabıkan karındaşı tasarruf ettiği yerlerdir.

Hasıl: 55,136.

Resm-i çift, ma maktu	2,324
Gendum, keyl 1,500	21,000
Mahlût, keyl 600	4,800
Resm-i hime ve giyah	4,500
Resm-i dönüm-i bağan	1,000
Âdet-i ağnam	3,500
[95 ^v] Resm-i kevarc	2,000
Resm-i bostan	250
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	425
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	232
Resm-i tapu	150
Mahsul-i haymanagân	1,350
Mahsul-i bac-i pazar ve panayırha ki, her hafta cüma günü durur, ve sredoposna ve İstanov günü ve Gospoyina dan (!) ve kasım günü eyamında panayırlar durur. Ma ihtisap ve ihzariye, ve şemhane-i kariye-i mezbure, fi sene	4,350
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı, ve resm-i arusane	2,255
Mahsul-i beytülmal-i âmme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve yava, ve kaçkın, fi sene	7,000

*

[107^r] ...

Mahsulât-i mirî.

Mükerrer ...

Mahsul-i yava ve kaçkın-i nahiye-i mezbure, gayri ez kariye-i D'enöşfalu (کوس فالو), ve havas-i mirliva, ve havas-i mirliva-i İstol-ni Belgrad¹ (اسولنی بلگراد): 7,000.

Mahsul-i beytülmal-i âmme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve şemhane, ve ihtisap, ve ihzariye, ve mabeyn-i timarha-i sipahiyan-i

¹ Modern: Székesfehérvár; coronation town of medieval Hungary.

mezbure ve merdan-i kale-i Baç (باح), cezz-i kura-i D'enöşfalu (كوس)
 (مالو) ve İrijaç¹ (ارراج): 25,000.

[11.] [102^v] ...

Kariye-i İrijaç^{a,1} (ايريج). Tâbi-i Baç^b (باح).

Alagöz İnehan — kethüda, İnebek veled-i m., Ahmet veled-i m., Ramazan Kasım — 22, Pirî Hüseyin — 22, Mezit Bali — 22, Memi Bali — 22, İshak Kasım — 22, İskender Yakup — 22, Ahmet Cafer — 22, Ferhat Yakup — 22, Mustafa Ferhat — 22, İbrahim Üveys — 22, Bali İskender — 22, Behram Yahya — 22, ...? Timurhan — 22, Memi Küçük — 22, Pirî Musa — 22, Behram İsa — 22, Firuz Yusuf — 22, Oruç Ahmet — 22, Mehmet Hüseyin — 22, Turgut Şirmert — 22, İdris İnehan — 22, Gazi Pirî — 22, İnebek Mehmet — 22, Oruç veled-i m., Bayezit Davut — 22, Turhan Pirî — 22, Hüseyin Kasım — 22, Memi Mahmut — 22, Abdurrahman Yahya — 22, Veli Cafer — 22, İskender Murat — 22, Mustafa Mehmet — 22, Sohman (?) Mustafa — 22, Muharrem Turhan — 22, Mustafa Pirî — 22, Kurt Mehmet — 22, Behram Nasuh — 22, Kurt Ali — 22, Veli Nasuh — 22, Abdi Yahya — 22, Mezit Yunus — 22, Ali Abdullah — 22, Turhan Yusuf — 22, Hosrev İnehan — 22, Ali Hüseyin — 22, Ali Divane — 22, Abdi Kasım — 22.

Hane: 46.

Mezraa-i Send'ela² (سندلا), nam-i diğér Şend'el-Gayıçı (شندل)
 (عاجی), der tasarruf-i ahali-i kariye-i mezbure. Hasıl: 34,500.³

Resm-i çift, ma bennak	1,012
Gendum, keyl 800	11,200
Mahlût, keyl 400	3,200
Resm-i hime ve giyah	2,300
Resm-i dönüm, fi 5: 182	910
Âdet-i ağnam	2,999
Resm-i kevaré	3,100

^a Recorded after *Çirig* and before *İrmova*; also at the end of the section on *Baç nahiyesi*.

^b I. e. *Baç nahiyesi*.

¹ Modern: *Irisác*; N of *Piros* (Palánka und Kölpény 5863; Borovszky, *op. cit.* I, 130); ancient: *Ireg* (Csánki, *op. cit.* II, 152).

² Ancient: *Gyála*; see p. 34 note ².

³ According to the entries this total should be: 33,800.

Resm-i bostan	84
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	445
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	141
Resm-i tapu	264
[103 ^r] Mahsul-i beytülmal-i âmme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve yava, ve kaçkın, ve şemhane, ve ihtisap ve ihzariye, fi sene	4,500
Mahsul-i haymanagân	1,683
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rüsum-i arusane ve fıçı	1,962

*

[107^r]

Mahsulât-i mirî.

Mükerrer ...

Mahsul-i beytülmal-i âmme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve şemhane, ve ihtisap, ve ihzariye, ve mabeyn-i timarha-i sipahiyan-i mezbure ve merdan-i kale-i Bağ (ح), cezz-i kura-i D'enöşfalu¹ (كوس مالو) ve İrijaç (ايراج): 25,000.

[12.] [104^r] ...

Kariye-i Şomol^{a,2} (شومول), nam-i diğér Şimond'ela (شوندكلا).
Tâbi-i m.^b

İsa — al-imâm, İnehan Hamza — 22, Oruç İlyas — 22, Bali İnebek — 22, Bali Hasan — 22, Sefer Ali — 22, Mahmut Hasan — 22, [104^v] Mehdi Bosna — 22, Kurt Bosna — 22, Hamza Abdullah — 22, Memi Hasan — 22, Timurhan Mehmet — 22, Yahya İlyas — 22, Sefer Ramazan — 22, Veli Musa — 22, Memi Abdullah — 22, Hasan Abdullah — 22, Pervane Hasan — 22, Gazanfer İbrahim — 22, Ferhat Hasan — 22, Gazanfer Abdullah — 22, Hasan — tabak — 22.

Hane: 21.

Hasıl: 5,150.

Resm-i çift, ma bennak

440

^a Recorded after *Aran'ad* and before *Kende*.^b I. e. *Bağ nahiyesi*.¹ Modern: *Gyimisvala*; see p. 30 note ¹.² Ancient: *Gydla*; in the vicinity of *Dunagálos* (Borovszky, *op. cit.* II, 84 and 305; Csánki, *op. cit.* II, 137).

Gendum, keyl 108	1,498
Mahlût, keyl 100	800
Resm-i hime ve giyah	1,000
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 40	160
Âdet-i ağnam	442
Resm-i kevaré	292
Resm-i bostan	12
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	26
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	12
Resm-i tapu	14
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane	454

[13.] [108^v]

Nahiye-i Sombor (صوبور), der liva-i Segedin (سكدين).

Nefs-i kasaba-i Sombor^{a, 1} (صوبور).

Cemaat-i müstahfazan-i kale-i Sombor (صوبور).

Halil hoca — al-imâm, Hosrev — serbölük, Hüseyin Hasan, Ali Cafer, Yusuf Ferhat, Mahmut Abdullah, Bayezit Bali, Ali Hüseyin, Ali Yusuf, Yusuf Abdullah, Hüseyin Ali, Kurt — topçu, Yahya Veli — topçu, İbrahim Abdullah — topçu, Deniz — neccar.

Mahalle-i Cami-i Şerif.

Ahmet — al-ğaîb, Osman — al-mu'azzin, Arslan Ali, Ali Hamza — serbölük, Yusuf Abdullah, Ahmet bin voyvoda, Hasan — al-cundî, Memi — al-tâcir, Veli Hüseyin — al-cundî, Ramazan — al-ğazzâz, Cafer — al-mu'azzin, Bali Ali, Hudaverdi Hüseyin, Salih Hasan, Sefer — divane, Mehmet ağa, Mustafa Birevan, Cafer Hüseyin, Pirî Bali, Şaban Macar, Mehmet — kâtip, Zülfikar Ali, Hurrem voyvoda, Pirî voyvoda, Mehmet — al-ğayyim, Memi Macar, Derviş — al-cundî, Veli Bayezit, Mustafa Hasan, Hüseyin Abdullah, Türk Ahmet — al-tâcir, Zülfikar Musa — al-cundî, Hurrem Bayezit, Bali — subaşı, Hasan — kasap, Şaban — subaşı, Nasuh — kâtip, Ahmet — voyvoda, Bali — sufi, Hudaverdi — muhtesip, Veli — al-tâcir, Mehmet — serbölük, Sinan halfa — al-imâm, Mehmet Bayezit,

^a Recorded after *Felât* and before *Senlaslo*; also at the end of the section on *Sombor nahiyesi*.

¹ Modern: *Zombor*; E of *Monostorszeg* (Hercegszántó 5662; Borovszky, *op. cit.* I, 207-236); ancient: *Cobor-Szentmihály* (Csánki, *op. cit.* II, 197).

Oruç Mehmet, Ramazan Timur, Veli Hızır, Oruç Pirî, Ali Murat, Memi — al-kaşşâb, İlyas Abdullah, Ali — aşçı, Yusuf Abdullah, Ferhat Mehmet, Mahmut Abdullah, Hasan — kethüda, Kurt Abdullah, Hurrem — çizmeci, Gazanfer — çizmeci, Kamber — al-cundî, Mahmut — al-tâcir, Pir — helvacı, Malkoç — helvacı, Şaban — al-mu'azzin, İbrahim Abdullah, Sohman (?) Süleyman, İbrahim — hayali (?), Kurt Ali, Mahmut Hamza, Mehmet Kasım, Mustafa Hızır, Kamber — al-cundî, Memi Emre, Hasan — neccar, Timur Ali, İskender Abdullah, Ahmet — nalbant, Budak — kâtip, Hızır Bali Hasan, Hüseyin Hasan, İbrahim — kâtip, Nasuh Mehmet, İbrahim — kâtip, Hasan Abdullah.

[109^r] Mahalle-i Hüseyin emin.

Hüseyin Abdullah, Mehmet — al-za'îm, İskender — al-za'îm, Veli — al-cundî, Hüseyin Abdullah — emin, kürkçü Mehmet, Lûtfi Gazi, Bayezit — seroda, Memi — deveci, Abdurrahman — al-amîn, Pervane Turhan, Murat Hamza, Pirî Yusuf, Mustafa Timurhan, Memi Hasan, Veli Süleyman, çizmeci Musa.

Mahalle-i Turhan hoca, al-imâm.

Gazi — al-bakḳâl, Ferhat — al-ḥayyât, Osman Hüseyin, Ferhat — cenderî, Turhan — çizmeci, Hasan Mustafa — al-bakḳâl, Ali Hüseyin, ...? Ali, Cafer — sufi, Behram Bali, Mehmet — kâtip, Memi — terzi, ...? Ali, Pervane Hızır — neccar, Hüseyin — sufi, Memi — haddat, Nasuh — cenderî, Mehmet Karagöz, Pirî — divane, Bali Kurt, Ali Karagöz, Bayezit — subaşı, Veli Hasan, Gazi — neccar, Ali — saraç, kaba Bali — neccar, Memi Timur, Memi Abdullah — neccar, İnehan — eyerci, kaba Bali — çizmeci, Hudaverdi — bakkal, Pervane — al-bakḳâl, Veli — halıcı, Oruç Yusuf, Memi Turhan, Gazi — eyerci, Hasan Bali, Pirî Karagöz, ...?, İbrahim Hasan, Pervane Abdullah, Hasan Abdullah, Mehmet Abdullah, Süleyman Hasan, Oruç Mustafa, Yusuf Ferhat, Hosrev — kethüda.

Mahalle-i Bali sufi.

Turak — divane, İbrahim — terzi, Hasan — terzi, Cihan Hasan, Hüseyin — subaşı, Haydar Abdullah, Kurt Ali, Mehmet Ali, Memi — al-ḥayyât, Cemşah Abdullah, Mustafa — serbölük, Süleyman Abdullah, Bali Hüseyin, Kurt Mustafa, Mehmet Oruç, Hüseyin Abdullah — neccar, baltacı Hüseyin, Kurdali Hasan, Mustafa Bali, Ali Bosna, Yusuf Mustafa.

Zeminha-i hane ve bostan ve ziraatgâh ve çayır-i Hüseyin b. Mahmut ki müteveffa şud, der hudud-i varoş-i Sombor (صومبور). Zikir olan arazi müteveffa-i mezburden bur ve muattal kalıp tapuya müstahak olmağın Veli b. İskender ve Cemşah b. Bayezit ve Turhan b. Mustafa ve Bayezit b. Ali nam kimselerin üzerine tapusiyle defter-i cedid-i hakaniye kayıt olundu.

Zemin-i hane-i Veli b. Hüseyin, ber muceb-i tapuname-i sahib-i arz. Dönüm: fi 1.

Çifliğ-i Cafer b. Hüseyin, ber muceb-i tapuname-i muharrer-i sabık, der hudud-i varoş-i Sombor (صومبور), ki 'ind al-ahālī ma'lūm al-ḥudūd çayırlar ve tarlalardır.

[109^v] Çayır-i Deniz b. Timurhan, ber muceb-i tapuname-i muharrer-i sabık, ki Ali oğlu Osman'dan satın aldığı çayırdır. Araba: 1.

Çayır-i Veli b. Hüseyin voyvoda, ber muceb-i tapuname-i muharrer-i sabık, ki mezkûre babasından irsle intikal edip Mostonga¹ (موسونجه) çayırı demekle mâruftur. Araba: 4.^a

Zemin-i hane ve bostan-i Veli b. Hüseyin voyvoda, der hudud-i varoş-i mezbur, ki 'ind al-cîrân ma'lūm al-ḥudūd dur. Dönüm: fi 2.

Zemin-i hane ve bostan-i Veli al-cundî, ber muceb-i tapuname-i muharrer-i sabık. Dönüm: fi 1.

Zemin-i hane ve çayır-i Kurt ve Mahmut veledan-i Cafer, ber muceb-i tapuname-i sahib-i arz, der hudud-i varoş-i mezbur, ki 'ind al-cîrân ma'lūm al-ḥudūd dur.

Gebran-i varoş-i Sombor (صومبور).

Luka Petar, İstepan Marko, Novak veled-i m., Filip birader-i m., İçvetko Nikola, İstoyan veled-i m., Petar Pavle, Mihaylo birader-i m., Miliya Marko, İvan ...?, Matiya Andriya, Pavle Radoye, ...? Vuksan, Vuça — dülger, Rado Radoy, Bojit' Yoça, Yovan Vıladosav.

Hane: 13.

Hasıl: 14,540.

Resm-i kapı 12	600
Gendum, keyl 300	4,200
Mahlût, keyl 200	1,600

^a With *siyakat* numbers.

¹ River *Mosztonga*.

Resm-i hime ve giyah	600
Âdet-i ağnam	850
Resm-i kevaré	920
Resm-i bostan	210
Öşr-i keten, ve kendir, ve piyaz, ve kelem ve şalgam, ve biber	350
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	210
Resm-i tapu	150
Bid'at-i hanazır	110
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i fiçı ve arusane	4,740
Mahsul-i bac-i pazar, ve panayırha-i kasaba-i mezbure, ma yava, ve haymanagân-i ... ¹ merkume: 9,600. ²	

*

[134^v] ...

Mahsul-i beytûlmal-i âmme, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve şemhane, ve ihtisap, ve ihzariye, ve mabeyn-i timarha-i sipahiyan-i nahiye-i mezbur, ma mabeyn-i merdan-i kale-i Sombor (صوبور), cezz-i varoş-i Kolut³ (ملوط): 23.000.

[14.] [110^v] ...

Kariye-i Marita^{a,4} (ماريه). Tâbi-i Sombor (صوبور).^b

Nikola İstrahina, Damyan veled-i m., Miloş Radko, Nikola veled-i m., Vuksan birader-i m., Vuk Vlçevit', Grubaç Yovan, Rado veled-i m., Vuçit' İvaniş, Gruyiça Đirakul, Marko birader-i m., Mihaylo Radunit', İsmolan ...?, Viraneş Milit', Vuçit' veled-i m., Yovan Nikola, Yagişa birader-i m., Manoylo — doselaç, Radohina Miloş, Viraneş Điragoylo, Pavle Boynik (!), Manoylo Điragoylo, Vuçin Boynik, Nikola Radko, Vuyiça — kalud'er, Maleş D'urit', Gruyiça Radivoy, Điragişa Vukdrag, Osman Abdullah — 22.

Hane: 21; Müslim: 1.

^a Recorded after *Gorna-Şara* and before *Çonopla*, and in the vicinity of *Kiş-Marita*.

^b I. e. *Sombor nahiyesi*.

¹ Unidentified.

² Entry not included into the total.

³ Modern: *Küllöd* (also called *Kollut*); N of *Bezdan* (Hercegszántó 5662; Borovszky, *op. cit.* I, 104-105; Csánki, *op. cit.* II, 204).

⁴ Modern: *Nemes-Militics*; NE of *Zombor* (Hercegszántó 5662; Borovszky, *op. cit.* I, 120-122); ancient: *Meritic* (Borovszky, *op. cit.* I, 121).

Hasıl: 11,234.	
[111 ^r] Kapı 20	1,000
Gendum, keyl 225	3,150
Mahlût, keyl 320	1,760
Resm-i hime ve giyah	1,000
Öşr-i şıra, pinte, fi 4: 50	200
Resm-i çift	22
Âdet-i ağnam	1,921
Resm-i kevaré	902
Resm-i bostan	22
Öşr-i keten, ve kendir, ve nohut, ve bakla	260
Öşr-i ades, ve grah, ve kelem, ve şalgam	120
Resm-i tapu	52
Bid'at-i hanazır	270
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i fıçı ve arusane	555

[15.] [118^v] ...

Kariye-i Tomaşovçe ^{a.1} (طوماشوجہ). Tâbi-i m. ^b

Yusuf Abdullah — 22, Pirî veled-i m., Veli Hamza — 22, Kurt veled-i m., Hasan Hızır — 22, Bali birader-i m., Kurdalı Abdullah — 22, Mehmet Abdullah — 12, Pervane Bosna — 22, Memi Timur, Radivoy Ivan, Milosav — doselaç, Radul — doselaç, Vukaşin — doselaç, [119^r] Radoye veled-i m.

Hane: 4.

Hasıl: 3,700.²

Kapı 4, ma çift 7	344
Gendum, keyl 100	1,400
Mahlût, keyl 50	400
Resm-i hime ve giyah	550
Âdet-i ağnam	366
Resm-i kevaré	168

^a Recorded after *Bodorog* and before *Paka-Sileuş*.

^b I. e. *Sombor nahiyesi*.

¹ Unidentified. *Tomaşovçe* was probably W of *Žombor* since *Bodorog* = modern: *Bodrogrvár*; NE of *Monostorszeg* (Hercegszántó 5662); ancient: *Bodrog* (Borovszky, *op. cit.* I, 113-119 and II, 85; Csánki, *op. cit.* II, 190) and *Paka-Sileuş* = ancient: *Szöllös*; between *Páka* and *Bácskertes* (Csánki, *op. cit.* II, 210).

² According to the entries this total should be: 3,684.

Resm-i bostan	14
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	40
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	26
Bid'at-i hanazır	66
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane, ve resm-i fiçı	310

[16.] [119^v] ...

Kariye-i Sredna-Santova ^{a,1} (سردنه صانطوه). Tâbi-i m.^b

İsmolan İstanit', Vuk veled-i m., Radosav İskorosav, Vuyin veled-i m., Milko Petar, Vuçit' veled-i m., İvladoye D'ord', Radoye veled-i m., İvan Vukosav, İvan veled-i m., Miliya Vukosav, Vuk veled-i m., Vukosav Điragoye, Peşa veled-i m., Miliya Martin, Radosav birader-i m., İstoyan İvanko, Milin Paval, Vuksan Vukaşin, Miloş Lalit', Radiça D'ord', Osman Abdullah — 22.

Hane: 13; Müslüman: 1.

Hasıl: 4,478.²

[120 ^r] Kapı 12, ma çift 1	622
Gendum, keyl 100	1,400
Mahlût, keyl 75	600
Resm-i hime ve giyah	650
Âdet-i ağnam	230
Resm-i kevar	218
Resm-i bostan	24
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	118
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	30
Resm-i tapu	60
Bid'at-i hanazır	240
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane, ve fiçı	292

[17.] [120^r] ...

Kariye-i Bortan ^{c,3} (بورطان). Tâbi-i m.^b

^a Recorded after *Paka* and before *Dolna-Baračka*.

^b I. e. *Sombor nahijesi*.

^c Recorded after *Dolna-Baračka* and before *Yanoşfalú*.

¹ Ancient: *Szántó* (also called *Morhart-Szántó* or *Marhart-Szántó*); in the vicinity of *Bácskertes* (Csánki, *op. cit.* II, 195, 205, 208 and 221).

² According to the entries this total should be: 4,484.

³ Modern: *Bortány*; E of *Monostorszeg* (Hercegszántó 5662; Borovszky, *op. cit.* I, 115); ancient: *Bartán* (Csánki, *op. cit.* II, 193).

Veli Hüseyin — 22, Malkoç Bali — 22, Pervane birader-i m., Pervane Ali — 22, Gazi Ferhat — 22, Mehmet Abdullah — 22, İbrahim Ahmet — 22, Damyan İvan, Manoylo veled-i m., Radman D'uriça, Vuça veled-i m., Vukaşin Mihal, Radovan İçvetoye, Radoye birader-i m., Vuyiça — doselaç.

Zeminha-i Malkoç b. Bali, der hudud-i kariye-i mezbure ki, 'ind al-cîrân ma'lûm al-hudûd dur. Ev ile bostan ve harman yeridir, ve çayır ve tarlalardır.

Hane, Müslüman: 6; hane, gebran: 5.

Hasıl: 4,633.¹

Resm-i çift	132
Kapı 5	250
Gendum, keyl 100	1,400
Mahlût, keyl 78	600
Öşr-i sıra, pinte, fi 4: 40	160
Resm-i hime ve giyaz	550
Âdet-i ağnam	220
Resm-i kevar	330
Resm-i bostan	12
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	82
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	30
Resm-i tapu	40
Bid'at-i hanazır	212
Mahsul-i haymanagân	400
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane ve fiçî	225

[18.] [120^v] ...

Kariye-i İvrahinova^{a,2} (اوراهوہ). Tâbi-i m.^b

Vuçit' Vukosav, Vuk Radul, Paval Yovan, Bogoye Doka, Radoş birader-i m., Rayin Vukosav, Vuk Radosav, Vuyiça veled-i m., Petar Radul, Goyko veled-i m., Nikola Radoye, Mihal Milovan, İçvetko David, Petko Radiç, Rado Bogdan, Yanko Radivoy, Radiç Subota, Süleyman Bali — 22, Radosav Radiçit' — kinez.

^a Recorded after *Kiş-Katalin* and before *Kiş-Marton*, and in the vicinity of *Kiş-Marton*.

^b I. e. *Sombor nahiyesi*.

¹ According to the entries this total should be: 4,643.

² Modern: *Vranyos*; in the vicinity of *Sztapár* (Borovszky, *op. cit.* I, 160).

Hane: 14; Müslüman: 1.

Hasıl: 6,950.

[121 ^r] Resm-i çift	22
Kapı 14	700
Gendum, keyl 210	2,940
Mahlût, keyl 110	880
Resm-i hime ve giyah	700
Âdet-i ağnam	434
Resm-i kevaré	380
Resm-i bostan	28
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	114
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	28
Resm-i tapu	48
Bid'at-i hanazır	392
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane ve fiçı	284

[19.] [126^v] . . .

Kariye-i Karga-Koru^{a,1} (مارعه قوری). Tâbi-i m.^b

Ali Abdullah — 22, Kurt veled-i m., Hüseyin Abdullah — 22, Hasan Veli — 22, Hüseyin Oruç — 22, Kurt Haydar — 22, Hasan Mehmet — 22, Hüseyin Ferhat — 22, Memi Hüseyin — 22, Ali bira-der-i m. — 22, Memi Tursun — 22, Sefer Murat — 22, Mehmet Nasuh — 22, Hüseyin Abdullah — 22, Nasuh Abdullah — 22, Şaban Veli — 22, Cafer Bali — 22, Yusuf Kurt — 22, Velihan Osman — 22, İbrahim Abdullah — 22, Veli Abdullah — 22, Lûtfi Abdullah — 22, Pervane Hüseyin — 22, Timurhan Ali — 22, Bali divane — 22, Memi Hüseyin — 22, Pirî Hüseyin — 22, İbrahim Ferhat — 22, Süleyman Abdullah — 22, Memi İskender — 22, Ahmet Mustafa — 22, Hüseyin Murat — 22.

Hane: 20.

Çifliğ-i Hüseyin Ferhat, der hudud-i kariye-i m., ki 'ind al-ahâlî

^a Recorded after *Pasnak* and before *Pervaniça*.

^b I. e. *Sombor nahiyəsi*.

¹ Probably the ancient *Tatárrev* in the vicinity of *Doroszló* (Csánki, *op. cit.* II, 165) since *Pasnak* = ancient *Paznak*; in the vicinity of *Bácsszentiván* (Borovszky, *op. cit.* I, 161; Csánki, *op. cit.* II, 159), and *Pervaniça* = ancient *Pervanica*; SW of *Ószivác* (Borovszky, *op. cit.* I, 134).

ma'lûm al-ḥudûd. Ev, ve harman, ve bostan yerleridir, ve çayır ve tarlalardır.

Çifliḡ-i Kurt Hoca al-mutavaffâ, der hudud-i kariye-i m., ki 'ind al-ahâlî ma'lûm al-ḥudûd. Ev ile ...¹ bostan ve harman yerleridir, ve çayır ve tarlalar. Der uhde-i Boluca (?) valide-i müteveffa-i m.

Çifliḡ-i Mehmet Hüseyin, der hudud-i kariye-i m., ki 'ind al-cîrân ma'lûm al-ḥudûd. Ev, bostan ve harman ve çayır yerleridir, ve tarlalardır. Ber vech-i nakit, fi sene: 200.^a

Çifliḡ-i Bali Divane, der hudud-i kariye-i m., ber muceb-i tapu-name-i muharrer-i sabık, ki 'ind al-ahâlî ma'lûm al-ḥudûd. Ev ile bostan ve harman ve çayır yerleridir, ve tarlalardır. Bedel-i öşür ber vech-i nakit: 200.^a

Çifliḡ-i Ali Abdullah ve Memi b. Hüseyin, der hudud-i kariye-i mezbure, ki kariye-i merkumeden celâ-i vatan eden Vukşa veled-i Vukas nam zimmîden bur ve muattal kalan ev ve bostan ve harman ve çayır yerleridir, ve tarlalardır.

Çifliḡ-i Kurdali b. Hüseyin, der hudud-i kariye-i m., ki 'ind al-ahâlî ma'lûm al-ḥudûd olup Bali oğlu Kurt nam kimseden satın aldığı çayır ve tarlalardır.

Çifliḡ-i Mehmet b. Hüseyin. Ber muceb-i defter-i atîk. Bedel-i öşür, maktu: 200.^a

Çifliḡ-i Bali b. Abdullah. Ber muceb-i defter-i atîk. Bedel-i öşür, maktu: 200.^a

Çifliḡ-i Ali b. Abdullah, der hudud-i kariye-i mezbure. Ber muceb-i tapu-name-i muharrer-i sabık ki, 'ind al-cîrân ma'lûm al-ḥudûd. Harman ve bostan yerleridir, ve çayır ve tarlalardır.

Hasıl: 10,000.²

Resm-i çift	660
Gendum, keyl 325	4,550
Mahlût, keyl 100	800
Resm-i hime ve giyah	1,500
Âdet-i ağnam	248
Resm-i kevar	400
Resm-i bostan	150

^a With *siyakat* numbers.

¹ Unidentified.

² According to the entries this total should be: 10,020.

Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	250
Öşr-i ades, ve grah, ve bakla, ve nohut	120
Resm-i tapu,	45
Maktuat	800
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane, ve resm-i fîcî	497

[20.] [127^r] ...

Kariye-i Ocağ-i Tatar^{a,1} (اوچاق بابار). Tâbi-i m.^b

Bali Yusuf — 22, İlyas veled-i m., Timurhan Ali — 22, Hosrev veled-i m., Kurt Mustafa — 22, Hasan veled-i m., Davut Ali — 22, Mustafa Abdullah — 22, Behram — yeniçeri, Mustafa Veli — 22, Gazanfer Yusuf — 22, Hüseyin Evrenos — 22, Pirî Mustafa — 22, Gani Mehmet — 22, Ferhat İlyas — 22, Şirmert veled-i m., Ramazan Mehmet — 22, Miliya Radoye, Radman Nikola, Gırgur İçvetko, Marko veled-i m., Miyodırak veled-i m., Vuk Radul, Radun'a İstapan, Yakşa Pavun, Dıragoylo veled-i m., Radoye Nikola, Miloş veled-i m., Pavle Radovan, Petar veled-i m., Simon D'uraşin, Guriça veled-i m., Rado Vuk, Dıragıt' — doselaç, Laliye — doselaç, Vukit' Radoye, Nikola İçvetko, Vuk Radovit', Tirilo Radiç.

Hane: Müslim: 12; hane, gebran: 16.

Hasıl: 10,500.²

Resm-i çift	264
Kapı 15	750
Gendum, keyl 300	4,200
Mahlût, keyl 150	1,200
Resm-i hime ve giyah-i Müslümanan ü gebran	1,350
Âdet-i ağnam	1,300
Resm-i kevaré	200
Resm-i bostan	150
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	1,351
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	145
Resm-i tapu	150

^a Recorded after *Pervaniça* and before *Kiş-Varyaş*.

^b I. e. *Sombor nahiyəsi*.

¹ Modern: *Tatárrev* (also called *Pivoda*); in the vicinity of *Bezdan* (Borovszky, *op. cit.* I, 60; Csánki, *op. cit.* II, 211).

² According to the entries this total should be: 11,500.

Bid'at-i hanazır	162
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı, ve resm-i arusane, ve resm-i fiçı	278

[21.] [127^v] ...

Kariye-i Geste^{a,1} (كسته). Tâbi-i m.^b

Vukaşin Vuyiça, Vuçit' veled-i m., Rayak ...?, Milko Raduyin, Vuk veled-i m., Vuk Radoye, Bogoye Radoye, Radman veled-i m., Mil Vukaç, İstoyan veled-i m., İçvetko Rayiça, Vuk veled-i m., Novak Deyan, Damyan veled-i m., D'ord' Vukit', Yovan veled-i m., Diragoylo Nikola, Jivko veled-i m., Bogdan Vukmir, Mihaylo Radunit', Yovan veled-i m., Radovan Grubaç, Nikola veled-i m., Vuyiça Milosav, Andriye veled-i m., Bogdan Radoye, Hirnak veled-i m., Radiç Vukman, Damyan veled-i m., Dimitre Vukas, Vukosav veled-i m., Pavko Petkovit', Vukdurag veled-i m., Mihaylo Radovan, Vuk ...?, Vuyiça Todor, Vuçit' birader-i m., Yanko Velečko, Yovan veled-i m., Viraneş Radiç, Vuyiça veled-i m., Mahmut Abdullah —22.

Hane: 23.

Hasıl: 10,625.

Kapı 22	1,100
Gendum, keyl 250	3,500
Mahlût, keyl 130	1,040
Resm-i hime ve giyah	1,100
Âdet-i ağnam	1,600
Resm-i kevaré	862
Resm-i çift	22
Resm-i bostan	152
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	100
Öşr-i ades, ve grah, ve bakla, ve nohut	50
Resm-i tapu	128
Bid'at-i hanazır	450
Bâd-i hava, ve resm-i arusane, ve resm-i fiçı	521

^a Recorded after *Udvar* (?), *Barkovçe* and before *Çrana-Çrkva*.

^b I. e. *Sombor nahiyəsi*.

¹ Probably the ancient: *Geszt*; W of *Žombor* (Csánki, *op. cit.* II, 199 and 184-185).

[22.] [128^r] ...

Kariye-i Sredna-Şariya ^{a.1} (سردنه شاريه). Tâbi-i m.^b

İvko İvladko, İvaniş veled-i m., Nikola Marko, Radovan İçvetko, Vuyiça Radovan, Vuk veled-i m., Petre Vukman, Hirak birader-i m., Dırağış Nikola, Vuk veled-i m., Vukdırağ İvraneş, Pavun Milin, Vuk birader-i m., Vuk Yovan, Radovan veled-i m., Novak Radul, Vuk Petkovit', D'uro birader-i m., Gruba Raden, Vuya birader-i m., İvraneş — doselaç, Kasım Davut — 22, Gazi veled-i m., Cafer Per-vane — 22, [128^v] Mustafa birader-i m., Memi Cafer — 22.

Hane: 15; Müslim: 3.

Hasıl: 6,700.²

Kapı 14	700
Gendum, keyl 125	1,750
Mahlût, keyl 100	800
Resm-i hime ve giyah	700
Âdet-i ağnam	500
Resm-i kevar	120
Resm-i çift	66
Resm-i bostan	31
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	100
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	20
Resm-i tapu	10
Bid'at-i hanazır	632
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı, ve resm-i arusane, ve resm-i fıçı	191

[23.] [132^r] ...

Kariye-i Odvar ^{c.3} (اودوار). Tâbi-i m.^b

Mirça Vuk, Vuçit' veled-i m., Yovan — doselaç, Pavun veled-i m., Vuyiça Radosav, İvraneş birader-i m., Vuk veled-i m., Manoylo

^a Recorded after *Çrana-Çrkva* (?), *Kiş-Telek* and before *Kat'mar*, and in the vicinity of *Vanga* (?), *Vurbovçe* (?).

^b I. e. *Sombor nahiyesi*.

^c Recorded after *Duşiya* and before *Senmikloş*, and in the vicinity of *Çok*.

¹ Ancient: *Sari*; SE of *Őrszállás* (Josephian Topographic Map XV 35).

² According to the entries this total should be: 5,620.

³ Ancient: *Udvard* (also called *Odvard*); between *Küllöd* and *Bodrog* (Borovszky, *op. cit.* I, 104-105; Csánki, *op. cit.* II, 211).

İstirbaç (?), Mihaylo veled-i m., Hirak Petre, Miliya — doselaç, Radota birader-i m., D'uriça birader-i m., Vuk Vukman, Vukoy birader-i m., Vuyiça birader-i m., ...? Petko, Prodan birader-i m., Radosav Vuyiça, Dimitre birader-i m., Milovan veled-i m., Radun'a Pavle, İstrahina birader-i m., Pavle Radiç, D'ord' birader-i m., Radovan Maniç, D'ura veled-i m., Dabijiv Radman, Hasan Pervane — 22, Mustafa Abdullah — 22.

Hane: 13; Müslim: 2.

Hasıl: 5,500.¹

Kapı 12	600
Gendum, keyl 150	2,100
Mahlût, keyl 30	240
Resm-i hime ve giyah	600
Resm-i çift	44
Âdet-i ağnam	300
Resm-i kevar	550
Resm-i bostan	20
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	120
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	52
Resm-i tapu	25
Bid'at-i hanazır	220
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanı, ve resm-i arusane, ve resm-i fiçı	329

[24.] [132^v] ...

Kariye-i Pârîş^{a,2} (پارش). Tâbi-i m.^b

İskender Abdullah — 22, Nasuh Karagöz — 22, Ramazan veled-i m., Memi Abdullah — 22, İbrahim Ali — 22, Perviz Mehmet — 22, Ali Hüseyin — 22, Sefer Pirî — 22, Mehmet Abdullah — 22, Mustafa Abdullah — 22, Yusuf Yakup — 22, Veli Abdullah — 22, Musa Abdullah — 22, Ramazan veled-i m., Ali Hüseyin — 22, Veli Yusuf — 22, Osman veled-i m., Bali Murat — 22, Miloş — doselaç, İvan Duşak, Boyko veled-i m., Dırajeta — doselaç, Radi-

^a Recorded after *Senmikloş* and before *Varfil-Sakova*.

^b I. e. *Sombor nahiyesi*.

¹ According to the entries this total should be: 5,200.

² Ancient: *Pâris*; E of *Órszállás* (Borovszky, *op. cit.* I, 70; Csánki, *op. cit.* II, 206).

voy — doselaç, İskorosav İvaniş, Radiç — doselaç, İvko İstepan, Milin Petar.

Hane, Müslim: 15; gebran, hane: 8.

Hasıl: 9,000.

Resm-i çift	330
Kapı 8	400
Gendum, keyl 300	4,200
Mahlût, keyl 150	1,200
Resm-i hime ve giyah	400
Âdet-i ağnam	500
Resm-i kevar	500
Resm-i bostan	115
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	251
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	132
Resm-i tapu	32
Bid'at-i hanazır	150
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane, ve resm-i fiçî	790

[25.] [137^v]

Nahiye-i Baya (بايه), der liva-i Segedin (سكدين).

Cemaat-i müstahfazan-i kale-i mezbure. ^{a.1}

Hasan Mehmet — al-dizdâr, Yusuf Abdullah — kethüda, Cafer Mahmut, Yusuf Veli, Ali Abdullah, Sefer Abdullah, Murat Yusuf, Veli Mahmut, İbrahim Turgut, Ahmet — divane, Mustafa İnehan, Memi İskender, Salih Sinan, Ali Yusuf, Kurt Pervane, İnehan Yusuf, Mahmut Abdullah, Abdurrahman Turali, Bali Timur, Ali Mustafa, Ali Yusuf, Ayni Hüseyin, Hasan Abdullah, Sefer Pervane, Ferhat Abdullah, Osman Bali, Ali Mustafa, Mustafa Abdullah, Yusuf Mustafa, Ömer Ali, Ali Mustafa, Pervane Mehmet, İbrahim Veli, Ömer Ali, Ali Mahmut, İsa Ahmet, Korkut Hüseyin, Kurt Yusuf, Hasan Abdullah, Turak Kasım, Halil ...?, Hasan Hamza, Hosrev Bayezit, Turgut Mehmet, Şaban Hasan.

^a Recorded after *Ripa-Kıral* (?) and before *Sendimitre*; also at the end of the section on *Baya nahiyesi*.

¹ Modern: *Baja*; S of *Bajaszentistván* (Borovszky, *op. cit.* I, 290-310; *Baja* 5562); ancient: *Baja* (Csánki, *op. cit.* II, 189).

Cemaat-i müsellemanan-i nefis-i m.

Hasan halfa, Cafer Abdullah, Veli Süleyman, Hüseyin Abdullah, Kurt Davut, Hasan — al-ḥayyât, Pervane Abdullah, İbrahim — serbölük, Oruç — al-cundi, Aydın Karagöz, Memi — al-cundi, Gazanfer Yusuf, Mehmet Abdullah, Ramazan, Pirî — gemici, İbrahim — kâtip, Mustafa Abdullah, İnehan Hüseyin, Ali — topçu, Ramazan — çömlekçi, Mustafa — al-cundi, Kurt — çizmeci, Timur — subaşı, Kurt Bali, Veli Kasım, Oruç Abdullah, Ali — al-cundi, Murat — al-cundi, Hacı — al-kâtib, Kurt Abdullah, Ahmet İskender, Oruç Hüseyin, Hudaverdi Abdullah, Bali Abdullah, Mustafa Abdullah, Hüseyin — nalbant, Feruh Abdullah, Mustafa Davut, Ali Abdullah, Rıdvan Abdullah, Ahmet — divane, Pirî Abdullah, Muharrem, Mustafa Abdullah.

Hane: 44.

Gebran-i Baya (٤٦). Tâbi-i m.

[138^r] Yovan Nikola, Dimitre Radosav, ...? Petar, Lazar Yovan, Đragoylo Radoye, Mihaylo Vuyiça, Yovan ...?, Ognan veled-i m., Raliye Radohina, Yovan İsmolan, Rayak Miliya, Lazar Pavko, Rado veled-i m., Radovan İvladko, Mihaylo Yoviça, Novak Bogoye, Luka Pavko, Radosav veled-i m., İstoyan ...?, Petar Marko, İstapan Đragoylo.

Hane: 18.

Hasıl: 16,000.

Kapı 17	850
Gendum, keyl 80	1,120
Mahlût, keyl 55	440
Resm-i hime ve giyah	850
Âdet-i ağnam	300
Resm-i kevar	250
Resm-i bostan	25
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	121
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	53
Resm-i tapu	51
Bid'at-i hanazır	112
Mahsul-i gümrüğ-i sefineha, ma bac-i hamir ve gayrihi, der is-kele-i Baya (٤٦).	4,500
Mahsul-i bac-i pazar ve panayırha-i nefis-i Baya (٤٦)	2,500
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane ve fıçı	4,828

Nefs-i Baya (بایه) iskelesinden geçen hamir fiçlarından her bir fiçısından yirmi beşer penz alınır ve iskele-i mezburde büyük anbarlı gemilerden ki anda dolar, her bir gemiden birer fılori alınır, ve çam gemilerinden dahi birer kuruş alınır, ve nasad gemisinden on iki akçe alınır, ve yüz taş tuzdan bir taş tuz alınır.

Orman-i Çikošto¹ (حموسطو) ve findıklık, der tasarruf-i ahali-i Baya (بایه).

*

[148^v] ... ve çayır der nefsi Baya (بایه). Zikir olan arazi, ve orman, ve hisse-i çayır, ve çeragâh, ve zemin-i Halmad² (هالمد), ve Homoka² (هومقه) tevabiyle, höccet ve temessük birle kimse tasarrufunda olmayıp tapuya müstahak olmağın, Budun'da (بودونه) defter emini olan zâim Behram tâlip olup mirîye penz akçesiyle üç yüz akçe resm-i tapu verip ve nefsi Baya'da (بایه) olan çayırı satın alıp höccet-i şeriye ile elinde bulunduğundan gayri mirîye ondan ötürü dahi elli akçe resm-i tapu vermediğın, zikir olunanların aşar ve rüsumuna bedel, mirîye 50 cizye-i şahî ile yüz elli akçe maktu eda eylemek üzere defter-i cedid-i hakanide mumaileyhe çiflik kayıt olundu. Ber vech-i nakit, fi sene: 150.

Zemin-i hâli der hudud-i kasaba-i Baya (بایه), ki üç tarafı tarik-i âm ile mahdut kumsallık yerdir. Der yed-i zâim Behram—emin-i defter-i vilâyet-i Budun (بودون). Resm-i tapu an yed-i mumaileyh. Nakit, sene: 50.

Zemin-i hâli, der hudud-i kasaba-i Baya (بایه), ki bir tarafı hendek, ve bir tarafı dizdar yeri, ve iki tarafı tarik-i âm ile mahduttur, der uhde-i Sefer — sipahı. Resm-i tapu an yed-i mezbur, nakit: 25.

Cemaat-i müselleman-i varoş-i Baya (بایه).

Nikola Petar, Vuyin Radul, Vukdirag Pavle, Lukaç Yakışa, Rayak Mirça, Marko Milko, Vuk Lukaç.

Hane: 7.

...

Mahsul-i beytülmal-i âmmе, ve mal-i kayıp, ve mal-i mefkut, ve şemhane, ve ihtisap, ve ihzariye, ve mabeyn-i timarha-i nahiye-i mezbure, ve mabeyn-i merdan-i parkan-i Baya (بایه): 17,000.

¹ Modern: *Csikos fok*; NW of *Baja* (Baja 5562).

² Unidentified.

[26.] [141^r] ...

Kariye-i Monoştör ^{a.1} (منوشور). Tâbi-i m.^b

Buga İştvan, Damyan Mati, Por İştvan, Kuçar Tomaş, Markoş Sakaloş, Farkaş Balaş, Şipoş Yanoş, Bardoş İmre, Danyal veled-i m., ...? Benedik, Mizes Mihâl, Şomod'i D'örd', Balaş Yanoş, İştvan veled-i m., Aç Gergel, Aç Yanoş, Miko Alberd, Sabo Petör, Nad' Ferenc, Tot Mati, ...? Tomaş, Yakub — kovaç, Boroş Dimitre, Dani Yanoş.

Hane: 22.

Zemin-i asiyab-i harabe, der hudud-i kariye-i mezbure Monoştör (موبوسطور) ber nehr-i Bozuk-fok ² (بوزوق فوک). Zikir olan değirmen yerin Abdurrahman emin...? râyadan satın alıp ve hâlâ mirîye dahi penz akçesiyle elli akçe resm-i tapu vermeğin defter-i cedid-i hakanide üzerine kayıt olundu.

Hasıl: 10,800.

Kapı 21	1,050
Gendum, keyl 150	2,100
Mahlût, keyl 100	800
Resm-i hime ve giyah	1,050
Âdet-i ağnam	50
Resm-i kevaré	1,000
Resm-i bostan	28
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz ve kelem, ve şalgam	1,050
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	510
Resm-i tapu	150
Bid'at-i hanazır	1,010
Mahsul-i haymanagân	250
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane ve fıçı	1,752

*

^a Recorded after *Arık haz* and before *Temerdekhaz*; also at the end of the section on *Baya nahiyesi*

^b I. e. *Baya nahiyesi*.

¹ Modern: *Bátmonostor*; S of *Baja* (Baja 5562; Borovszky, *op. cit.* I, 56).

² Modern: *Szurdok viz*; W of *Bátmonostor* (Baja 5562; Borovszky, *op. cit.* I, 57 and II, 387).

[149r] Kariye-i Seremlan¹ (سرملان), ve Monostor (موناستور), ve Totinça² (طوتنچه). Tâbi-i Baya (بابه). Kariye-i mezbure Seremlan (سرملان) ile mirî iskele mabeyninde vâkı olan köprüleri tamir ve ter-mim ederler.

[27.] [142v] ...

Mezraa-i Sentıştvan^{a,3} (سنت اسوان). Tâbi-i m.^b

Zemin-i bostan-i Mihaylo Vukosav, der hudud-i kariye-i mezbure.

Çayır-i Memi İskender, der hudud-i kariye-i mezbure, ber muceb-i tapuname-i muharrer-i sabık.

Çayır-i Kurt Davut, der hudud-i kariye-i mezbure, ber muceb-i muharrer-i sabık.

Çayır-i mirîye, der hudud-i kariye-i mezbure, der yed-i Halil fâris.

Çayır-i Mahmut Abdullah, der hudud-i kariye-i mezbur (!). Hasıl 'an al-'ușr va'l-rusûm: 2,220.

[28.] [143r] ...

Kariye-i Sinte^{c,4} (سنته), nam-i diğér İrd'aviça (ارور کاو مچه). Tâbi-i m.^b

[143v] Petar Pavle — mirî, Điragoylo veled-i m., Vuyin Vuksan, Mirça Vuksan, Mihaylo veled-i m., Miloș Vukoye, Goriça veled-i m., Bogdan Novak, Milak Nikola, Mirosav birader-i m., Blagoye — doselaç, Radosav Matey, Radun'a veled-i m., Gozden İstanko, Pavun Lubenko, Yovan Mirça, Milaș ...?.

Hane: 12.

^a Recorded after *Körtvilöș* and before *Borșot*.

^b I. e. *Baya nahiyesi*.

^c Recorded after *Borșot* and before *Tarnak* (also called *Çatal-Kilisa*).

¹ Modern: *Alsó-Pandur*; W of *Szeremle* (Baja 5562; Borovszky, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. I, 134; Borovszky, *op. cit.* II, 86); ancient: *Szeremlyan* (also called *Szeremlyén*) (Csánki, *op. cit.* II, 191).

² Ancient: *Tóti* (also called *Totina*); between *Nagybaracska* and *Csátalja* (Borovszky, *op. cit.* I, 120; Csánki, *op. cit.* II, 211).

³ Modern: *Bajaszentistván*; N of *Baja* (Baja 5562); ancient: *Szentistván* (Josephian Topographic Map XIII 32; Csánki, *op. cit.* II, 209).

⁴ Ancient: *Hergyavica*; E of *Matételke* (Borovszky, *op. cit.* I, 111).

Zemin-i Feketö Petre, nezd-i kariye-i mezbure Sinte (سنته), der yed-i ...? çavuş, an çavuşan-i Budun (بدون). Bedel-i aşar ve rüsum, ba cizye-i şahî, ber vech-i nakit: 75.

Hasıl: 1,821.¹

Kapı 11	550
Gendum, keyl 15	410
Mahlût, keyl 13	104
Resm-i hime ve giyah	550
Âdet-i ağnam	162
Resm-i kevaré	50
Resm-i bostan	12
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	44
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	22
Resm-i tapu	12
Bid'at-i hanazır	64
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve rüsum-i arusane ve fıçı	51

[29.] [146^v] ...

Kariye-i Rim^{a,2} (ریم). Tâbi-i m.^b

Nikola D'ord' — kinez, Vuçit' veled-i m., Radoye D'urit', Gozden veled-i m., Radivoy Vukosav, Mirosav veled-i m., Vuk Bogdan, Radovan Vukdirag, Novak — doselaç, Nikola D'ord', Petko veled-i m., Vuçit' Radko, Damyan birader-i m., İstoya Vukdirag, [147^r] Tomaş Vukosav, Nikola Radiç, Vukosav Radosav, Diragosav veled-i m., İstëpan Radosav, Jivko veled-i m., Kurt Abdullah — 22.

Hane: 12.

Hasıl: 2,114.³

Kapı 12	600
Gendum, keyl 25	350
Mahlût, keyl 52	416
Resm-i hime ve giyah	600
Âdet-i ağnam	82

^a Recorded after *Seremlan* and before *Borot*.

^b I. e. *Baya nahiyesi*.

¹ According to the entries this total should be: 2,031.

² Modern: *Rém*; N of *Csávoly* (Baja 5562; Borovszky, *op. cit.* I, 146-149); ancient: *Rém* (also called *Rím*) (Csánki, *op. cit.* II, 207).

³ According to the entries this total should be: 2,274.

Resm-i kevaré	32
Resm-i bostan	12
Öşr-i keten, ve kendir, ve biber, ve piyaz, ve kelem, ve şalgam	42
Öşr-i ades, ve grah, ve nohut, ve bakla	20
Resm-i tapu	12
Bid'at-i hanazır	48
Bâd-i hava, ve âdet-i deştbanî, ve resm-i arusane ve fiçı	60

[30.] [148r] ...

Zemin-i Baranföd ^{a,1} (باران فود).

Çifliğ-i Mehmet çavuş — al-za'ım. Ber muceb-i tapuname-i muharrer-i sabık. Bedel-i aşar ve rüsum be hazine-i âmire-i Budun (بودون), ba cizye-i şahî, ber vech-i nakit, fi sene: 100.

[31.] [159r] ...

Mezraa-i Kenir-Telek ^{b,2} (کر نلک).

Nezd-i kariye-i mezbure, der yed-i ...? merdan-i kale-i Sen-kıral ³ (سمرال), ber vech-i (!).

Hasıl 'an al-‘uşr va'l-rusûm: 300.

* * *

Vocabulary⁴ to the texts given

<i>abacı</i>	اباجی	Frieze-cloak maker
<i>ades</i>	عدس	Lentil (A. = word borrowed from Arabic)
<i>âdet</i>	عادت	Custom, tax (A).
<i>ağa</i>	آغا	Agha

^a Recorded after *Yobad'* and before *İjir*.

^b Recorded after *Feket* and before *Hontoka*, and in the vicinity of *Apati-Halom*.

¹ Unidentified.

² Modern: *Kenyértelek*; E of *Uszód* (Kalocsa 5362; Borovszky, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. I, 157).

³ Maybe the modern: *Szentkirály*; E of *Dunapataj* (Kalocsa 5362; Borovszky, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. I, 58; Csánki, *op. cit.* III, 348).

⁴ Arabic transliteration forms are omitted from the vocabulary, since they can be easily identified with their counterparts in the Turkish transcription.

<i>ağnam</i>	اغنام	Sheep (A.)
<i>ahali</i>	اهالی	Inhabitants (A.)
<i>ahenger</i>	آهنگر	Blacksmith (P. = word borrowed from Persian)
<i>akçe</i>	آقچه	Silver coin
<i>almak</i>	آلmaq	To take
<i>âm</i>	عام	Public (A.)
<i>amme</i>	عامه	Public (A.)
<i>an</i>	عن	From (A.)
<i>anbar</i>	انبار	Storehouse; <i>anbarlı gemi</i> انبارلو کی freighter
<i>anda</i>	انده	There
<i>araba</i>	عربه	Carriage
<i>arazi</i>	اراضی	Lands (A.)
<i>arusane</i>	عروسانه	Bridal (P.)
<i>arz</i>	عرض	Land (A.)
<i>asiyap</i>	آسیاب	Water-mill (P.)
<i>aşçı</i>	آشچی	Cook
<i>atık</i>	عتیق	Ancient (A.)
<i>atlı</i>	آتلی	Horseman
<i>attar</i>	عطار	Perfumer (A.)
<i>azap</i>	عزب	Marine (A.)
<i>b.</i>	ب	See <i>ibn</i>
<i>baba</i>	بابا	Father; head of a religious order
<i>baç</i>	باج	Dues (P.); <i>bac-i siyah</i> سیاه باج city sales-tax
<i>bâd-i hava</i>	باد هوا	Compensation for agricultural damage (PA.)
<i>bağ</i>	باغ	Vineyard (P.)
<i>baha</i>	بها	Price (P.)
<i>bakkal</i>	بقال	Grocer (A.)
<i>bakla</i>	بقله	Okra (A.)
<i>baş</i>	باشه	Chief
<i>başmakçı</i>	باشمقچی	Shoemaker
<i>bedel</i>	بدل	As a substitute for (A.)
<i>bennak</i>	بناک	Income tax (levied on a landless or poor Muslim)
<i>ber</i>	بر	On (P.)

<i>berber</i>	بر بر	Barber
<i>beri</i>	بر و	The time since
<i>besatin</i>	بساتین	Vegetable gardens (A.)
<i>bevrap</i>	بواب	Doorman (of a mosque) (A.)
<i>bey</i>	بك	Bey
<i>beyn</i>	بین	Between (A.)
<i>beytülmal</i>	بيت المال	Department for inheritance of the public treasury; property devolved upon the department for inheritance (A.)
<i>bıçakçı</i>	بيچاقچی	Cutler
<i>biber</i>	ببر	Green pepper
<i>bid'at</i>	بدعت	Tax not ordained by the Sheriat (A.)
<i>bin</i>	بيك	1000
<i>bin beş yüz</i>	بيك بش يوز	1500
<i>bir</i>	بر	One
<i>birader</i>	برادر	Brother (P.)
<i>birle</i>	برله	Together
<i>bostan</i>	بوستان	Vegetable garden (P.)
<i>bostancı</i>	بوستانچی	Truck-gardener
<i>buden</i>	بودن	To be (P.)
<i>bur</i>	بور	Waste (land) (A.)
<i>camî</i>	جامع	Friday mosque (A.)
<i>canîp</i>	جانب	Side (A.)
<i>cedit</i>	جدید	New (A.)
<i>celâ</i>	جلا	Emigrating (A.)
<i>cemaat</i>	جماعت	Group (A.)
<i>cemî</i>	جميع	All (A.)
<i>cenderî</i>	چندری	Maker of presses (P.)
<i>cezîre</i>	جزیره	Island (A.)
<i>cezz</i>	جز	Cutting (A.)
<i>ciran</i>	جیران	Neighbors (A.)
<i>cizye</i>	جزیه	Canonical poll tax (levied on non-Muslims) (A.); <i>cizye-i şahi</i> imperial poll tax

<i>cüma</i>	جمعه	Friday (A.)
<i>cümdi</i>	جندی	Soldier (A.)
<i>çam</i>	چام	Pine
<i>çavuş</i>	چاوش	Messenger
<i>çayır</i>	چایر	Meadow
<i>çeragâh</i>	چراگاه	Pasture (P.)
<i>çırkırçı</i>	چقرقچی	Wheelwright
<i>çırak</i>	چراق	Apprentice
<i>çiftlik</i>	چفتلك	Farm
<i>çift</i>	چفت	Customary land and hearth tax (levied on a landed Muslim) (P.)
<i>çigan</i>	چيغان	Gypsy (H. = word borrowed from Hungarian)
<i>çilingir</i>	چلنگر	Locksmith
<i>çizmeci</i>	چز مه جی	Bootmaker
<i>çömlekçi</i>	چولمکچی	Potter
<i>dahi</i>	دخی	And, also
<i>dahil</i>	داخل	Interior (A.)
<i>dalyan</i>	طالیان	Fishgarth, pole-net
<i>damat</i>	داماد	Son-in-law (P.)
<i>dan</i>	دان	Day (B. = word borrowed from Bosnian or Serbian); <i>Gospoyina</i> <i>dan</i> غوسپوینه دان Nativity of Bles- sed Virgin Mary: 8th Septem- ber, O. S.; <i>Istapan dan</i> استپان دان Saint Stephan's day: 27th De- cember, O.S.; <i>Kristov dan</i> قریستو دان Feast of the Exaltation of the Holy Cross: 14th September, O. S.; <i>Lazarev dan</i> لازارو دان Lazarus' day: Passion Saturday, O. S.
<i>dede</i>	دده	Dervish
<i>defter</i>	دفتر	Register (G. = word borrowed from Greek)
<i>değirmen</i>	دکرمین	Mill
<i>demek</i>	دیمک	To say

<i>demirci</i>	دمیرچی	Blacksmith
<i>der</i>	در	In (P.)
<i>deştban</i>	دشتبان	Ranger (P.)
<i>dır</i>	در	There is
<i>diğer</i>	دیگر	Other (P.)
<i>divane</i>	دیوانه	Religious mendicant (P.)
<i>diyak</i>	دیاق	Literate (H.)
<i>dizdar</i>	دیزدار	Stronghold commander (P.)
<i>dolmak</i>	طولق	To become full
<i>doselaç</i>	دوسلج	Immigrant (B.)
<i>dönüm</i>	دوم	0.23 acre
<i>dükkân</i>	دكان	Shop (A.)
<i>dülger</i>	دولگر	House-carpenter
<i>dümen</i>	دومن	Rudder
<i>eda</i>	ادا	Paying (A.)
<i>ehil</i>	اهل	People (A.)
<i>elli</i>	اللی	Fifty
<i>emin</i>	امین	Comptroller (A.); <i>defter emini</i> دفتر امینی chief-accountant
<i>eski</i>	اسکی	Old, ancient
<i>eskici</i>	اسکیچی	Junk-dealer
<i>etmek</i>	ایتمک	To do
<i>ev</i>	او	House
<i>eyerci</i>	ایرجی	Saddler
<i>eylemek</i>	ایلمک	To do
<i>ez</i>	از	Out of (P.)
<i>fâris</i>	فارس	Cavalry soldier (A.)
<i>fetih</i>	فتح	Conquest (A.)
<i>fıçı</i>	فوچی	Barrel
<i>filori</i>	فلوری	Gold coin (F. = word borrowed from French)
<i>fi</i>	فی	On (A.)
<i>furuht</i>	فروخت	Sale (P.)
<i>gallal</i>	غلل	Agricultural products (A.)
<i>garaz</i>	غرض	Vested interest (A.)

<i>gayri</i>	غیری	Other
<i>gebr</i>	کبر	Infidel (P.)
<i>gemi</i>	کمی	Boat
<i>gemici</i>	کیمیچی	Boatman
<i>gendum</i>	کندم	Wheat (P.)
<i>giyah</i>	کیاه	Hay (P.)
<i>Gospoyina</i>	غوسپوینه	The Virgin Mary (B.); see <i>dan</i>
<i>grah</i>	غراه	Bean (B.)
<i>gümrük</i>	کمرک	Customs
<i>gün</i>	کون	Day
<i>haddat</i>	حداد	Armorer (A.)
<i>hafta</i>	هفته	Week (P.)
<i>hakani</i>	خاقانی	Imperial (TA).
<i>halfa</i>		See <i>halife</i>
<i>halıcı</i>	خالیچی	Maker or seller of carpets
<i>hâli</i>	خالی	Uninhabited (A.)
<i>halife</i>	خلیفه	Substitute, junior clerk (A.)
<i>hallaç</i>	حلاج	Wool-carder (A.)
<i>hamami</i>	حامی	Keeper of a public bath (A.)
<i>hamir</i>	خمر	Wine (A.)
<i>hane</i>	خانه	Tax-paying household (P.)
<i>harabe</i>	خرابه	Ruin (A.)
<i>harman</i>	خرمن	Threshing (P.); <i>harman yeri</i> خرمین یری threshing floor
<i>hasıl</i>	حاصل	Total (A.)
<i>hassa</i>	خاصه	Imperial guard (A.)
<i>hatip</i>	خطیب	Preacher (A.)
<i>havas</i>	خواص	Fiefs above the 100,000 - <i>akçe</i> income bracket (A.)
<i>havlu</i>	حولو	Paved court
<i>hayali</i>	خیالی	Exhibitor of a shadow puppet show (A.)
<i>haymana</i>	حیسانه	Open plain
<i>hayyat</i>	خیاط	Tailor (A.)
<i>helvacı</i>	حلواجی	<i>Helva</i> maker
<i>hendek</i>	هندک	Ditch
<i>her</i>	هر	Every (P.)

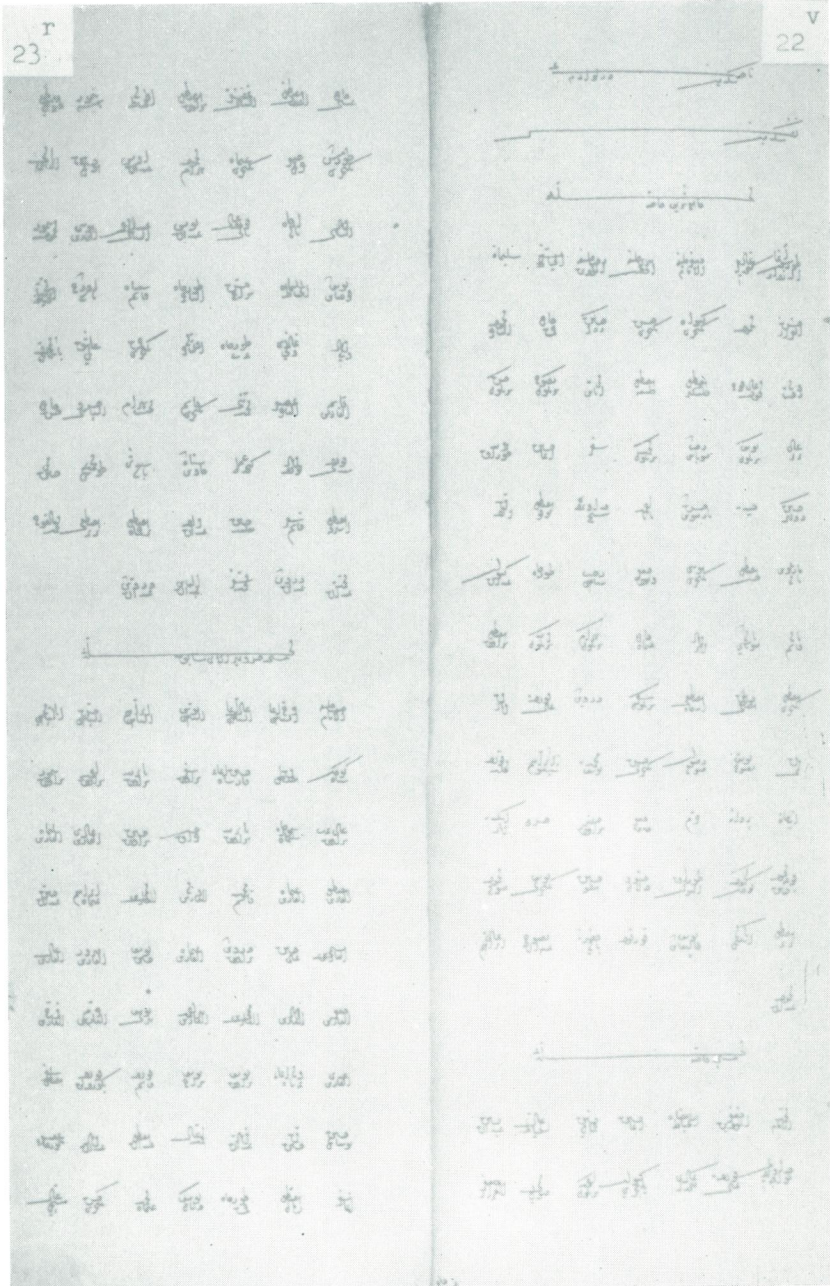
<i>hınzır</i>	خنزیر	Hog (A.)
<i>hime</i>	هیمه	Firewood (P.)
<i>hisse</i>	حصه	Share (A.)
<i>hoca</i>	خواجه	Teacher (P.)
<i>höccet</i>	خجعت	Evidence (A.)
<i>hudut</i>	حدود	Boundary (A.)
<i>ibn</i>	ابن	Son (A.)
<i>için</i>	ایچون	For
<i>ihtisap</i>	احتساب	Toll (A.)
<i>ihzariye</i>	احضاریه	Fee for a summons (A.)
<i>imam</i>	امام	Imam (A.)
<i>ilâ</i>	الی	Until (A.)
<i>ind</i>	عند	Side (A.)
<i>intikal</i>	انتقال	Transfer of property (A.)
<i>irs</i>	ارث	Inheritance (A.)
<i>iskele</i>	اسکله	Port
<i>İstanov günü</i>	استانو کونی	Stano's day (BT.)
<i>İstegan dan</i>	استیان دان	See <i>dan</i>
<i>kabız</i>	قبض	Receiving (A.)
<i>kaçkın</i>	قاچقون	Fugitive
<i>kâfirî</i>	کافری	Made by infidels (A.)
<i>kale</i>	قلعه	Fortress (A.)
<i>kalem</i>	قلم	Entry (A.)
<i>kalmak</i>	قالق	To be left
<i>kalud'er</i>	الموکر	Orthodox Christian monk (B.)
<i>kanara</i>	قناره	Slaughter-house
<i>kantar</i>	قنطار	Steelyard (A.)
<i>kapı</i>	قپو	Gate
<i>karar</i>	قرار	Decision (A.)
<i>karargir</i>	قرارگیر	Decided (AP.)
<i>kârgir</i>	کارگیر	Built of brick or stone
<i>karındaş</i>	قرنداش	Brother
<i>kariye</i>	قریه	Village (A.)
<i>kasaba</i>	قصبه	Town (A.)
<i>kasap</i>	قصاب	Butcher (A.)

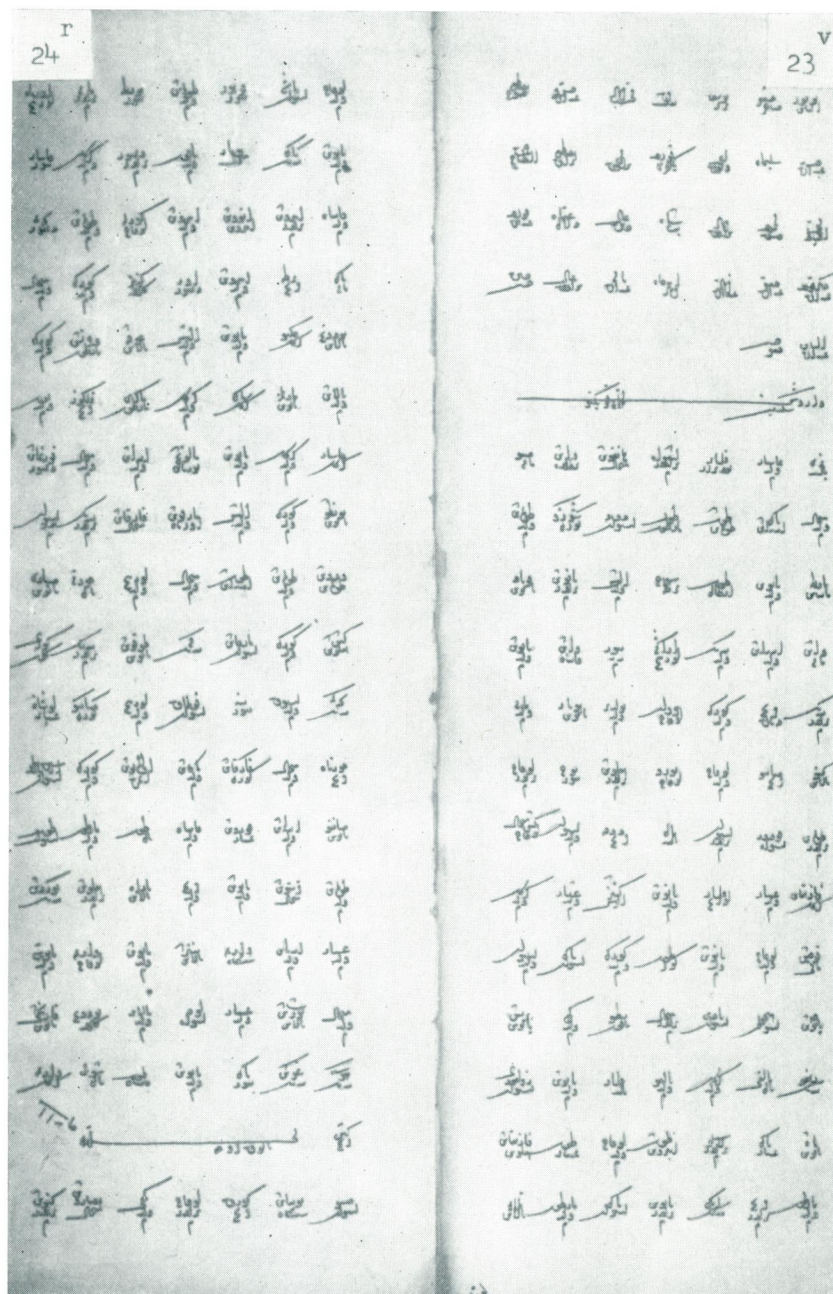
<i>kasım</i>	قاسم	Divisor (A.); <i>kasım günü</i> قاسم کونی Martinmas: 26th October, O. S.
<i>kâtip</i>	کاتب	Clerk (A.)
<i>kavukçu</i>	قاوقچی	Maker of skull-caps
<i>kayıp</i>	غائب	Absentee (A.)
<i>kayıt</i>	قید	Entry (A.)
<i>kavyum</i>	قیم	Superintendent of mosque ser- vants (A.)
<i>kazancı</i>	قز انجی	Boilermaker
<i>kazzaz</i>	قزاز	Silk merchant (A.)
<i>keçeci</i>	کچه جی	Maker or seller of felt
<i>kelem</i>	کلم	Cabbage (P.)
<i>kemer</i>	کر	Arch (P.)
<i>kendir</i>	کندر	Hemp
<i>kenise</i>	کنیسه	Church (A.)
<i>kerde</i>	کرده	Made (P.)
<i>keten</i>	کتان	Flax (A.)
<i>kethüda</i>	کتخدا	Steward, deputy
<i>kevare</i>	کواره	Beehive (A.)
<i>keyl</i>	کیل	Bushel (A.)
<i>kıptı</i>	قبطی	Gypsy (A.)
<i>Kristov dan</i>	قرستو دان	See <i>dan</i>
<i>ki</i>	که	That
<i>kimse</i>	کسه	Someone
<i>kinez</i>	کناز	Chief (B.)
<i>kolosar</i>	قولوسار	Wheeler (B.)
<i>kovaç</i>	قواچ	Blacksmith (H.)
<i>kumsallık</i>	قومساللق	Sandy place
<i>kuruş</i>	غروش	Gold piastre
<i>kuyu</i>	قویو	Well, pit
<i>küfür</i>	کفر	Infidelity (A.)
<i>kürekcî</i>	کورکجی	Maker of oars
<i>Lazarev dan</i>	لازارو دان	See <i>dan</i>
<i>lâzım</i>	لازم	Necessary (A.)
<i>levahık</i>	لواحق	Appendages (A.)
<i>liva</i>	لوا	Sanjak, county (A.)

<i>m.</i>	م	See <i>mezbur</i> , <i>mezbure</i>
<i>ma</i>	مع	With (A.)
<i>mabeyn</i>	ما بين	Difference; treasury intake made from pay-deduction for an allowance in kind (A.)
<i>mahalle</i>	محله	Quarter, section (A.)
<i>mahdut</i>	محدود	Limited (A.)
<i>mahi</i>	ماهی	Fish (P.)
<i>mahkeme</i>	محكمة	Court of justice (A.)
<i>mahlût</i>	مخلوط	Mixture of wheat and rye (A.)
<i>mahsul</i>	محصول	Proceeds (A.)
<i>maktu</i>	مقطوع	Fixed (price) (A.)
<i>mal</i>	مال	Property (A.)
<i>malûm</i>	معلوم	Known (A.)
<i>martoloz</i>	مارتولوز	Christian sailor from the Danube in the pay of the Turks (G.)
<i>mâruf</i>	معروف	Known (A.)
<i>mavera</i>	ماورا	Beyond (A.)
<i>meblâğ</i>	مبلغ	Amount (A.)
<i>medide</i>	مدیده	Extended (A.)
<i>mefkut</i>	مفقود	Lost (A.)
<i>merkum</i>	مرقوم	Aforesaid (A.)
<i>merkume</i>	مرقومه	See <i>merkum</i>
<i>mert</i>	مرد	Military man (P.)
<i>mescit</i>	مسجد	Mosque (A.)
<i>mestçi</i>	مستچی	Maker of light and soleless innerboot
<i>meşruhe</i>	مشروحه	Commented (A.)
<i>meta</i>	متاع	Goods (A.)
<i>meyva</i>	میوه	Fruit (P.)
<i>mezat</i>	مزا	Auction (A.)
<i>mezbur</i>	مزبور	Aforesaid (A.)
<i>mezbure</i>	مزبوره	See <i>mezbur</i>
<i>mezkûre</i>	مذکوره	Mentioned (A.)
<i>mezraa</i>	مزرعه	Fields of abandoned village (A.)
<i>miralay</i>	میرآلای	Commandant of a regiment (P.)
<i>mirî</i>	میری	Belonging to the state treasury; state treasury; tax collector (sheep tax)

<i>mirliya</i>	میرلوا	Commandant of a Sanjak (PA.)
<i>monopoliye</i>	منوپولیه	Liquor monopoly
<i>muafiyet</i>	معافیت	Exemption (A.)
<i>muattal</i>	معطل	Untended (A.)
<i>mucep</i>	موجب	Requirement (A.)
<i>muharrer</i>	محرر	Written (A.)
<i>muhtesip</i>	محتسب	Excise officer (A.)
<i>mumaileyh</i>	موی الیه	Aforementioned (A.)
<i>mumcu</i>	مومچی	Matchlockman
<i>munkatı</i>	منقطع	Ceased (A.)
<i>mücellit</i>	مجلد	Book-binder (A.)
<i>müddet</i>	مدت	Period (A.)
<i>müerriif</i>	معرف	Chorister (A.)
<i>müezzın</i>	مؤذن	Muezzin (A.)
<i>münderiç</i>	مندرج	Inserted (A.)
<i>müsellem</i>	مسلم	Commissioned (A.)
<i>Müslim</i>	مسلم	Muslim (A.)
<i>müstahak</i>	مستحق	Entitled to (A.)
<i>müstahfaz</i>	مستحفظ	Garrison, soldier (A.)
<i>müteferrik</i>	متفرق	Miscellaneous (A.)
<i>müteveffa</i>	متوفا	Deceased (A.)
<i>mütevellı</i>	متولی	Trustee of a pious foundation (A.)
<i>nahiye</i>	ناحیه	District, sub-county (A.)
<i>nakit</i>	نقد	Cash (A.)
<i>nalbant</i>	نعلبند	Shoeing-smith (P.)
<i>nam</i>	نام	Name (P.)
<i>nas</i>	ناس	Men (A.)
<i>nasad</i>	ناصاد	Sloop (H.)
<i>neccar</i>	نجار	House or ship carpenter (A.)
<i>nefis</i>	نفس	In itself, proper (A.); <i>nefs-i kasa-</i> <i>ba-i Sombor</i> نفس قصبه صوبنوبور town of Zombor proper, <i>nefs-i Segedin</i> نفس سکدین Szeged proper, <i>nefs-i So-</i> <i>botka</i> نفس صوبوتقه Szabadka proper, <i>nefs-i Titel</i> نفس تیتل Titel proper
<i>nehir</i>	نهر	River (A.)
<i>nezd</i>	نزد	Vicinity (P.)

<i>nısıf</i>	نصف	Half (A.)
<i>nohut</i>	نخود	Chick pea
<i>o</i>	او	That
<i>oda</i>	اوطه	Room, dwelling
<i>ol</i>	اول	See <i>o</i>
<i>olmak</i>	اولمق	To be
<i>on iki</i>	اون ايکي	Twelve
<i>orman</i>	اورمان	Forest
<i>otuz</i>	اوتوز	Thirty
<i>otuz bir</i>	اوتوز بر	Thirty-one
<i>öşür</i>	عشر	Tithe (A.)
<i>ötürü</i>	اوتوری	On account of
<i>panayır</i>	پانایر	Fair (G.)
<i>parkan</i>	پارقان	Palisade (H.)
<i>paşa</i>	پاشه	Pasha (P.)
<i>pazar</i>	بازار	Market (P.)
<i>peder</i>	پدر	Father (P.)
<i>penz</i>	پنز	Small coin (H.)
<i>pınar</i>	پیکار	Fountain
<i>pinte</i>	پنته	Pint (H.)
<i>piyaz</i>	پیاز	Onion (P.)
<i>râya</i>	رعایا	Subjects (A.)
<i>remmal</i>	رمال	Geomancer (A.)
<i>resim</i>	رسم	Tax, fee, due (A.)
<i>ruhban</i>	رهبان	Catholic monk (A.)
<i>sabık</i>	سابق	Former (A.)
<i>sabıkan</i>	سابقا	Formerly (A.)
<i>sağır</i>	صاغر	Deaf man
<i>sahip</i>	صاحب	Owner (A.)
<i>sair</i>	سائر	Other (A.)
<i>sakin</i>	ساکن	Resident (A.)
<i>salaş</i>	صالاش	Pinfold; wattle - enclosure (H.)
<i>saraç</i>	سراج	Saddler (A.)

r

29

v

28

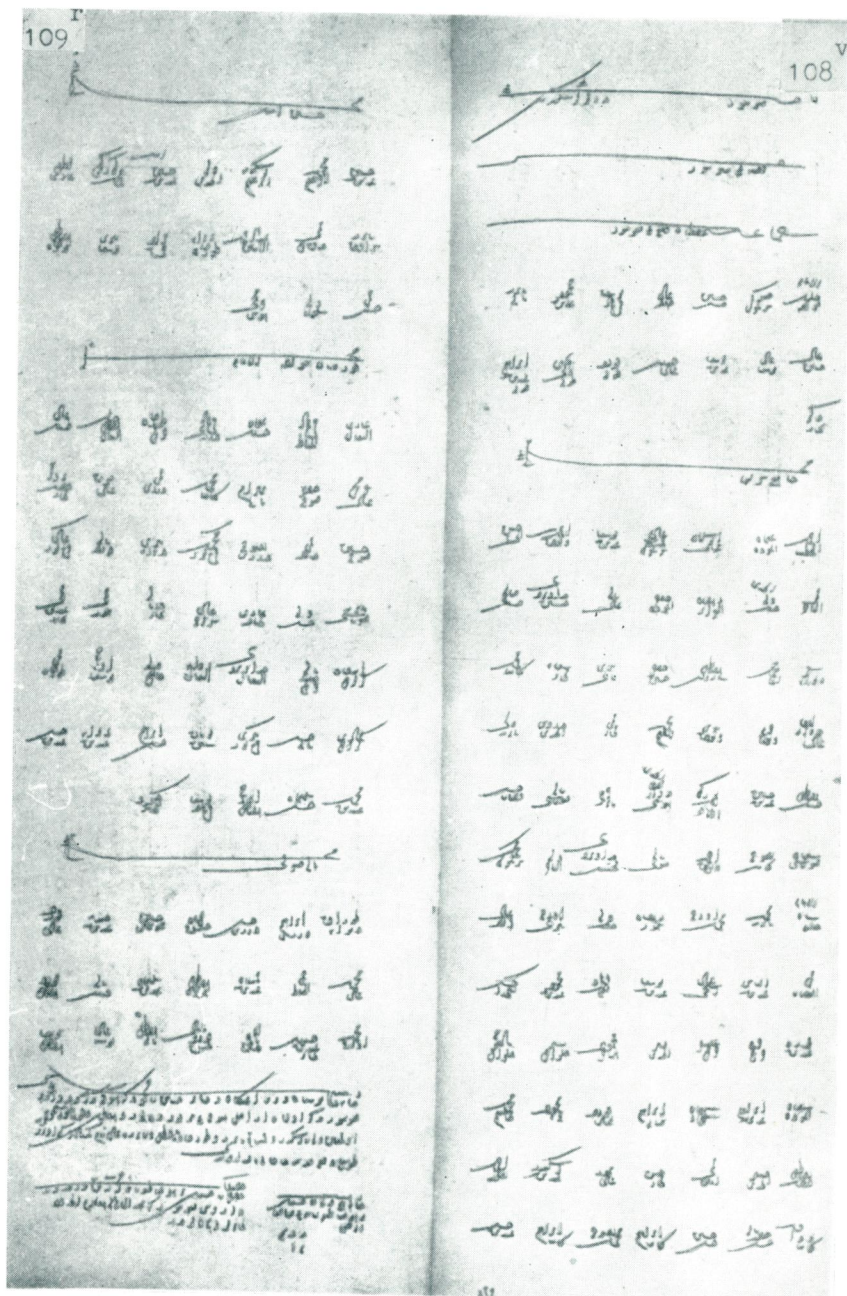
r 95	v 94
Handwritten musical notation on page 95, consisting of multiple staves with notes and clefs.	Handwritten musical notation on page 94, consisting of multiple staves with notes and clefs.
Handwritten musical notation on page 95, continuing from the previous section.	Handwritten musical notation on page 94, continuing from the previous section.

I
96

Handwritten musical notation on page 96, featuring various notes and rests on a five-line staff. The notation is in a historical script, likely Hungarian or related to the region. The page is numbered 96 in the top left corner.

V
95

Handwritten musical notation on page 95, featuring various notes and rests on a five-line staff. The notation is in a historical script, likely Hungarian or related to the region. The page is numbered 95 in the top right corner.

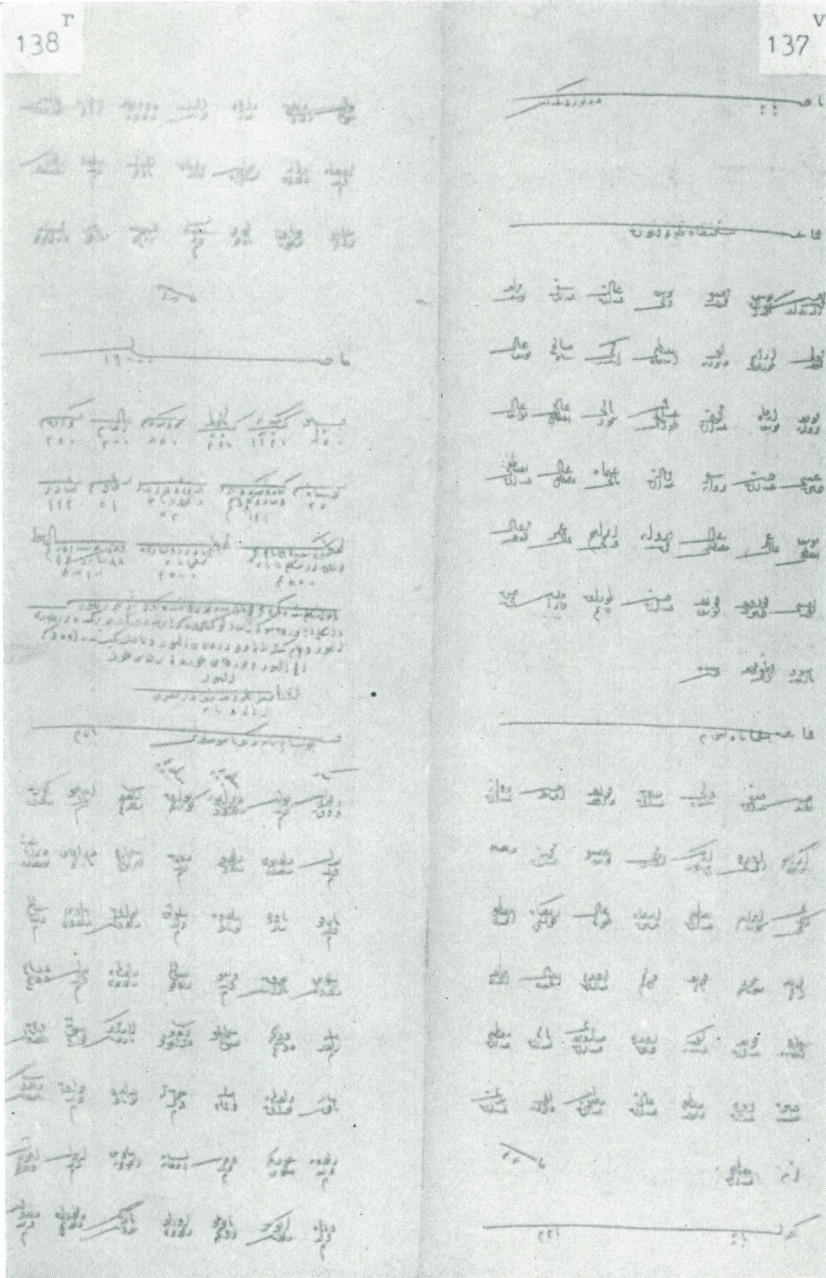
[illegible][illegible]

127

Handwritten musical notation on a five-line staff, featuring various notes and rests. Below the staff, there are several lines of text in a cursive script, likely representing lyrics or performance instructions. The page is numbered 127 in the top left corner.

126

Handwritten musical notation on a five-line staff, featuring various notes and rests. Below the staff, there are several lines of text in a cursive script, likely representing lyrics or performance instructions. The page is numbered 126 in the top right corner.

<i>satın almak</i>	صاتین آلق	To buy
<i>sefine</i>	سفینه	Vessel (A.)
<i>sene</i>	سنه	Year (A.)
<i>ser</i>	سر	Head (P.)
<i>serasker</i>	سر عسكر	Commander-in-chief (PA.)
<i>serbölük</i>	سر بلوك	Squad-commander (PT.)
<i>sergi</i>	سركى	Stand
<i>seroda</i>	سر اوڊه	Barrack-room commander (PT.)
<i>seyyaf</i>	سياف	Maker of swords (A.)
<i>sipahi</i>	سپاهى	Knight, cavalry-man (P.)
<i>silk</i>	سلك	Series (A.)
<i>siyah</i>	سياه	Black (P.)
<i>sonra</i>	صكره	After
<i>sredoposna</i>	سر دو پوسنه	Laetare Sunday (B.)
<i>subaşı</i>	صوباشى	Police superintendent
<i>sufi</i>	صوفى	Dervish (A.)
<i>suk</i>	سوق	Market-place (A.)
<i>sultani</i>	سلطانى	Imperial (A.)
<i>şalgam</i>	شلغم	Turnip
<i>şahi</i>	شاهى	Imperial (P.)
<i>şemhane</i>	شمع خانه	Candle-works; candle-dipping fee (AP.)
<i>şer'î</i>	شرعى	Canonical (A.)
<i>şerif</i>	شريف	Noble (A.)
<i>şeyh</i>	شيخ	Sheikh (A.)
<i>şıra</i>	شيرہ	Must (P.)
<i>şuden</i>	شدن	To be (P.)
<i>tabak</i>	دباغ	Tanner (A.)
<i>tabbah</i>	طباخ	Cook (A.)
<i>tâbi</i>	تابع	Subject (A.)
<i>tacir</i>	تاجر	Merchant (A.)
<i>tahmil</i>	تحميل	Loading (A.)
<i>taligaş</i>	طالغاش	Carter (H.)
<i>tâlîp</i>	طالب	Applicant (A.)
<i>tane</i>	دانه	Piece (P.)

<i>tapu</i>	طپو	Title-deed; <i>tapuname</i> طپونامه title-deed book (TP.)
<i>taraf</i>	طرف	Side (A.)
<i>tarik</i>	طريق	Road (A.)
<i>tarla</i>	ترلا	Arable land
<i>tasarruf</i>	تصرف	Disposal (A.)
<i>taş</i>	طاش	Block (of salt)
<i>tekke</i>	تکيه	Monastery
<i>tellâl</i>	دلال	Barker (A.)
<i>temellük</i>	تملك	Receiving possession of a property (A.)
<i>temessük</i>	تمسك	Title-deed (A.)
<i>temlik</i>	تمليك	Putting in possession of a property (A.)
<i>tercüman</i>	ترجمان	Interpreter (A.)
<i>terzi</i>	درزی	Tailor (P.)
<i>tevabi</i>	توابع	Dependencies (A.)
<i>timar</i>	تیمار	Fief (P.)
<i>topçu</i>	طوپچی	Artilleryman
<i>tuz</i>	طوز	Salt
<i>tuzcu</i>	طوزچی	Seller of salt
<i>ubur</i>	عبور	Crossing (A.)
<i>uça</i>	اوچه	Street (H.)
<i>uhde</i>	عهدہ	Charge (A.)
<i>üç</i>	اوچ	Three
<i>üç yüz</i>	اوچ یوز	300
<i>üzeri</i>	اوزری	On
<i>valide</i>	والده	Mother (A.)
<i>varoş</i>	واروش	City (H.)
<i>ve</i>	و	And (A.)
<i>vecih</i>	وجه	Manner (A.)
<i>velet</i>	ولد	Child (A.)
<i>vilâyet</i>	ولایت	Province (A.)
<i>voyvoda</i>	ویوده	Voivode (B.)

<i>yava</i>	ياوه	Erring (P.)
<i>yaycı</i>	يايچی	Maker of bows
<i>yed</i>	يد	Hand (A.)
<i>yenîçeri</i>	يکيچري	Janissary
<i>yer</i>	ير	Place
<i>yevm</i>	يوم	Day (A.)
<i>yirmi beş</i>	يکرمي بش	Twenty-five
<i>yolcu</i>	يولجی	Traveler
<i>yüz</i>	يوز	100
<i>yüz elli</i>	يوز الی	150
<i>zâtm</i>	زعم	Knight (A.)
<i>zaman</i>	زمان	Time (A.)
<i>zemin</i>	زمین	Land (P.)
<i>zikir</i>	ذکر	Mentioning (A.)
<i>zimmi</i>	ذمی	Non-Muslim subject (A.)
<i>ziraatgâh</i>	زراعتگاه	Cultivated land (AP.)

Even a glance at the above material makes it clear that the question of Turkish settlements in southern Hungary is more complex than the opinions expressed in the past have generally indicated.

The material shows, first of all, that of the eight hundred or so settlements existing in 1578 in the Sanjak of *Segedin*,¹ twenty-six were inhabited entirely or partially by Turks. In other words, 3.7 percent of all the villages and towns of the area had a Turkish population. Since Hungarian names generally indicate Hungarians, and Slavic names point to people of South-Slavic origin, one can assume that Muslim names designate Turks. The fact that in all the registers Muslims form a single fiscal category, and that a Muslim name may mark a Muslim person of non-Turkish (in Danubian Europe usually Bosnian or Serbian) origin,² is not a serious obstacle to this approach.

¹ Totals arrived at by me from the entries in the register.

² Fekete: *Bulleten XIV*, 724; L. Fekete, *A törökkori Vác egy XVI. századi összehírás alapján* [Vác in the Turkish Period, according to a Sixteenth-century Register]. Budapest, 1942. 18-20.

In Danubian Europe, especially in Hungary, all those who embraced Islam and took Muslim names and played a military-administrative role in this area, or were sent there as colonists, became virtually Turks, at least from the second generation on. This area was a kind of "Janissary melting pot" for all the Muslim elements who were originally non-Turkish. It is worth noting that the anti-Turkish tendencies often exhibited elsewhere by Muslims of non-Turkish origin, are completely lacking in Hungary.¹

According to the register, in 1578 the Sanjak of *Segedin* had nine sub-counties (*nahiyes*: *Vaşarhel*, *Segedin*, *Sobotka*, *Titel*, *Baç*, *Sombor*, *Baya*, *Kalaça*, and *Şot*). The total of the Turkish taxpayers in these sub-counties is given as 1,483. Since the total number of Muslim and non-Muslim taxpayers in the whole Sanjak is given as 17,581, the above number indicates that eight percent of the population was Turkish. If we accept the usual premise that each taxpayer represents an average of five persons,² then the total population of the Sanjak was around 87,905 persons, of whom 7,415 were Turkish.

The relevant parts of the register indicate clearly that of the nine administrative centers of the sub-counties, only *Segedin* (No. 1), *Sobotka* (No. 2), *Titel* (No. 3), *Baç* (No. 6), *Sombor* (No. 13), and *Baya* (No. 25), (i. e., the southern half of the Sanjak), had a Turkish population (as garrison or civilians). In the north, *Vaşarhel*, *Kalaça*, and *Şot* had no Turkish settlers at all. It goes without saying that the sub-counties administered from these centers had no Turks either. In the south, in the sub-counties of *Segedin* and *Sobotka*, there were Turks present. However, they did not live in the countryside, but preferred to stay in the centers. According to the register, 266 Turkish taxpayers lived in *Segedin* proper. The total of taxpayers in this sub-county was 3,031. Fifty-two Turkish taxpayers lived in *Sobotka* proper; the total of taxpayers in this sub-county was 1,272. The sub-counties of *Titel*, *Baç*, *Sombor*, and *Baya* had 152, 621, 302, and 90 Turkish taxpayers respectively from a total of 1,403, 3,544, 2,892, and 1,276 Muslim and non-Muslim taxpayers. As to the southern administrative centers, *Titel* had 125, *Baç* 411, *Sombor* 174, and *Baya* 89 Turkish

¹ Fekete: *Bulleten* XIV, 724.

² Some scholars use an even higher index number; see Lewis: *BSOAS* XVI, 475 note ¹.

taxpayers. The very high number of Turkish taxpayers in *Baç* (both in sub-county and center) is especially significant.

At first sight it becomes evident that these figures support the thesis that Turks preferred to settle in strongholds, or in their suburbs. This Turkish predilection is, in fact, well-known. It is less evident, however, that the data of the register bear out the fact that a whole line of Turkish strongholds, with all their characteristics, existed in the Sanjak of *Segedin*.

According to FEKETE "the places which Muslim groups established must be sought along a definite line of strongholds. This sort of settlement is found, first of all, along the *Osek—Tolna—Seksar—Cankurtaran* road which all the Turks used going from Belgrade to Buda; and secondly, on the line of Turkish frontier strongholds in Hungary. The latter formed an arc starting with *Popovça* on the Drava, continuing into the *Kanija* region, along the shores of Lake Balaton to *Tata*, then to *Papa*, to *Uyvar* on the left bank of the Danube, thence following the border as far as the *Filek* region, whence it entered the northern Highlands to a greater or lesser extent, then farther on to *Eğri*, thence south again, passing the uncertain border of the marshy region on the far side of the Theiss to *Varat*, *Yanova*, and *Arad*, then along the *Moruş* to *Lipova*, and after that to *Orşova*..."¹ Also, according to FEKETE, "the military establishment—which totaled ten- to twenty-thousand persons . . . of the fourteen strongholds along the *Osek—Buda* road, and the forty or fifty strongholds, large and small, of the so-called arc of frontier strongholds, of which the large ones had a regular garrison of over a 1,000 men, and the small ones 100-200 men, created a community which established Muslim culture in this distant region".¹

Based on the evidence of the *Segedin* register, there now has to be added to the already established lines of Turkish strongholds a new group of inner strongholds which formed a quadrangle and which, from the point of view of their location, is comparable to the strongholds on the strategic Belgrade—Buda road. This group of inner strongholds was in the southern half of the area between the Danube and the Theiss (i. e., in the southern half of the Sanjak).

¹ Fekete: *Bellefen* XIV, 733-734; both quotations translated from Turkish by courtesy of J. M. Smith.

When these are plotted on a map, one discovers a very sophisticated system, with *Segedin*, *Sobotka*, and *Baya* in the north, and *Titel*, *Bağ*, and *Sombor* in the south. *Bağ*, with its 411 Turkish taxpayers (garrison and civilians), would have been an important place even in the frontier arc.

By bringing to light the existence of this inner line of strongholds, the *Segedin* register contributes greatly to the question of Turkish settlements in Hungary. Even more important, however, is the information the register gives us on the problem of Turkish settlers of villages in this area.

Again a well-established conviction is expressed by FEKETE when he says that "the interior regions were not settled or occupied by the Turks, but remained like a roadless interior country, far from colonial ports, where the local inhabitants lived quietly and freely . . . In some more populous cities such as *Feled'haza*, *Keçkemet*, *Cegled*, and *Vaşarhel* there was not a single Turk, even as an observer".¹ while this description is valid for the northern half of the Sanjak of *Segedin*, for the southern half it is not. There a whole series of villages with Turkish inhabitants can be found.² These villages reveal a definite Turkish colonization pattern.

In some of these villages the Turkish population is very small. Such villages include: *Ağa* (No. 5), *Nad'vid'* (No. 7), *Bazvište* (No. 8), *Sredna-Şapina* (No. 9), *Marita* (No. 14), *Sredna-Santova* (No. 16), *İvrakinova* (No. 18), *Geste* (No. 21), *Sredna-Şariya* (No. 22), *Odvar* (No. 23), and *Rim* (No. 29).

There are, however, nine villages that are entirely or almost entirely Turkish. These are: *Saylova* (No. 4; 24 Turkish taxpayers = 120 Turkish inhabitants), *D'enöşfalu* (No. 10; 132 Turkish taxpayers = 660 Turkish inhabitants), *İrijaç* (No. 11; 50 Turkish taxpayers = 250 Turkish inhabitants), *Şomol* (No. 12; 22 Turkish taxpayers = 110 Turkish inhabitants), *Tomaşovçe* (No. 15; 10 Turkish, 5 non-

¹ F e k e t e : Belleten XIV, 734; quotation translated from Turkish by courtesy of Smith.

² I disregard, of course, those settlements in which the Turkish names designate persons who did not live in the Sanjak. These settlements are: *Monostor* (No. 26), *Sentiştvan* (No. 27), *Sinte* (No. 28), *Baranföd* (No. 30), and *Kenir-Telek* (No. 31). In *Kenir-Telek*, since the name is unidentified, the landlord may be a Christian.

Turkish taxpayers = 75 inhabitants), *Bortan* (No. 17; 7 Turkish, 8 non-Turkish taxpayers = 75 inhabitants), *Karga-Koru* (No. 19; 32 Turkish taxpayers = 160 Turkish inhabitants), *Ocağ-i Tatar* (No. 20; 17 Turkish, 22 non-Turkish taxpayers = 195 inhabitants), and *Pariş* (No. 24; 18 Turkish, 9 non-Turkish taxpayers = 135 inhabitants).

If we place these predominantly Turkish villages on a map of the Sanjak, the following facts can be deduced:

Four Turkish villages, *Saylova*, *İrijaç*, *D'enöşfalu*, and *Şomol*, were located around *Varadiñi* (modern *Újvidék*), in those times a small market place which owed its importance to its location on the Danube just across from Petrovaradin.

One Turkish village, *Karga-Koru*, was halfway between *Baç* and *Sombor*. It was in the vicinity of modern *Doroszló*, and seems to have been a fording place on the *Mosztonga* River. Two villages with a Turkish minority, *Bazvişte*, and *İvrahinova*, were in its immediate vicinity.

Three Turkish villages, *Tomaşovçe*, *Bortan*, and *Ocağ-i Tatar*, and three villages with a Turkish minority, *Sredna-Santova*, *Geste*, and *Odvar*, were located between *Sombor* and the Danubian ford at *Küllöd—Kiskőszeg*. This ford was fairly important in the sixteenth century and was used, for example, by Valentine Török, Paul Tomori, and John Szapolyai.

One Turkish village, *Pariş* (with two Turkish-minority villages, *Marita*, and *Sredna-Şariya*), situated east of modern *Órszállás*, was located in the middle of the *Sombor—Baya—Sobotka* triangle. This location was hardly a coincidence.

All this leads us to the conclusion that in addition to the hitherto unknown *Baya—Sobotka—Segedin—Titel—Baç—Sombor* line of strongholds in south Hungary, a group of Turkish agricultural settlements also existed there. Though the geographical location of these settlements points to a military origin, they were above all agricultural units, that is villages. Their mere existence proves that the whole question of Turkish settlements in Hungary, in particular all the findings based on the assumption that the Turks lived only in strongholds and that they did not have agricultural settlements in Hungary, has to be reconsidered.

It would be interesting to know what happened to these Turkish villages, and whether or not they still existed in the seventeenth century. A further question that arises is whether or not the Turks followed a similar colonization policy in neighboring Banat, an area which had geopolitical features almost identical to those of the Sanjak of *Segedin*. Finally, it would be interesting to know if similar agricultural settlements existed in other parts of Turkish Hungary. All these questions can be answered once the Turkish registers of all the Hungarian sanjaks have been made available, at least one for each century. This would entail the study and publication of about fifty registers, fifty bulky volumes, since the number of sanjaks in Hungary was around twenty-five.¹ If and when this task is accomplished, I am sure many of our present evaluations concerning the local history of sixteenth- and seventeenth-century Hungary under the Turks will have to be revised.

¹ Salamon, *op. cit.* 269-270.

OSMANLI DEVLETİNE İLTİCA ETMİŞ OLAN KÂRKEYA HÂNEDEÂNINDAN AHMED HAN NEREDE VEFAT ETTİ?

Ord. Prof. İ. H. UZUNÇARŞILI

Kuzey - İran'da Hazer denizinin güney-batısındaki *Geylan* mıntakasında 760 H. (1359 M.)'de sâdâttan yâni İmam Ali neslinden Kârkeya bin Emîrkeya adında bir zat hükümet kurmuş, bunun evlâd ve torunları *Geylan* ve *Lâhican*'da XVI. asır sonlarına yakın zamana kadar (998 H. = 1590 M.) saltanat sürmüşlerdir.

Bu yazının neşrinin sebebi, Türkiye'ye iltica etmiş olan son Kârkeya emîri Ahmed Han'ın¹ nerede vefat etmiş olduğu hakkındaki iki rivayetin birbirine uymamasıdır.

Kaynaklarımızdan olan *Camîü'd-Düvel*, Han Ahmed'in 1008 H. (1600 M.)'de *İstanbul*'da vefat ettiğini yazdığı halde Ahmed Han'ın mihmandarı olan, tarih sahibi Selânikli Mustafa Efendi ise Ahmed Han'ın *Bağdad* ve *Gence* taraflarına gittiğini zikr ile avdetinden bahsetmemekte ve yalnız kendisinden mektup alındığından bahseylemektedir. Bu mütalâaya dayanan Merhum Halil Etem Bey üstadımız, Selânikli Mustafa Efendi'nin, Ahmed Han'ın mihmandarı olmasından dolayı onun mütalâasını kabul ederek Ahmed Han'ın *İstanbul*'da vefatının doğru olamayacağını beyan etmişlerdir². Halbuki bu defa Han Ahmed'in vefatı dolayısıyla elde ettiğimiz hüccetler ile Kâtib Çelebi'nin fezlekesindeki kayıt, Hanın *İstanbul*'da Üsküdar'da vefat ettiğini göstermektedir. Bunun isbatına girişmeden evvel Ahmed Han'ın son devrine ve Türkiye'ye ilticasına âit olaylara kısaca bakmak icap etmektedir.

Geylân hükümdarı Han Ahmed veya Ahmed Han, babası Sultan Hasan bin Sultan Ahmed'in 943 H. (1536 M.)'de vefatı

¹ Bazı vesika ve tarihlerde *Geylan* hükümdarına Han Ahmed ve bazılarında Ahmed Han denildiği için biz de iki tâbiri de kullandık.

² *Kârkeya'dan Han Ahmed'in İstanbul'a ilticası hakkında bir vesika* Halil Edhem (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 15, numara 11 (88), sene 1341.

üzerine saltanata geçmiştir. Sünnî mezhebinde olan Ahmmed Han, Şiî mezhebindeki Safevîlerle mücadele etmiş ve 975 H. (1567 M.)'de Şah Tahmasb'a mağlûp ve esir olarak *Kazvin*, *Kahkaha* ve *Istahr* kalelerinde on sene hapis kalmış, memleketi Safevilere geçmiştir.

Şah Tahmasb'ın 985 H. (1577 M.)'de vefatı ve yerine oğlu II. Şah İsmail'in hükümdar olduğu sıralardaki karışıklıklar esnasında Ahmed Han *Istahr* kalesinden kaçarak memleketine dönmüş ve Safevîlerin hâkimiyeti altında *Geylan*'da valilik eden oğlu Mehmed'i bertaraf ederek ikinci defa tahtını elde etmiştir.

Han Ahmed, Safevîlerden I. Şah Abbas'ın 995 H. (1587 M.) senesinde hükümdar olmasına kadar on sene oldukça sakin bir saltanat sürmüş, fakat bundan sonra Şah Abbas ile araları açılmıştır; buna da sebep, Şah Abbas'ın, babası Mehmed Hüdabende'nin vefatından sonra Hudabende ümerasından bazılarının, Şah Abbas'dan korkarak Ahmed Han'a ilticaları ve onun da bu mültecileri kabul ve himaye etmesidir.

Bu sırada doğuda *Özbekler* (Şeybanîler) ve batıda Osmanlılarla harb etmekte olan Şah Abbas, Osmanlılara mağlûp olarak elindeki bir hayli yeri terk ile Serdar Ferhad Paşa ile mecburen 995 H. (1589 M.)'de sulh yaparak bunu mütaakıp dahili icraata girişmiş ve bazı isyanları bastırdıktan sonra Geylan hükümleri Ahmed Han'a haber gönderip onun tarafına iltica etmiş olan babasının ümerasını istemiştir. Bu talep üzerine Ahmed Han mültecilerin afları hakkında ricade bulunmuş ve bu ricayı suretâ kabul etmiş olan Şah Abbas, ümeranın gelmesi üzerine hepsini öldürtmüştür³.

Şahın bu dönekliğine karşı müteessir olan Ahmed Han, Şah Abbas'a karşı muhalif cephe almış ve 999 H. (1589 M.)'de Şah Abbas *Geylan* üzerine yürüdüğünden mukavemet edemeyen Ahmed Han ailesi ve maiyeti ileri gelenlerinden bazılarını yükte hafif bahada ağır mücevheratı ve hazinesini alarak *Hazer* sahilinde (*Lenkerud*)a gelip oradan Hüsameddin Lenkerûdî adında birini *Şirvan*'a yollayıp muvafık cevap aldıktan sonra deniz yoluyla *Şirvan*'a gelip o tarihte Osmanlıların *Şirvan* muhafızı olan Hadım Hasan Paşa'ya iltica eylemiştir (999 H. = 1590 M.)⁴. Bunun üzerine Şah Abbas,

³ *Camii'd-Düvel* (Umumî Kütüphane nüshası, Nr. 5020), c. II., s. 448.

⁴ *Camii'd-Düvel*, c. II., s. 448 ve Türkçe tercümesi (Müneccimbaşı, c. III., s. 209, 210 ve Selânikî, s. 318).

Geylan'ı istilâ ile oraya kendi ümerasından birini tâyin ederek *Kârkeya* devletine son vermiştir⁵.

Ahmed Han'ın *Şirvan*'a ilticasını ve Pâdişah tarafından huzura kabulü istirhamını, Hadım Hasan Paşa divân-ı hümayuna arzemiş bunun üzerine 1000 senesi Şaban ibtidası (13 Mayıs 19 1592) tarihli fermanla Ahmed Han'a *Şirvan* emvalinden tahsisat verilerek istediği yerde oturması emrolunmuştur⁶.

Han Ahmed, memleketini terk ettikten sonra Hüsameddin Lenkerudîyi kendi el yazısı nâme ile *İstanbul*'a göndermiş ve bu nâmesinde *Geylân* mıntakasında otuz nahiyeyi ihtiva eden *Bidpes* ülkesini Osmanlı pâdişahı III. Murad'a terk ile *Lâhicân* ve havâlisinin kendisine ocaklık olarak verilmesini ve bu suretle Osmanlı devleti himayesine kabulünü rica ve kendisinin Sünnî ve Şâfî mezhebinde olduğunu beyan eylemiştir⁷. Bu Farsça nâme Türkçeye tercüme edilip Pâdişah'a takdim olunduğu zaman Sultan Murad :

“Kızılbaş ahvalinin zaafını görüp izhar-ı temellük ettiği müteber değildir. Bu ânedek niçin serdarlara mektup ve adamları varmadı? Şimdi kendinin mülkü elinden alınıp nice müddet kızılbaş hapsinden âzad olmuştur; mülkte medhali kalmadı” demiş⁸. Bununla beraber mülteci olduğundan müracaatı kabul olunup kendisine cevabı namede terkedilen *Bidpes*'in evvelâ emaneten zabtı ve oraya bir miktar yeniçeri ile Ahmed Paşa namında bir Beylerbeyinin tâyin olunup¹⁰ Şah Abbas'la barış yapılmış olduğu için bu husus hakkında kendisine nâme gönderileceği beyan olunup¹¹ bu arada elçisi Hüsameddin Lenkerudî de merasimle Pâdişah tarafından kabul olunmuştur (999 Zilhicce başı = 20 Eylül 1591)¹².

⁵ Şah Abbas'ın *Geylan*'ı ilhakından sonra halk Safevîlere karşı isyan ederek intikam almağa teşebbüs etmişlerse de Şah Abbas bizzat *Geylan*'a giderek Ahmed Han ümerasından bir haylısını idam ile isyanı bastırmıştır.

⁶ *Selânikî tarihi*, s. 318.

⁷ *Selânikî tarihi*, s. 302.

⁸ Aynı eser ve aynı sahife.

⁹ Han Ahmed'e gönderilen nâmenin elkabı “Vâlâ cenab emanet-meâb, eyalet-nisab, saadet-iktisab, siyadet-intisab zü'l-kadrü'r-refî ve's-sadrü'l-meni el-mahfûf bi-sunuf-ı avâtüfî'l-meliki's-samed *Geylân* hâkimi Han Ahmed dâmet meâlihu (*Feridun Bey Münşeati*, 1265 tab'ı, c. II., s. 250).

¹⁰ Bu tâyin edilen Beylerbeyi ve yeniçeri gitmemiştir.

¹¹ *Feridun Bey Münşeati*, c. II., s. 250 - 252.

¹² Hammer de (*Atâ Bey tercümesi*) Ahmed Han'ın elçisinin divanda hüsn-i

Osmanlı hükümdarı tarafından Şah Abbas'a gönderilen nâmenin ne tarzda olduğu bilinmemekle beraber daha sonra yine şaha gönderilmiş olan 1001 Şevval 1593 Temmuz tarihli ikinci nâmedeki kayıttan anlaşıldığına göre Sultan Murad, iki tarafın uyuşması tavsiye ve tarafların hanedan-ı ehl-i beyte mensup oldukları beyan olunmaktadır¹³.

Şah Abbas elçisi Ali Can ile gönderdiği cevabî nâmesinde Ahmed Han'ın *Geylan*'dan maada bir yere tâyin olunarak hayatına dokunulmayacağı yeminle temin olunmakta fakat *Geylan* mıntakasını irsen intikal eden kendi mülkü sayan Şah Abbas kapıcı Bayezid ağa elçiliği ile gönderdiği üçüncü namesinde :

«Bizim nökerimiz olan Geylan Hanı Ahmed Han'ın sabıka astâne-i devlete elçi gönderip ve memleket defterin îsal edip bağışladığı memlekette kendinin medhali yoktur. Bundan evvel Şah Tahmasb onu tutup nice sene *Istahr* kalesinde hapis ve *Geylan*'ı işgal ile kendi adamlarına vermiştir; memlekette mezalimi olduğundan hakkından gelindi. *Geylan* eben an ceddin mülk-ü mevzrusumuz olduğu malûm-ı enamdır; o takdirce kimin mülkünü kime hibe eder; maksadı sulhü bozmaktır» diye itiraz etmiştir¹⁴.

Geylan hâkimi meselesinden dolayı Şah Abbas'la muhabere cereyan ederken Ahmed Han'ın İstanbul'a gelme arzusu kabul olunarak evvelâ *Şirvan* muhafızı ile beraber gelmesi ve ikinci bir emirle de Hasan Paşa'nın yine *Şirvan* muhafazasında kalarak Ahmed Han'ın maiyyeti adamlarıyla beraber gönderilmesi hakkında ferman yollanmıştır. Bu suretle *İzmit*'e kadar gelen sabık *Geylan* hükümdarını karşılamak üzere devlet erkânı defterdar, nişancı,

kabul görmediği beyan olunmakta ve Şah Abbas'ın, Han Ahmed'in iddiasını aslâ kabul etmeyeceği ve Han Ahmed'in maksadının sulhu bozmak olduğu zikredilmektedir (c. VII., s. 154).

¹³ *Kârkeya'dan Han Ahmed'in İstanbul'a ilticası hakkında bir vesika (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, numara 11 (88), sene 1341.*

¹⁴ Selânikî, s. 318, 319 Hoca Sadettin Efendi kalemıyla Şah Abbas'a gönderilen evasıt-ı Şevval, sene 1001 ve 15 Temmuz 1593 tarihli nâme-i hümayunda Şah Abbas'ın, Ahmed Han'a Nökerimiz diye hitap etmesine itiraz olunarak "Kadimî hanedân-ı kühen ve devha-i asallette sâbit ve nabit bihu bün sahibi olup sikke ve hutbede ismi mezkûr ve müsemma ve saltanat mansıbı ile kadri muallâ olup hususa şecere-i siyadet semeratından olanlara bende ve nöker ismi itlâk olunmasa makul ve sair bendegân-ı mevrusa kıyas olunmasa lede'l-ukala makbul görünü" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15 numara 11 (88), s. 2301, 302.*

çavuşbaşı ile divân-ı hümayun çavuşları ve silâhdar bölüğünden süvariler tâyin olunarak *Üsküdar*'a geçildi. Oraya gelen Ahmed Han'a mükellef ziyafet tertip olunarak altına Has ahurdan donanmış at çekildi ve kaptan Cağala zâde Sinan Paşa'nın *Baştardeşiyle İstanbul* tarafına geçildi. Orada da yeniçeri ağası ve bir kısım yeniçeriler tarafından karşılanarak mükemmel alayla Kırkçeşme kurbinde merhum Yusuf Paşa konağına indirildi ve vezir-i âzam Siyavuş Paşa'nın emriyle mihmandarlığına Selânikli Mustafa Efendi tâyin olunarak matbah-ı âmireden yiyecekleri temin olundu (1001 Rebiulevvel = 1592 Aralık) ¹⁵.

Han Ahmed geldikten bir ay sonra 8 Rebiulâhır 1001 (12 Ocak 1593)'de mihmandarı Selânikli Mustafa Efendi'yi vezir-i âzam Siyavuş Paşa çağırarak Pâdişahın ihsan ettiği iki hil'ati verip ertesi günü Han'ın Pâdişah tarafından kabul olunacağını bildirmiş ve o gün Yusuf Paşa konağından alayla alınan Ahmed Han pişkeşleriyle beraber divân-ı hümayuna getirilip sonra da Pâdişah tarafından kabul olunarak dua etmiş, Sultan Murad tarafından hatırı sorulmuş ve bu suretle huzurudan çıkarak yine alayla konağına gönderilmiştir. ¹⁶

Ahmed Han'ın mihmandarı olan Selânikli Mustafa Efendi'nin beyanına göre Han Ahmed geldiği ve karşılandığı gibi sonraları devlet erkânı tarafından pek hüsn-i kabul görmemiş ve bazı Pâdişah yakınları Pâdişahın teveccühünü Han Ahmed'den çevirmek için dedikodu yapmışlar ve kul taifesi yâni asker ağzından olarak Han Ahmed lehinde laflar çıkarmışlardır. Kul taifesi güya :

“Eyü Padişah elimize girdi, eskiden hâkim (hükümdar) imiş diyorlar; tahtında Pâdişah bir olur” demişlermiş. Bu sözü pâdişaha kadar duyurmuşlar. Han Ahmed, devlet kapısında derdine derman aramak isterken aleyhinde cereyan hâsıl olmuş, Han'ın misafir kaldığı konaktan dışarı çıkmasına ve cuma namazına bile gitmesine izin verilmemiştir. Bu muamelelerden müteessir olan Han Ahmed hacca gitmek ve meşhedi ziyaret etmek arzusunu gösterdiğinden isteğine müsaade olunmuştur. Bu suretle *Bağdad*'a gidecek olan Ahmed

¹⁵ *Selânik*, s. 345 ve *Camii'd-Düvel*, c. II., s. 44'de Han Ahmed'e yapılan merasim, kendisine ve maiyyetine tahsis edilen taamiye hakkında tafsilât vardır.

¹⁶ Han Ahmed'in Padişah tarafından kabulü merasimi hakkında *Selânikî*, s. 349, 350.

Han'a Bağdad hazinesinden günde bin akçe ve maiyetine de ulufe (maaş) ve erzak verilmesi hakkında ferman çıktı¹⁷. O sırada *Diyarbakir* Beylerbeyisi olan Saatçı Hasan Paşa ile gitmesi münasip görüldü¹⁸ ve 2 Recep 1001 (4 Nisan 1593)'de *Üsküdar*'a geçti ve birkaç gün sonra *Bağdad*'a hareket etti¹⁹. İç hazineden kendisine yol harçlığı olarak üç bin sikke-i hasene (altın) ihsan olundu ve gideceği Bağdad hazinesinden de yukarı da söylendiği gibi kendisine günde bin akçe ve onbeş nefer adamının hallerine göre 285 akçe yevmiye ve beşyüz İstanbul kilesi buğday ve beşyüz İstanbul kilesi arpa tayin olundu²⁰.

Ahmed Han'ın *Bağdad*'a gidişinden iki ay sonra Şah Abbas'a yazılan 1001 Şevval ortaları (1593 Temmuz) tarihli nâmede Ahmed Han'a *Geylan*'a mukabil başka bir yer verileceği ve hayatına dokunulmayacağı hakkında Şah'a, yaptığı vait hatırlatılmış ve Han'ın hac ve *Kerbela* ziyaretinden sonra döneceği ve iki devlet (Osmanlı-İran) arasındaki muahedeye hâlel gelmek ihtimali olmadığı beyan edilmiştir²¹. Ahmed Han'ın ilticası dolayısıyla harpten mağlûp çıkmış olan İran şahının epi telâş göstermiş olduğu anlaşıyor. Ahmed Han

¹⁷ *Kârkeya'dan Han Ahmed'in İstanbul'a ilticası (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, s. 299).*

¹⁸ Bu hususta *Selânikî* 1001 Cemaziyelâhır (1593 Mart) tarihli kaydında şöyle diyor :

“Han Ahmed Hazretleri kendi şan ve şeref ve fazl ve ilmüne göre ümitvar olduğu üzere iltifat ve hürmet bulmayıp ve belki âyân-ı devletin ağzından Saadetlu Pâdişah-ı âlempenah Hazretlerinin hâtırlarına keder ve kelâl vermek için kul tâifesi ağzından nâ-münasib kelâm söyletüp derler ki, eyü Pâdişah elimize girdi, eskiden hâkim imiş diyorlar; tahtunda pâdişah bir olur deyüp mesami-i aliyye-i pâdişahiye yetiştirdiler; derdmend-i nâ-murad halini ve ahvalini beyan eylemeğe devlet eşğine yüz süregelip merhamet ve şefkat ricasında iken baş ve can vehmine düştü ansızdan cuma namazına ve taşra çıkmağa müsaade buyrulmamıştı ve çıktıkça cerrarlara akçe verilmekle izdiham ederlerdi; nâgehâni meşhed ziyaretini arzu etti ve arzusuna müsaade olundu; yevmiye hazine-i Bağdad'dan bin akçe alması ve maiyetine de ulûfe verilmesi hakkında ferman çıktı; o sırada Diyarbakir Beylerbeyi olan ve müneccimlik'le meşhur ve mütearef olan Saatçı Hasan Paşa ile beraber gitmesine müsaade olundu” (Esat Efendi kitapları, Nr. 2259, varak 173).

¹⁹ Şah Abbas'a gönderilen evasıt-ı Şevval 1001 tarihli nâmede Han Ahmed'in verilen müsaade üzerine nâmenin vusulünden iki ay evvel hareket ile makamât-ı mübareke ziyaretine gittiği bildirilmiştir (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, s. 303*).

²⁰ Aynı makale, s. 299.

²¹ *Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, s. 303.*

hacca gitmeyip *Necef* ve *Kerbela* ziyaretlerinden sonra bir müddet *Bağdad*'da oturmuştur.

Han Ahmed *Bağdad*'da bulunurken *İstanbul*'a gelirken *Şirvan*'da bırakmış olduğu ailesiyle adamlarını görmek arzusuyla o tarafa gitmek istedi. *Bağdad* muhafızı Hızır Paşa'nın müsamahasıyla tüccar kafesiyle o tarafa hareket etti (1002 H.=1593 M.); Han'ın böyle habersiz ansızın gitmesi devlet erkânını telâşa düşürdü. *Şirvan*'dan *Maveraün-nehr* tarafından geçip Şah Abbas'la muharebe etmekte olan Şeybanî hükümdarı Abdullah Han'ın yanına gidip İran aleyhine ittifak eder ve İran'la yapılan sulhü bozar diye korktular; çünkü III. Murad tarafından Şah Abbas'a gönderilen nâmede Han Ahmed dolayısıyla sulhe aykırı bir hareket vuku bulmuyacağına dair yukarıda işaret olunduğu üzere teminat verilmişti.

Bağdad'dan hareketten sonra *Gence*'ye gelmiş olan Ahmed Han oranın Beylerbeyisi Mehmed Paşa tarafından izinsiz olarak geldiğinden bahis ile hapsedilip keyfiyet divan-ı hümayuna arzedildi. Bu tevkif ve hapis işinden dolayı Han Ahmed, *İstanbul*'da iken mihamdancı olan Selânikli Mustafa Efendi'ye mektup yazarak durumunu bildirmiş ve onun tarafından da serbest bırakılması hakkında hükümet nezdinde teşebbüste bulunulmuş ise de bir netice elde edilememiştir²².

Selânikî tarihinde Han Ahmed hakkında başka bir kayıt yoktur. Halbuki Münecimbaşı'nın bir kaynağa dayanarak yazdığına göre²³ Han Ahmed daha sonra yâni 1003 H. (1595 M.) veya onu mütaakıp III. Mehmed'in hükümdarlığının ilk senelerinde *İstanbul*'a getirtilmiş²⁴ *Üsküdar*'da *Doğancılar*'da Hasan Paşa mahallesinde bir konağa yerleşmiş ve Fatma Han isminde bir kızı olmuş ve bu kız henüz küçük yaşta iken Ahmed Han 1008 Zilhicce (1600 Haziran)'de vefat etmiştir²⁵. Ahmed Han'ın aynı senede vefat etmiş olduğunu Kâtib Çelebi'de fezlekesinde yazmıştır.²⁶

²² *Selânikî, basılmamış nüsha, Esat Efendi kitapları, Nr. 2259 ve oradan naklen Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, s. 300.*

²³ *Camii'd-Düvel, c II., s. 448 (Umumi Kütüphane Nr. 5020).*

²⁴ Ahmed Han'ın Eğri seferine adamlarından birisini göndermiş olduğuna göre bu sefer esnasında ve 1004 H. (1596 M.) tarihinden evvel *Gence*'den *İstanbul*'a celbedildiği anlaşıyor.

²⁵ *Topkapı Sarayı arşivi, 63 numaralı hüccetler dosyası.*

²⁶ *Fezleke, c. I., s. 135* "Ahmed Han; sabıka *Geylan* hâkimi iken Şah Abbas

Bu kayıtlara göre Han Ahmed *Gence*'de tevkifinden sonra ihtimal memleketi elinden çıkmış mülteci bir hükümdara karşı lâiyksiz olarak yapılan bu muamele çirkin görülerek aynı zamanda İran'a karşı kendisinin devlet merkezinde bulundurulması devlet siyasetine uygun telâkki olunarak lüzumu halinde kendisinden istifade olunmak üzere İstanbul'a celb olunmuştur.

Ahmed Han'ın vefatını mütaakıp küçük kızına mahkeme kariyle sadattan Seyyid İsmail bin Seyyid Mehmed vasi tâyin olunmuştur (25 Zilhicce 1008).

Şimdi, Han Ahmed'in vefatını mütaakıp kendisinin borçları sebebiyle, alacaklıları tarafından *Üsküdar*'da Kassâm-ı askerî mahkemesine verilen ve hüküm alınan müteaddid hüccetlerden fotoğrafı makaleye ekli olan hüccetlerden birinin suretini nakledelim ²⁷:

ما فيه نحوه تمقه الفقير اليه سبحانه
عبد النبي بن محمد القسم العسكري
بمدينه اسكدار عنى عنها

Tâlik hatla mühür sureti محمد بن محمد التكالى الفقير اليه سبحانه

- 1 — Sebeb-i tahrir-i kitab-ı sıhhat nisab budur ki
- 2 — Mahmiye-i Üsküdar'da vâki Hasan Paşa mahallesinde fevt olan merhum Ahmed Han tâbe serâhu'nun
- 3 — Adamlarından işbu hâmilü'l-kitab Şâtır Abdülcelâl bin Keyamir Said nam kimesne müteveffây-ı mesfurun
- 4 — Fatma Han nam sagîresine vasi-i muhtar olan fahrüssâdat es-Seyyid İsmail bin es-Seyyid Mehmed müvacehesinde
- 5 — Meclis-i şer'ide tahrir-i kelâm edip bundan esbak merhum Han hazretleri hayatta iken
- 6 — Adamlarından Mehmed bin Abdülilah nam kimesneyi sefer-i zafer rehberine ^{27a} irsal ittikte mezbur Mehmed'in
- 7 — Beş aylık taamiyesi olup taleb etmeğin Han hazretlerinin fermanı ile altıyüz yirmi beş
- 8 — Akçe taamiyesini ben eda edip Han hazretleri meblağ-ı merkumu bana teslim etmedin vefat

pençesinden reha bulup bin bir senesinde dergâh-ı âlem-penaha iltica eyleyip gelmişti; mülkünden cüda ve birkaç sene mühimmat-ı pâdişah neval bahşa olup bu sâlde (1008 de) intikal eyledi..."

²⁷ Topkapı Sarayı arşivi, Hüccetler dosyası, Nr. 63.

^{27a} 1004 H. (1596 M.'de) III. Mehmed'le bizzat gittiği Eğri seferi.

9 — Etmeğin zimmetindedir taleb ederim dedikte takririne muvafık beyyine taleb olundukta

10 — Abdülvâsi bin Hoca Ali ve Koyun ağa bin Abdullah, mezkûr Şâtır Abdülcelâl'in takririne mutabık

11 — Eda-i şahadet-i şer'iyeye edip bâde riayet-i şerâyiti'l- kabul şehadetleri hayyiz-i kabulde

12 — Vâki olup meblağ-ı merkumu küllen ve bâ'zan almaduğuna ve ibra etmediğine yemin teklif olundukta

13 — Vech-i meşrû üzere yemin billah edip meblağ-ı merkum altıyüz yirmi beş akçe müteveffây-ı

14 — Merkumun muhallefatından edaya gabbut tenbih ma hüve'l-vaki bi't-taleb ketb olundu

15 — Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrin min-Zilhicce, sene semâne ve elf Şuhud ü'l-hal :

Şahnazar	İbrahim bin	Tacüddin bin	Kurd	Pîrî Çelebi bin
bin Hasan	Mehmed	Seyyid Efdal	Ali	Mehmedü'r-râcil
				(Yeniçeri)

Mehmed bin Mahmud	Hüseyin bin Ali	Ebû Bekir bin Mehmed
el-Cündî	er-râcil (Yeniçeri)	el-kâtib

ve gayrihim ²⁸

Merhum Han Ahmed'den daha başka alacaklıların da muahallefatından paralarını almak üzere mahkemeye müracaat edip hüccet aldıkları görülüyor; bunlar arasında Han Ahmed'in adamlarından Şah Murad bin Esvar ve Seyyid Daverkeya bin Seyyid Keya ve Han Ahmed'in hocası Mevlanâ Abdülvasi ve Hoca Ali'nin de müracaat ile hüccet aldıkları görülüyor ²⁹.

Han Ahmed'in kızı Fatma Han büyüdükten sonra İkbâl Han bin Cemşid Han adında birisiyle evlenmiştir. Fatma Han, küçük iken kendisine vasi tâyin olunan Seyyid İsmail de, babası Han Ahmed'den kendisine intikal eden hisse-i şer'iyyesinden ikiyüz yetmiş sekiz bin akçe hakkı varmış. Bunu Seyyid İsmail de kabul etmiş ve bu paraya mukabil *Yoros* kazasında *Bahadır köyünde* müteaddid odaları havi menziline Fatma Han'a vermiş. Halbuki burası vakıf olduğundan evvelce yapılan anlaşma feshedilmiş ve nihayet

²⁸ *Topkapı Sarayı arşivi, 63 numaralı Hüccetler dosyası.*

²⁹ Bu hüccetin üstünde Hoca Sadettin Efendi'nin oğlu Şeyhulislâm Mehmed Efendi'nin tasdikini havi imzası vardır.

yüz kırk bin rayiç akçe üzerine anlaşma olmuş altmış bin akçesini Seyyid İsmail peşin olarak verip mütebakisi için de *Üsküdar*'da *Yenimahalle*'deki evini vermek suretiyle zevcesi Fatma Han'a vekil olan İkbâl Han ile mutabık kalınmıştır. Bu mutabakat hücceti 16 Cemaziyelâhır 1022 (3 Ağustos 1613) tarihinde Mahmud Paşa mahkemesinde tertip olunmuştur³⁰.

* * *

Han Ahmed, âlim, fazıl ve şairdi. Bazan istihracı da vardı. Hattâ bir gün yâni 1001 Rebiulâhır ortasında kendisinin mihmandarı olan Selânikli Mustafa Efendi'yi yanına getirerek :

“Bilmiş ol ki gelecek hafta divan-ı hümayunda bir acib kargaşalık olaki her giz bir ferdin hatırana gelmeye ke'enne merrih-i felek-tiğ-i üryan ile kapıda durup çok adam helâk ede ve mukaddem sadr-ı vezaretten giden vüzera ve defterdaran cümlesi yerlü yerinde otururlar ki bunlardır: Sinan Paşa, Ferhad Paşa ve Mehmed Paşa ve defterdarandan İbrahim ve Burhan ve Mahmud Efendiler deyu yazmışlar; ve sadrnişin olan sahib-i devlet ve Şerif Mehmed bu iki devletlu umûr-ı saltanattan sâkit olup yerlerine pulad dil zi kudret iki kişi gele ve sairleri dahi gele ve dedi ki allahü âlem benim şüphem kalmadı bu keyfiyetin vukuuna. Heman sen var mezburlara de ki hazır-ı vakt olsunlar”³¹.

Han Ahmed'in, Mustafa Efendi'ye söylediği bu istihrac aynen çıkmıştır. Filhakika bir hafta sonra Rebiulevvelin yirmi ikinci salı günü (26 Mart 1593) Kapıkulu ocaklarına ulufe çıkıp yeniçeriler ulûfelerini aldıktan sonra sipahilere ikişer, üçer kese verildiğinden bunu noksan bulup maaşlarını havi keseleri kaldırmadılar; Defterdar Şerif Mehmed Paşa'nın başını istediler; çok nasihat edildi dinlemediler; içeriden yâni Enderun Hazinesinden para çıktı almadılar; nihayet tarihte malûm olduğu üzere o sırada (bire urun) diye işitilen bir ses üzerine Pâdişah vurulmalarına izin verdi zanniyle saray matbahına gelen odunları kapanlar bunların üzerine hücum ile bir haylısını öldürdüler. Arada boş yere telef olanlar da vardır. Bu suretle hâdisе bastırıldı; Veziri âzam Siyavuş Paşa azledilerek Sinan Paşa oldu ve Han Ahmed'in isimlerini zikrettiği *Hacı İbrahim Yaşa* baş-

³⁰ *Selânikî, matbû nüsha*, s. 350.

³¹ Fezleke Kâtip Çelebi, c. I., s. 135 ve *Camii'd-Düvel*, c. II., s. 448 (Umu-mî Kütüphane nüshası, Nr. 5020).

defterdar ve Burhan Efendi Anadolu defterdarı, sadarettten mazûl Ferhad Paşa ikinci vezir olmuşlardır.

Ahmed Han şairdi, musikiye vakıf olup ud çalardı. Kendisinin vatan fırkatı elem ve ıztırabiyle kalemle aldığı Farsça bir şiirinden ³²

ماز شهر خود پریشان و جدا افتاده ایم
روز و شب در محنت و رنج و عنا افتاده ایم
شکر نعمت های شهر خود نکردم آن زمان
لاجرم پیش شما مثل گدا افتاده ایم ³³
احمد اندر غربتی غم مخور دلشاد باش
مادرین غربت بتقدیر خدا افتاده ایم

³² Fezleke (Kâtip Çelebi).

³³ Bu mısra Camiü'd-Düvel'de (لاجرم پیش شما همچون گدا افتاده ایم) diye yazılmıştır.

TOPKAPI SARAYI ARŞİVİNDE BULUNAN ŞİFRELİ İKİ VESİKA

HAYRULLAH ÖRS

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü

Topkapı Sarayı Kitaplığının bir gözünde, yabancı dillerle yazılmış bir takım vesikalar bulunmaktaydı. Bunların kaba tasniflerinin yapılması ve numaralanmaları sırasında, üzerleri garip işaretlerle dolu iki tanesi hemen dikkatimi çekmişti. Bu vesikalar, çok ince ve filigransız kâğıda yazılmıştır ve anlaşılan eskiden, fişek şeklinde sarılmış olarak uzun zaman kalmışlardır; katlama yerleri ve birinin çürüyen kısımlarının sıralanışı bunu açıkca göstermekteydi. 1 numaralı vesikanın arkasında ta'lik yazı ile (Hattı acib-i feylesofi) kaydı bulunuyordu. Bunlardan 1 numaralı 13×66,5 cm., 2 numaralı 13×55 cm. boyutlarındadır.

Bu iki kâğıt parçası bende büyük bir merak uyandırmıştı. Bunların şaka olsun diye karalanmamış oldukları meydandaydı. Ne kadar özenerek yazıldıkları açıkca görülmüyordu; üstelik bunları yazan el çok işlekti ve bu karışık, hayli zor şekilleri tereddütsüz çizmiş olduğu anlaşılmıyordu; demek bunda uzun bir alışkanlığı vardı. Bunların büyü, muska gibi bir şey olmaları ilk bakışta hatıra gelebilirdi ama, bu da pek inanılır şey değildi, çünkü şimdiye kadar gördüğümüz muskalardaki yazılar hem daha kısaydı, hem de genel olarak arap harflerile idi, aralarında olsa olsa altı köşeli yıldızlar, çocukca insan resimleri bulunuyordu. Bütün bunları düşününce, bu vesikaların üzerlerindeki şekillerin bir çeşit şifre olabileceğini tahmin ettim ve bu şifreyi çözmek isteğine kapıldım. Şurasını itiraf etmeliyim ki bu istek sadece merak-tan, gizli şeyler karşısında her vakit duyulan o tabiî tecessüsten geliyordu. Bu işe birkaç tatil günümü harcadım; bunun sonucu benim için, yüzyıllar boyunca gizli kalmış bir yazıyı okumak zevki oldu. Bununla yetinmek ve bu vesikaları, bu sefer mânalarile birlikte, tekrar yerlerine koymak aklımdan geçti, fakat sonra, belki de başka bir yerde, gene bu şifre ile yazılmış mektup, ya da raporların bulunabileceğini düşündüm. Başkalarını uzun ve gerçekten can sıkıcı bir çalışma-

dan kurtarmak için, elde ettiğim sonuçları açıklamayı daha uygun buldum.

Şifreyi çözmek için tuttuğum yolu uzmanlar belki de acemice bulacaklardır, belki daha kolay usuller de vardır, ama ben sadece vaktile okumuş olduğum bir hikâyedeki, Edgar Allan Poe'nun Altın Böcek'indeki metoddan başkasını bilmiyordum. Buna göre, harflere karşılık sayı, ya da şekil kullanılan şifreleri çözmek için, önce şifreli yazının hangi dilde olduğunu bilmek, yahut tahmin etmek, sonra da her işaretin kaç defa kullanıldığını saymak lâzımdı. Her dilde en çok kullanılan harf, çoğu zaman, ayrı olduğuna göre, en çok geçen işaretin yerine o harfi koymak, sonra aralarını tahminle doldurmak şifreyi çözmeye kâfi gelecekti. Nazarî olarak böyle idi ama, uygulama pek o kadar kolay ve çabuk olmadı.

İlk iş olarak vesikalardaki işaretleri saydım, 27 çıktı. Vesikaların sağdan sola yazılmış oldukları açıkça görülüyordu; üstelik bâzı işaretlerin üzerinde uzatma ve şedde'ler vardı. Hattâ bir yerde (Beyit) kelimesi yazılıydı. Şu hâlde bunlar Arapça, Farsça ya da Türkçeydiler. Yalnız, yazılardan birinin bir dilden, ötekinin de başka bir dilden olacağı hiç aklıma gelmemişti ki bu bana, hiç değilse, iki günlük emeğe mâl oldu.

İkinci iş olarak, iki metinde her işaretin kaçar defa geçtiğini saydım. h harfine benzer bir şekil ötekileri bir hayli geride bıraktı. Eski birkaç metnin harflerini de sayarak, eski Türkçede – bilmem neden, peşin bir hükümle bu vesikaların Türkçe olacağına inanıyordum – elif harfinin çok kullanıldığını öğrendim ve h'ların yerlerine elif'leri koydum, ama işin tahmin ettiğimden daha zor olduğunu da hemen anladım; eliflerin aralarını tahminle doldurmak mümkün değildi. Bir hayli zaman boşuna uğraştıktan sonra, eliflerin arkasından sık sık başka bir işaretin geldiğinin farkına vardım ve bunun (lam) olabileceğini düşündüm. Hele birkaç yerde, eliften sonra bu işaretin iki defa geçtiğini ve ikincisinin üstünde de bir uzatma işareti bulunduğunu görünce bunun Allah kelimesi olduğunu anladım. Böylece artık üç harfi, elifi, lam'ı ve he'yi tanıyordum. Bundan sonra sırasile hangi harfleri bulduğumu anlatacak değilim; bu hem faydasız olacaktır, hem de bunları ben de artık hatırlamıyorum. Yalnız şu kadarını söyleyebilirim ki bu uzun bir sabır tecrübesi oldu. Çözüm işi bitince vesikalardan birinin Farsça olduğu ve içinde sadece dua ve övgüler bulunduğu meydana çıktı. İşte benim işimi o kadar uzatan da bunu

Türkçe sanışım ve hesaplarımı ona göre tutuşum olmuştu. Öteki, ve mutlu bir tesadüf eseri olarak sağlam kalanı, Türkçeydi ve bir Padişahın özel olarak görevlendirdiği anlaşılan bir denetçinin haraç memurlarının yolsuzlukları hakkında, doğrudan doğruya Padişahın şahsına yazdığı bir raporudu (bu Padişah kimdi? Yolsuzluklar ve rüşvetle savaşmayı kendine ödev edinen o talihsiz, zeki, iyi niyetli Üçüncü Mustafa mı idi acaba?). Bu raporun metni aşağıya alınmıştır. Farsça vesikanın okunmasını, merak edenlerin kendilerine bırakıyorum; alfabe elde olduktan sonra bu, biraz da eğlenceli olur sanırım.

Ne yazık ki şimdiye kadar elimize bu iki vesikadan başka geçmedi. Ama eğer günün birinde, herhangi bir yerde aynı şifre ile yazılmış yazılar çıkar ve bunlar, eklediğimiz alfabenin yardımıyla çözülsün, sadece bilmece çözmek merakı yüzünden harcamış olduğum emekler ve saatler karşılığını bol bol görmüş olacaktır.

Birinci Vesika

Be dergâh-i gerdun misal (e) arza (i) kemterin-i bendegân oldur kim çün Padişah Hazretlerinin, zeyyen Allahü taalâ serir-i azze bi vücudehu ve efad-ı alel âlemin asar-ı adlehu ve cudehu men kuluna nazarı inayeti yetişip terh-i zir-i seradan ref'edip bu hizmete nasbetti, vacip oldu bu bendei muhlis üzerine her vecihle istikamet ede. İmdi ol hazreti âli şana mahfi olmaya kim haraç defterlerinden her haraççı eline ikişer defter verilip bâzısı defter sandıkları olduğu yerde ve bâzısı dahi ferahşane ardına oturup ellerine birer divit alıp mukabele ederler. Nazır dahi, yok, ne isterlerse iderler ve hem gördüm kim altının rakamın yedi eylediler. Sultanıma hod mahfî değildir kim altının rakamı yedi olduğu gibi altmışın rakamı yetmiş olur ve altı yüzün yedi yüz olur ve altı binin yedi bin olur ve bakisi dahi buna kıyastır. Ben kulun anı göricek anlardan sordum kim ne eylersiz? Anlar eyitti kim bâzının müfredatı uyuşmaz ve bâzının cümleleri. Ve buna dahi vâkıf oldum kim getürenlere sorarlarmış ana göre muvafık ederlermiş. Eyle olsa devletlu Sultanım, bu yeğ değil miydi kim Divan sez (e) kiminin de defterdarlar katında veyahut bari yazıcılar katında mukabele edelerdi. Zirâ Sultanımın defterlerine bunda hâlel var ve raiyet kâfirlerine güç olur. Baki ıttab-ı saradikat-ı Padişahi ba vetad-ı inayet-i ilâhi ustuvâr bad âmin ya Rab-el ibad.

[illegible]

[illegible]

٧	٨	٩	١٠	١١	١٢	١٣	١٤	١٥	١٦	١٧	١٨	١٩	٢٠	٢١	٢٢	٢٣	٢٤	٢٥	٢٦	٢٧	٢٨	٢٩	٣٠	٣١	٣٢	٣٣	٣٤	٣٥	٣٦	٣٧	٣٨	٣٩	٤٠	٤١	٤٢	٤٣	٤٤	٤٥	٤٦	٤٧	٤٨	٤٩	٥٠	٥١	٥٢	٥٣	٥٤	٥٥	٥٦	٥٧	٥٨	٥٩	٦٠	٦١	٦٢	٦٣	٦٤	٦٥	٦٦	٦٧	٦٨	٦٩	٧٠	٧١	٧٢	٧٣	٧٤	٧٥	٧٦	٧٧	٧٨	٧٩	٨٠	٨١	٨٢	٨٣	٨٤	٨٥	٨٦	٨٧	٨٨	٨٩	٩٠	٩١	٩٢	٩٣	٩٤	٩٥	٩٦	٩٧	٩٨	٩٩	١٠٠						
١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨	٩	١٠	١١	١٢	١٣	١٤	١٥	١٦	١٧	١٨	١٩	٢٠	٢١	٢٢	٢٣	٢٤	٢٥	٢٦	٢٧	٢٨	٢٩	٣٠	٣١	٣٢	٣٣	٣٤	٣٥	٣٦	٣٧	٣٨	٣٩	٤٠	٤١	٤٢	٤٣	٤٤	٤٥	٤٦	٤٧	٤٨	٤٩	٥٠	٥١	٥٢	٥٣	٥٤	٥٥	٥٦	٥٧	٥٨	٥٩	٦٠	٦١	٦٢	٦٣	٦٤	٦٥	٦٦	٦٧	٦٨	٦٩	٧٠	٧١	٧٢	٧٣	٧٤	٧٥	٧٦	٧٧	٧٨	٧٩	٨٠	٨١	٨٢	٨٣	٨٤	٨٥	٨٦	٨٧	٨٨	٨٩	٩٠	٩١	٩٢	٩٣	٩٤	٩٥	٩٦	٩٧	٩٨	٩٩	١٠٠

Şifrenin çözümü.

BAŞHOCA İSHAK EFENDİ

FAİK REŞİT UNAT

Mühendishane Başhocalarından İshak Efendi'nin ilim hayatımızdaki yeri ve özellikle memleketimizde müspet bilimlerin yayılmasında oynadığı öncü rolünün önemi, herhangi bir suretle tartışılması söz konusu olamayacak bir gerçek olarak bilinmektedir. Bu zatın Mühendishanede hoca olarak görev aldığı dönemden sonraki hayatı ve kimliği hakkında az çok bilgiye sahip olduğumuz halde, onun hayatının ilk safhası ve öğrenimini nasıl ve nerede yaptığı hakkında hemen hiç bir şey söylenememekte ve kendisinin sonradan Müslümanlığı kabul etmiş bir Musevinin oğlu olduğundan çoğunlukla bahis edilmektedir.

Biyografisi hakkında bize bilgi veren basılı kaynakların en eski-lerini *Kamus ül-Alâm*¹ ile *Sicill-i Osmani*² teşkil etmektedir. Şemseddin Sami Bey, son Osmanlı bilginlerinin en ünlülerinden biri olduğuna işaret ederek, Şark dilleriyle Avrupa dillerinden bir kaçını bildiğini, ve bilim alanındaki eserlerini ve çalışmalarını kısaca özetlediği bu zatın, Yahudiden dönme mühtedi olduğunu kaydetmekte ise de onun Mühendishane hocalığından önceki hizmetlerinden ve doğduğu yerden hiç bahsetmemektedir. Mehmet Süreyya Bey ise "Yanyalı, mühtedi ve lisan aşına olduğunu" belirttikten sonra Hacegân sınıfına girmeden önce Tersane ve Divan-ı Hümayun tercümanlıklarında bulunduğunu ve 1221'de (M. 1807) İstanbul'a İngiliz donanması geldiğinde mükâlemeye memur olarak büyük hizmeti görüldüğünü yazmaktadır. Bunlardan önce ve sonra yayımlanmış bulunan ve biyografik kaynaklarımız arasında sayılmıya değer olan diğer iki eserde³ ise İshak Efendi'nin adına rastlanmamaktadır.

¹ *Kamus ül-A'lâm*, C. 2, s. 899-900, İstanbul 1306.

² *Sicill-i Osmani*, C. 1, s. 328, İstanbul 1308.

³ a) Ahmet Rifat, *Lûgat-i Tarihiye ve Coğrafiye* - 7 cilt, İstanbul 1299 - 1300, b) Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniye'nin musavver Tarih ve Coğrafya Lûgati* - 4, cilt, İstanbul 1311-1317.

Biyografik sözlüklerden sonra bu konuda önemle üzerinde durulmaya değer basılı kaynak olan “*Mirat-ı Mühendishane*”⁴ de, kendisinin ilmî değer ve hizmetlerinden bahsettikten sonra “filaslı İshak Efendi Yanya dahilinde Narta kasabasında Celâlî Paşa mahallesinden bir Musevi mühtedinin mahdumudur. Bunlar iki kardeş olup ikisi de hadîs-üs sin iken pederleri irtihal eyledikten sonra tahsil ve tefeyyüz ettiklerini” kaydederek, menşei hakkında daha tafsilâtlıca bir bilgi vermektedir. Yazarın kitabını hazırlarken Hoca İshak Efendi’nin hakkında bilgi almak için, öğrencilerinden o tarihte hayatta bulunan bazı zatlarla da temasta bulunmuş olduğuna dair kitabında görülen bazı kayıtlar, bu biyografinin İshak Efendi’nin veya Mühendishanede kalfalık da (Muallim Muavinliği) etmiş olan oğlu Sami Efendi’nin şifahî nakillerinden bazı izler taşıdığını akla getirmekten de geri kalmamaktadır.

İshak Efendi hakkında daha geniş biyografik bilgiler vermekte olan basılı kaynaklardan biri de, 1912’de Bahriye Nezareti tarafından faksimilesi ile birlikte yayımlanmış bulunan Mühendishanenin kuruluşu hakkındaki fermana⁵, Tarih-i Osmanî Encümeni âzasından rahmetli Mehmet Arif Bey tarafından yazılmış bulunan mukadde-medir ki, bunda da İshak Efendi’den “ihtida etmiş bir Musevinin mahdumu olup Yanya tarafında vaki “Narta” kasabasında tevellüt eylemiş idi. Küçük yaşında yetim kalan İshak Efendi tahsil-i ulûm ve lisana gayret etmiş ve bu sayede Tersane tercümanlığına tâyin edilmiş idi. İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazını cebren mürur ile İstanbul önüne vürudunda mükâlemeye memur olmuş ve bu hususta pek ziyade hüsn-i hizmeti görülmüş idi. Badehu Mühendishane-i Berrî’ye Arabî Muallimliği sıfatıyla dahil oldu” diye bahsolunmakta ve 1831 de Başhoca olarak görevlendirilmesinden önceki resmî ve ilmî hayatı ile, kendisinin değil babasının, ihtida etmiş bir Musevi bulunduğuna işaret olunmaktadır. Bu konuda üzerinde durulması gerekli kaynaklardan birinin de, büyük bir kısmı yayımlanmamış bulunan “*Kamus-ı Riyaziyat*” da Salih Zeki Bey’in (1864 — 1921) İshak Hoca’nın

⁴ Mehmet Esat, *Mir’at-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun* - s. 34-42 ve 58-60. İstanbul 1312. [Bu biyografi, aynen Faik Reşat Bey (1857-1914) tarafından da ictibas olunmuştur. *Eslâf*, C. II, s. 57-66].

⁵ *Mühendishane-i Sultaninin tesis ve küşadını âmir Sultan Selim Han-ı Salis Fermanı* - Matbaa-i Bahriye, İstanbul, Mayıs 1328.

biyografisi⁶ hakkında bilgi veren makalesi (Biyografi kısmının sureti yazımıza eklidir) olmak gerektiği muhakkaktır.

Değerli bilgin, rahmetli meslekdaşının menşecini ve öğrenim hayatını şöyle özetlemekte:

“Müteahhirin-i ulemayı Osmaniye’nin eşheri bulunan bu zat, Yanya vilâyeti dahilinde Narda kasabası sakinlerinden bir Musevi mühtedinin mahdumudur. İshak Efendi’nin nerede tahsil etmiş olduğu katiyen malûm değildir. Mamafih Mühendishane-i Berri-i Hümayunda ikmal-i nevakıs etmiş olduğuna ve yahut, hiç olmaz ise, vasıl olduğu rütbe-i kemâli orada idrâk eylemiş bulunduğuna şüphe yoktur”. “Kendisi Türki, Arabî, Farisî lisanlarından maada Rumca, Yahu-dice, Fransızca, Lâtinceye bihakkın vâkıf idi.” diye yazmaktadır.

Bursalı Tahir Bey de⁷ kendisinden bahsederken evvelki kaynakların menşei ve ilmi hüviyeti hakkında verdikleri bilgileri tekrar etmekle beraber, II. Abdülhamid’in Saray Kütüphanesi Memurlarından İsmet Bey’in⁸, İshak Hoca’nın Karlovalı bir Müslümanzade olduğu hakkındaki rivayetini de kayıt ve lüzumlu tafsîlât için yukarıda sözü geçen “*Kamus-ı Riyaziyat*”a müracaatı tavsiye etmektedir.

Matematik Profesörlerimizden Hüsnü Hamit Sayman da 1924 de yayımladığı bir makalesine⁹ koyduğu bir dipnotta “Osmanlılarda Gelenbevi (İsmail, 1730-1790) ile kapanan ve son devirleri pek sönük olan Şark Mekteb-i Riyazisi yerine” Garp Mekteb-i Riyazisini, o sıralarda yetişen Hoca İshak Efendi’nin koyduğunu kaydetmektedir.

Ord. Prof. Fuat Köprülü de, Hoca İshak Efendi hakkında 1928’de yayımladığı bir makalede¹⁰:

“Karlovalı bir Türk olan İshak Efendi’nin nerede ve kimlerden okuduğu lâıkiyle bilinmiyor. Hayatının bir dakikasını bile boş geçir-miyerek mütemadi surette okumak ve yazmakla meşgul olan bu adam, Şark lisanlarından başka İbranî, Lâtın, Yunan, Fransız lisanlarına da

⁶ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde saklı ve basılmamış olarak 11 cilt halinde tasnif edilmiş müsveddeler. s. 299.

⁷ *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, s. 254, İstanbul, Hicrî 1342.

⁸ a) *Aynı eser*, C. 3, s. 109, b) İbnülemin Mahmut Kemal (İnal), *Kemal ül-İsme*-İstanbul 1328.

⁹ Hüsnü Hamit (Sayman), *Asr-ı Hazır Riyaziye Tarihine bir Nazar - Muallimler Mecmuası*, sayı 19, s. 446, Mart 1924.

¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1928.

vakıftı. Bu vukufu sayesinde muhtelif ilim şubelerinde ihtisas kazanarak, Mühendishanedeki dersleriyle ve müteaddit telifatiyle, bütün bir nesil üzerinde müessir oldu” diye bahsetmekte ve eserlerini saydıktan sonra “Türkçede bütün bu mevzulara ait Avrupa’dan muktebes hiç bir şey yokken, mütemadi bir sây ile memlekette bu yeni ilimlerin temelini kurmak, medresenin fikrî tahakkümüne karşı “müsbet tefekkür”e bir yol açmak, kurun-ı vustaî düşüncelere karşı aksülamel, bir inkılâp hazırlamak demektir” sözleriyle de onun Garbe yönelmiş ilim hayatımızın gelişmesindeki öncülüğüne ve önemli rolüne işaret etmektedir. Prof. Avram Galanti ise aynı sene yayınlanan bir kitabında ¹¹, islâmiyeti kabul ettikten sonra temeyyüz eden musevilere ayırdığı bahiste, *Mir’at-ı Mühendishane*’den iktibas ettiğini söyleyerek, Hoca İshak Efendi’nin biyografisini özetledikten sonra, hiç bir kaynak göstermeden “Eski mezhepdaşları ile hoş geçinerek kendilerine elden gelen muaveneti diriğ etmemiştir. Yahudilerce *Tersane Hahamı* namıyla maruf idi” demektedir.

İshak Hoca’nın ilim hayatımızdaki yerini büyük bir isabetle tâyin ve tavsif eden Prof. Doktor Adnan Adıvar ise ¹², onun Kitabı İsmet Bey’in ortaya attığı Karlovalı bir Türk olması ihtimalini şüpheli bulduğunu belirttikten sonra, Nardalı bir Musevî ailenin oğlu olarak tanınan, Arapça ve Farscadan başka Fransızca ve belki Lâtinceye de vakıf kabul ettiği bu zatın, babasından bahsedilmemesine ve bildiği diller arasında bir de İbranice bulunmasına dayanarak Musevî mühtedisi olmasını akla çok yakın bulmakta ve kendisini memleketimizde yeni ilim zincirinin ilk halkasını teşkil eden, hürmet ve dikkate lâyık bir hoca olarak değerlendirmektedir.

Bunlardan başka, yeni biyografik sözlüklerle Türkçe ansiklopedilerde bu zata tahsis edilen ve aynı bilgileri tekrar eden maddeler dışında, son zamanlarda Hoca İshak Efendi hakkında yazılmış ve yapılmış, yine bilinenlerin tekrarından çok ileri gidememiş iki derleme ¹³ daha vardır ki, bunların birincisi İshak Hoca’nın Mühendishaneye Arabî değil, Matematik öğretmeni olarak intisabı tarihini 1816 olarak belirtmekte, ikincisi ise bu vesileyle ortaya çıkmış

¹¹ *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1928, s. 126-7.

¹² *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 196-197, İstanbul 1943.

¹³ a) M. Şakir Ülkütaşır, *Hoca İshak Efendi* (Ülkü, üçüncü seri No. 27) s. 9-11. Mart 1949. b) Çağatay Uluçay ve Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu* (Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar yetiştiren müesseselerin tarihi), s. 73-76, 84, İstanbul 1958.

bulunan 3 Mart 1836 tarihli bir belge ile¹⁴, Hoca İshak Efendi'nin Mühendishanede sadece Başhoca olmayıp aynı zamanda ek görev halinde üzerinde bir de .“Mühendishane Mütercimliği” sıfatının bulunmuş olduğunu, ölümünden sonra bu işe Başhocalıktan ayrı olarak müstakilen başka birinin tâyin edilmesi gereğinin duyulduğunu göstermektedir.

İshak Hoca'nın ihtida etmiş bir Musevî olduğundan, Mühendishane'deki hocalığından ve ilmi çalışmalarından bahseden ilk yabancı yazarın da, 1831-32 yıllarında Türkiye'de yaptığı seyahatin intibalarını yayımlamış bulunan ve bizzat İshak Hoca ile görüşmüş olan Amerikalı J. de Kay olduğu görülmektedir.¹⁵ İshak Hoca'nın musevî asıllı olduğunu nakleden eski, yeni başka batılı eserlere de rastlanmaktadır.¹⁶

Başlıcalarını böylece gözden geçirdiğimiz bütün bu kaynakların ortak olarak üzerinde durdukları, İshak Efendi'nin nerede ve ne suretle öğrenim görmüş olduğunun kesin olarak bilinmediği hususudur. Ailesi ve doğduğu yer hakkında nakledilenler de birbirine benzemekte, yalnız Kitabî İsmet Bey'in Karlovalı bir Türk olduğu hakkındaki iddiası, sadece Prof. Fuat Köprülü tarafından benimsenmiş bulunmaktadır. Mehmet Süreyya ve Mehmet Arif Beylerin kendisinin Tersane tercümanlığında da bulunmuş olduğuna dair verdikleri bilginin diğerlerinde yer almamış olması, gerçekliğinden şüphe ettirecek bir tanık sayılamaz. Bu itibarla İshak Efendinin, hangi tarihte bu göreve atanmış bulunduğunu ve bu işte hangi tarihe kadar kalmış olduğunu henüz öğrenememekle beraber, Mühendishane öğretim üyeleri arasına

¹⁴ Başbakanlık Arşivi, Cevdet tasnifi, Maarif kısmı, No. 2946 (13 üncü notta sözü geçen ikinci eser, s. 513).

¹⁵ *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, by an American, New York 1833. [Bu seyahatnamenin İshak Hoca'ya ait bölümünün (XV, s. 139) tercümesi, Hocamızın pek lehinde olmamakla beraber, şahsiyet ve karakteri hakkında olduğu kadar o tarihte Mühendishane'nin durumunu ve memleketin irfan hayatını, bir yabancı göziyle de olsa, az çok canlandıran müşahedeye müstenit bir belge sayılabilecek nitelikte olduğundan, makaleimize eklenmesi faydalı görülmüştür.]

¹⁶ a) Moïse Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman* - Paris 1897, s. 141-2. [Burada özetlenmiş olan biyografinin kaynağını da *Mir'at-i Mühendishane*'nin teşkil ettiği görülmektedir. Gerek bu eserde, gerek buna dayandığı anlaşılan aşağıki kitapta 1774 olarak gösterilen doğum tarihinin kaynağı meçhul ve doğruluğu şüphelidir]. b) Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1963, s. 85.

katılmadan önceki dönemde, İshak Bey adıyla uzunca bir süre Tersane tercümanlığında bulunmuş olduğunu kabul etmek gerekmekte ve onun İngiliz donanmasının İstanbul'a geldiğinde yapılan siyasî görüşmelerde önemli bir rol oynadığından da şüphe olunamayacağı anlaşılmaktadır¹⁷. Nitekim *Netayic ül-Vuku'at*¹⁸ ında, Mustafa Nuri Paşa da bu olaydan bahsederken "Tersane tercümanı olan meşhur riyaziyat hocası İshak Efendi İngiltere donanmasına izam olunup..... üç gün mühlet alınarak Efendi-imumaileyh avdet eyledi" demek suretiyle bu konudaki bilgimizi teyit eylemektedir.

Tersane tercümanı İshak Bey'in kimliğine ve bu sıfatla gördüğü işlere, onun daha önceki hayatını da aydınlatan izler, üzerinden yürümeye hizmet edecek bilgiler çok olmamakla beraber, Hoca İshak Efendi'nin biyografisini tamamlamak, yönünden işe yarar bir nitelik göstermektedirler. İhtifalci Ziya Bey (1865-1927), III. Selim zamanında (1789-1807) Tersanede yapılan ıslâhattan bahsederken¹⁹ herhangi bir kaynak göstermeden "müddet-i medîde Avrupa'da bulunup avdet eden ve Kapdan-ı Deryalığı zamanında (1792-1803) Küçük Hüseyin Paşa'ya dest-i muavenetini uzatarak az zaman zarfında yirmi kıta harb sefinesiyle on beş fırkateyn, on korvet inşa ettirerek Tersane limanını tezyin eden ve Kaptan Paşa ile birlikte himmeti buna münhasır kalmayıp bir de Bahriye Mektebi tesisine delâlet etmiş bulunan" bir İshak Bey'den bahsetmektedir ki, bu zatın da Tersane tercümanı olan İshak Bey'den başkası olamayacağı zannı kuvvetle uyanmaktadır. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Fransızların 1801'de Mısır'ı tahliyelerini sağlayan 27 Haziran tarihli Kahire teslim sözleşmesi müzakeresi sırasında teşkil edilen muhtelit heyetteki Türk delegeler arasında yer aldığını, "*Tarih-i Cevdet*"²⁰ teki bu işe dair kaydı teyiden naklettiği Kaptan Paşa'nın temsilcisi İshak Bey'in de, yine aynı İshak Bey olabileceği hemen akla gelmektedir.²¹ İshak Beyin o dönemde İstanbul'da bulunan yabancılar tarafından da, sözü geçen işlerde yer aldığını tesbit eden çağdaş kayıtlar da vardır ki, bunlardan birisi

¹⁷ a) Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, s. 129. b) E. Driault - Fuat Köprülü, *La politique Orientale de Napoleon, (Selim-i Salis ve Napolyon)* s. 107-112. Ash: Paris 1904, Türkçesi : İstanbul 1329 (1913).

¹⁸ C. IV. s. 44-5.

¹⁹ Mehmet Ziya. *İstanbul ve Boğaziçi* - İkinci kitap, s. 232, İstanbul 1928.

²⁰ *Tarih-i Cevdet* (Tertib-i Cedit), C. 7, s. 125, İstanbul 1309.

²¹ *Bellekten*, sayı 5/6, s. 209, Ocak - Nisan 1938.

aynı zamanda İshak Beyin mazisini de aydınlatma bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. İngiliz donanmasının İstanbul'a geldiği sırada, memleketimizde Napoleon Fransa'sının Büyük Elçisi sıfatıyla faal bir rol oynamış bulunan General Sebastiani'nin, Fransa Hariciye Nazırı Talleyrand'a yazdığı 3 Mart 1807 tarihli mektupta İshak Bey'den bahsettiği²² görülmektedir. Bu sırada İstanbul'da sefaret müsteşarı olan ünlü Şarkiyatçı Ruffin'in hatıratına dayanılarak yazılmış olan bir eserde²³, onun bu olaylara temas eden ve daha eski tarihlerde tanışmış olduğu ve kendisine bir müddet hocalık da etmiş bulunduğu İshak Bey'e ait satırlar ise, aynı zamanda İshak Hoca'nın kimliğini de belirtmeye yarıyacak ip uçları vermektedir. Ruffin'in kaydettiğine göre 21 Şubat 1807 akşamı Fransız Büyükelçiliği binasında Sebastiani'yi Sadrazam adına ziyarete gelen ve Osmanlı hükûmetinin İngiliz donanması karşısında sarsılan mâneviyatı ve tutacağı yol hakkında bilgi veren İshak Bey, 1776'da Osmanlı hükûmeti tarafından Divanı, Rum tercümanlarından kurtarmak kararı ile yetiştirilmek üzere, öğrenim için Fransa'ya gizlice gönderilmiş olan ve Fransa hükûmeti tarafından da kendisinin eğitime verilmiş fakat orada çok kalmıyarak on ay sonra Tunus Bey'inin Paris'e yolladığı bir sefarete heyetiyle Afrika'ya dönmüş bulunan gençtir.²⁴

Tersane tercümanı İshak Beyin çok önceleri Fransa'ya gizlice gönderilmiş ve orada uzunca bir müddet kalmış bulunduğunu teyit eden başka bir gelge de Topkapı Sarayı Arşivinde²⁵, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* adlı eserimizi hazırlarken incelediğimiz kaynaklar arasında dikkatimizi çekmiş bulunmaktadır ki, fotokopisi yazımıza ekli bulunan ve sureti aşağıya naklölunan bu belge, İshak Hoca olarak sonradan sahneye çıkan zatın, gençlik ve öğrenim hayatı hakkındaki meçhulleri de oldukça aydınlatmıya ve biri ilim ve öğretim hayatımızda, diğeri dış münasebetler tarihimizde yer almış İshak adlı iki önemli kişinin aynı şahıs olduğu gerçeğini desteklemeye yetecek bir nitelik taşımaktadır.

Tarihsiz olan fakat padişahın yakınlarından ve mutemet müşavirlerinden bir iki zat tarafından yazılıp o sırada Reis-ül Küttab bulunan

²² E. Driault, *La politique Orientale de Napoleon* - p. 97-98, Paris 1904 (Türkçe tercümesi : Fuat Köprülü, *Selim-i Salis ve Napoleon* - s. 105, İstanbul 1329).

²³ Henri Deherain, *La vie de Pierre Ruffin*, C. 2.s. Paris 1929.

²⁴ Aynı eser. C. 1, s. 56-57.

²⁵ Maslahatgüzar Galip Efendi dosyası, No. E. 340.

Mehmet Galip Efendi'nin de yazılı mütalâasıyla birlikte padişaha sunulması iradesini tebliğ eden bu muhtıranın, Seyit Mehmet Vahid Efendi'nin Napoleon nezdine sefaretle yola çıkışı tarihi bulunan 29 Aralık 1806 dan ²⁶ önce yazılmış olduğu ve belki de Napoleon'un Poznan'dan ²⁷ III. Selim'e gönderdiği mektubu, Sebastiani'nin padişaha 16 Aralıkta Kâğıthane'deki Çağlıyan Kasrında bizzat sunmasından ve savaş ilânına karar verilen Bab-ı Fetva'daki 21 Aralık 1806 tarihindeki toplantıdan sonra kaleme alındığı pek muhtemel bulunmaktadır. Ancak Galip Efendi'nin yazılı bir mütalâası bağlı olmayarak dosyasında kalmış bulunduğu görülen bu iradeye uyularak, İshak Beyin böyle bir işle görevlendirilmemiş olduğu ise, olayların seyrinden anlaşılmaktadır.

Sözü geçen belgenin metni, derkenarı ile şudur :

“Şu dahi malûm olsun ki Fransalû İshak Beğin masebakta memur olduğu ve tekid-i hulûs ve meveddete ikdam eylediği maddeleri ketm ve ihfa eyleyip gerek fetret galeyanları esnasında ve gerek Mısır bürudetlerinde hiç kal ve kaleme almayıp lisana getürümedikleri ve daima zat-ı hümayuna izhar-ı vüsuk ve itimat eyledikleri maceray-ı sabıka mebni olup elyevm kendini sühuletle iğfal mümkündür daiyesinde olmalarıyla işbu teşebbüs olunan usûle bu daiyeleri evfak görüldüğü ve *min el-amud ilel-amud ferec* ²⁸ kaziyesine medar olduğu ve her halde Cenab-ı Hayr-ül Hafizine sığınmaktan gayrı çare kalmadığı ilâve-i mütalâa-i sabıka olunsun deyu buyuruldu.

Ber muktezay-ı vakt-i hal Fransa İmparatoriyle Zat-ı Hümayun beyninde hafî bir ittifak akdı Meclis-i Şûrada ²⁹ istisvap olunmuş ve ancak ağıyardan ketmi ve vakt-ü zamaniyle icray-ı şurutu mütezem olmağla tarafeyn vükelâsı bilmiyerek hatm ve imza olunduğu surette ketm ve setri mümkün olacağı mülâhaza buyurulmuş olmağla ve Mecliste Vahid Efendi bu hususa memur buyurulmak tasmin olunmağla zahiren dahil-i meclis olan havas Vahîdi memur bilip havastan

²⁶ Vahid Efendi Sefaktnaminde hareket gününü, efrenci tarihle 17 Aralık göstermişse de, bunun Julian takvimine göre olduğu, hicrî karşılığından anlaşılmaktadır (Sözü geçen *Sefaretname*, s. 5, İstanbul 1304.)

²⁷ Driault'nun yukarıda sözü geçen eseri, s. 73 (Türkçe tercümesi, s. 80).

²⁸ *Bir direktan ötekine aralık vardır* anlamına bir Arap ata sözü.

²⁹ *Tarih-i Cevdet* (Tertib-i Cedit), C, 8, s. 100.

maada hiç kes buna dair bir serrişte almıyarak Vahîd'in azimetinden evvel işbu ittifak maddesinin ruhsatı ve memuriyeti taraf-ı hümayundan birine ihale birle gayet hafî irsal olunsa. Badehu akabinde Vahîd alenen gidip muhalifine Muhib'in yerine irsal olundu denilse. Vakıa bu surette Paris'de Muhib'in dahi bir maslahatı olmamağla celbolunsa deyu mütalâa buyurulup taraf-ı hümayundan İmparatora gidecek kim olsa elbette bu surette bayağı bir âdem olmak iktiza eyler. İshak Bey eski Fransız³⁰ olduğundan maada zat-ı hümayunun Efendilikte Françe'ye elçisi olup yıllarca Paris'de taraf-ı hümayundan ikamet eylemiş ve devlet vükelâsından hafî "*Şehzade Elçisi*" olmuş ve zat-ı hümayunla Françe mabeyninde otuz seneden beru istihdam olunmuş olduğunu bildiklerinden sözüne itimad birle bu makule neveda bir ittifak-ı teneffüsüye medar-ı küllisi olurdu. Lâkin İshak Beyi Françelu bildiği gibi muhalifin dahi bilip Ruffin maceray-ı sabıkada nasıl müstahdem ise Fonton dahi olzaman işlere vakıf, hususa Françe hükûmeti tebeddülünde Asitanede elçileri olup İshak Bey'in ayakdaşı olan Choiseul, Petreburg'a gitmiş olmağla zat-ı hümayunun bu maslahatlarda İshak Bey otuz senelik emekdarı olduğunu frenklerden bilmez nadir olduğundan İshak Beyi Asitaneden kaçırmak müşkil. Gerçi sadr-ı sabıkın³¹ azlinden beru inziva eyleyüp görüldüğü yok. Lâkin velev Asitaneden kaybolmuş Frengistanda hususa imparatorun nezdinde oldukça şöhet-i şayiasına binaen tevatür ve eracifi gazete evrakını memlû eyliyeceği aşikâr olmağla hodbekod memur olsun buyurulamayup Reis Efendiyle bu husus hafice istişare ve İshak Bey bu hususa elverip elvermediğini istifsar iktiza eyledi. Zira Babîâlî'ye İshak Bey'e dair şey yazılmak ve kadîmden beru istihdam olunduğunu ifşa eylemek münasip görülmeyüp ancak Reis efendiyle müzakere ve muhaberenin mahzuru olmadığından bu babda Reis Efendi lâyh-i hâtırını kaleme alup mütalâa-i hümayun buyurulmak için hafice bu kâğıtla beraber takdim eylemesi emr ü ferman buyuruldu.

³⁰ O devirde memlekette dil bilen ve bu memleketlerde yaşamış olan ve pek az sayıda bulunan Türklere, bildikleri dile ve gidip geldikleri memlekete izafeten Frenk, Fransız veya İngiliz lâkaplarının takıldığı ve çağdaşı Mahmut Raif Efendi'ye "İngiliz", daha sonra yaşamış olan Hoca Tahsin Efendi'ye "Frenk" denildiği gibi, İshak Bey'e de böylece "Fransız" denildiği anlaşılmaktadır.

³¹ Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa. Bu zatın Sadrazam olmadan önce bir müddet Kapdan-ı Deryalıkta bulunmuş olması, Tersane tercümanı İshak Bey'in, mutemetleri arasında yer almış olmasının nedenini de açıklayabilir.

Bu belgenin ışığı altında mazisi açıkça beliren o günlerin Tersane tercümanı Hoca İshak Efendi'nin, Şehzade Elçisi sıfatıyla 1787-1789 yılları arasında gizlice Fransa'ya gönderilen İshak Bey'den bir başkası olmadığı gerçeği karşısında, bu zatın hayatının ilk safhaları hakkında elde mevcut diğer bilgileri de kısaca gözden geçirmek, hiç şüphesiz konunun tamamlanması ve görüşümüzün desteklenmesi bakımından gerekli bulunmaktadır.

Elde edebildiğime göre İshak Beyin Fransa'ya gidiş şekli ve maksadı hakkında ilk açıklama, Besançon Üniversitesi Modern Tarih Profesörü Léonce Pingaud tarafından, Fransız Dışişleri Arşivindeki belgelere dayanmak suretiyle yazılan ve 1887 de yayımlanan ve İshak Beyi "Garplı bir Türk" diye vasıflandıran bir eserde olmuştur³². Yazar olayı yeteri kadar aydınlatacak bilgi vermekte ve bazı dayanaklarını dipnotlarda göstermektedir. Rahmetli yazar Ahmet Rasim Bey de, 1911 de basılan dört ciltlik *Osmanlı Tarihi*'nden (C. III, s. 1225) III. Selim'den "Fransız tarihlerinin rivayetlerine göre Hakan-ı nüşarünileyh henüz Veliahd-i saltanat iken Fransa Kırallığı ile tesis-i münasebat etmiş ve hatta nüdemasından İshak Bey namında birini Fransa umuru idare ve askeriyesini tetkik etmek üzere Paris'e yollamıştır diye bahsetmekte ve bu sırrı Türk umumî efkarına ilk açıklayan tarihçimiz olarak görülmektedir.

Bunu II. Abdülhamid devrinde Paris Büyükelçimiz bulunan Salih Münir (Çorlulu) Paşa'nın, İshak Beyi, "Deli Hüseyin Paşa ahfadından Safiye Sultan-zade" diye tanıtan ve yapmış olduğu gizli görev hakkında bilgi veren makalesi³³ takip etmektedir ki, yazar bu incelemesini Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivindeki belgelere dayanarak yapmış bulunmaktadır. Bu makalenin kısa bir özetle Türk ilim dünyasına çok geçmeden rahmetli Halil Ethem Eldem tarafından haber verilmiş bulunduğu da görülmektedir.³⁴

Bu yayından bir hayli zaman sonra Topkapı Sarayı Arşivindeki belgelerin tanzim ve tetkiki sırasında ele geçen ve İshak Bey'in sözü edilen gizli memuriyetine ait bulunan bir kısım evrakın, Ord.

³² Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier (La France en Orient sous Louis XVI.)* s. 75, 82-89, Paris 1887.

³³ Salih Münir, *Louis XVI et le Sultan Selim III (Revue d'Histoire diplomatique)*, Paris 1912.

³⁴ *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, sayı : 25, s. 62-63, 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914).

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından incelenerek gün ışığına konulduğunu görmekte ve III. Selim'in şehzadeligi zamanındaki politik faaliyetleriyle kendisini iktidara hazırlayıcı cabaları hakkında tarihimize yeni bilgiler kazandırıldığına şahit olmaktayız.³⁵ Uzunçarşılı'nın yayımladığı belgelerden XVI. Louis'ye ait mektubun Fransızca aslı da bir müddet sonra ele geçmiş ve Sayın Tahsin Öz tarafından faksimilesiyle birlikte yayımlanmıştır.³⁶

Bu yazımızın ortaya çıktığı günlerde, bu konuyu oldukça geniş bir yer ayırmak suretiyle açıklayan yeni bir Türkçe eser daha, Türk Tarih Kurumunu tarafından yayımlanmış bulunuyor.³⁷ Fransız kaynaklarından da faydalanılmak suretiyle XVIII. yüzyıl sonlarında Türkiye - Fransa arasındaki diplomatik münasebetlerin tarihini yeni bir görüşle izah eden tarihçi diplomatımız, kitabında İshak Beyin misyonu üzerinde de durmuş, bu konuda evvelce memleketimizde yapılmış olan yayınları eleştirmiş ve kitabının sonuna eklediği başlıca şahsiyetlere ait açıklamalar arasında onun biyografisi ile ilgili bir hayli bilgi de vermiştir.

İlk iki inceleme, İshak Bey'in hayatını III. Selim'in tahta çıkışından sonra memlekete dönüşü olayına kadar devam ettirmekte ve ondan sonra izini kaybederek, kimliği hakkındaki tereddüt veya hükümleri belirtmekle yetinmektedirler. Sayın Uzunçarşılı, İshak Bey'in geçmişi hakkında vermiş olduğu bilgiyi münhasıran Çorlulu'nun makalesine dayandırmakta, ancak nesebini ortaya çıkarmak için yapmış olduğu araştırmanın ise Safiye Sultan-zadeler arasında İshak Bey adında birine rastlanamamış olduğunu gösterdiğini yazmaktadır.

İsmail Soysal'ın yukarıda sözü geçen eserinde de, İshak Beyin ikinci Fransa seyahatine ait olarak gösterilen tarih, yazımıza dayanak teşkil eden diğer batılı kaynaklara uymadığı gibi, kendisinin Limni adasına sürülmesi olayının tarih ve kaynağı gösterilmemiş olduğundan, gerçeklik derecesini tartışmaya da imkân görülmemektedir.

³⁵ *Belleten*, Sayı : 5/6, *Selim III. 'ün veliaht iken Fransa Kralı Lüi XVI ile muhaberetleri*, Ocak - Nisan 1938.

³⁶ *Türk Tarih Vesikaları*, Sayı: 3, s. 198-202, Ekim 1941.

³⁷ İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, s. 55-61, 341-2. - Ankara 1964,

Maslahatgüzar Galip Efendi dosyasında bulunan ve yazımıza temel teşkil eden belgede de, İshak Bey'in aile ve nesebi hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Kendisini 1773 de İstanbul'da bulunduğu sırada Baron de Tott vasıtasıyla tanımış bulunan ve 1776-1777 yıllarında on ay kadar da Paris'te eğitimiyle meşgul olmuş bulunan Ruffin de, hâtıratında İshak Bey'den bahsettiği yerler de, böyle adlı sanlı bir intisaba değil, sadece kendisinin "Hanedanla sıhriyeti bulunduğu ve eski bir içoğlu olduğu" işaret etmiştir.³⁸ Bu itibarla Salih Münir Paşa'nın incelediği dosyalar arasında her halde sarahate dayanak teşkil edecek bazı kayıtlar bulunması gerekmektedir ki, yazar konuya girerken İshak Bey'i şöyle tanıtmaktadır :³⁹

"Bir kapıcıbaşının oğlu ve tahtı işgal eden Sultanın kız kardeşi Safiye Sultanla evlenmiş bulunan meşhur Sadrazam Deli Hüseyin Paşa'nın torununun oğlu olan İshak Bey, "Safiye Sultan-zâde" unvanını gururla taşırdı. Babasının ölümünde kardeşi İsmail gibi o da saraya içoğlu olarak kabul edilmiş ve 1769'da Peşkirağası olmuştu".

Şunu da derhal belirtmek lâzımdır ki, Salih Münir Paşa'nın makalesinde, bazı belgelefrden naklolunmak suretiyle yer alan bir çok dayanakların tarihleri ve kaynakları gösterilmemiş olduğu gibi, tarihli belgeler de 1787-1789 yılları arasındaki yazışmalara inhisar etmektedir. Halbuki İshak Bey'in gizli memuriyetini açıklıyan arşiv belgemizde sarıh ifade edildiği gibi, İshak Bey 1806 tarihinden tam otuz yıl önceden, yani 1776-77'den beri bu gibi hizmetlerde bulunmuştur. Nitekim Ruffin de hâtıratında bunu teyit etmekte ve İstanbul'da Fransa Büyükelçisi olarak bulunan de Saint-Priest'in o zaman Hariciye Nazırı bulunan Comte de Vergennes'e, Babıâlinin Rum Divan tercümanlarından kurtulmak için Fransızca öğretilmek üzere İshak Bey adında bir Türk gencini Saray ileri gelenlerinin Paris'e göndermek üzere yola çıkardıklarını bildiren 17 Nisan 1776 tarihli mektubunun suretini de vermektedir⁴⁰.

³⁸ 23 üncü dipnotta adı geçen eser, c. I, s. 56, [Bu ibareyi Léonce Pingaud tarafından Ch. Gouffier'nin Fransız Dışişleri arşivindeki yazışma dosyalarındaki belgelere göre diplomatik hayatı hakkında yazılmış olan eserde de aynen görmekteyiz. *Choiseul Gouffier* (la France en Orient sous Louis XVI.), Paris 1887, s. 83.]

³⁹ 33 üncü dipnotta adı geçen makale. s. 4.

⁴⁰ 23 üncü dipnotta sözü geçen eser. C. I, s. 56-57.

III. Selim'in Osmanlı devlet bünyesini yenilemek konusundaki düşünce ve işleri hakkında önemli yayımlarda bulunmuş olan Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın da, Uzunçarşılı'nın yukarıda sözü geçen yazısına ve yayımladığı belgelere dayanarak İshak Bey'in misyonu üzerinde durmuş olduğu görülmektedir.⁴¹

III. Selim'in, babası öldüğü vakit (1774) 13 yaşında olduğu ve İshak Bey'in ilk Paris'e yollandığı 1776 yılında ise ancak 15 yaşında bulunduğu düşünülecek olursa, İshak Bey'in Fransa'ya ilk seferi konusunda onun fazla ve şuurulu bir tesiri olacağı düşünülemez. Bu ihtiyacın Comte de Vergennes'in İstanbul'da büyük elçi bulunduğu sırada (1755 - 1768) III. Mustafa'ya yapmış olduğu teşvik ve telkinlerin etkisi altında,⁴² o sırada sadarete bulunan Derviş Mehmet Paşa (6 Temmuz 1775 - 5 Ocak 1777) ve Amedci bulunan Halil Hamid Bey, (Paşa)⁴³ in desteği ile yeni padişahın yakın müşavirleri tarafından duyulmuş olduğuna ve teşebbüse geçilmiş olduğuna hükmetmek daha doğru olur. Bunun Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'dan saklanmış olması da mümkündür. İshak Bey ile Şehzade Selim arasındaki münasebetin ise daha sonraki, Şehzadenin az çok yetişmiş bulunduğu yıllarda yine devletin hayrına çalışanlar tarafından kurulmuş olması akla daha yakın gelmektedir.

İshak Beyin Fransa'ya ilk gidişini tarihiyle bize tesbit ve nakleden Ruffin, 1772-1774 yılları arasında ve İshak Bey'in Fransa'ya gidişine delâlet eden Comte de Saint Priest'in Büyükelçiliği sırasında Sefaret tercümanı olarak İstanbul'da bulunduğu ve İshak Beyi Baron de Tott'un bir öğrencisi olarak da tanımış olduğuna göre, aile durumu ve nesebi hakkında az çok bir bilgiye sahip bulunması akla gelirse de, bu zata izafe edilen Sultan-zâdelik sıfatı ile, nisbeti üzerinde pek sarıh bir bilgiye sahip olmadığı veya buna değer vermediği düşünülebilir. Nitekim Sayın Uzunçarşılı da, onu Deli Hüseyin Paşa'ya bağlayamadığı gibi Safiye Sultan-zâdeler arasında da bulamamıştır. Çorlulu'nun yazısında bu konudaki satırlardan bazılarının üzerinde

⁴¹ a) *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 8-17, Ankara 1942; b) *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 14-19, Ankara 1946.

⁴² 32 inci dipnotta adı geçen eser, s. 84.

⁴³ Bu zatın Sadrazamlığı sırasında (31.XII.1782 - 31.III.1785) İstanbul'da Fransız Büyük Elçisi bulunan Choisseul-Gouffier ile Paris'e öğrenim için otuz Türk genci göndermek üzere bir anlaşma yapmış olduğundan da, 32 inci dipnotta adı geçen eserde bahs olunmaktadır (s. 83).

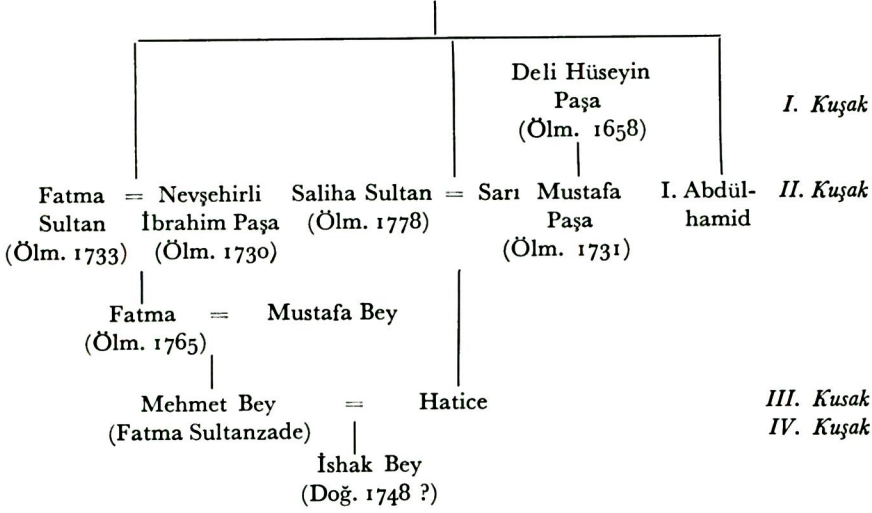
durmak suretiyle bu cihetin doğrusuna yaklaşma yollarını aramaya çalışmak mümkün görülüyor. O tarihte “tahtı işgal eden” diye kendisinden bahsolunan Sultanın, yani I. Abdülhamid’in kız kardeşleri arasında Safiye Sultan isminde birinin mevcut olmayıp, Saliha Sultan adında birinin var olduğu, bunun da Deli Hüseyin Paşa’nın (Ölm. 1658) oğlu Sarı Mustafa Paşa (Ölm. 1731) ile evlenmiş bulunduğu⁴⁴ ve Hatice ismindeki kızlarının da, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Fatma Sultanla izdivacından doğmuş bulunan yine Fatma Sultan adındaki kızlarının (Ölm. 1765) Mustafa Bey adında bir zatla evlenmesinden doğan ve Fatma Hanım Sultan-zâde Mehmet Bey diye anılan birinin çocuğu olması mümkün sayılan İshak Bey’in, Deli Hüseyin Paşa ahfadından, Çorlulu’nun dediği gibi, “torununun oğlu” olabileceği düşünülebilir ki, bunun da babasının ölümü üzerine Enderun’a kardeşi ile⁴⁵ birlikte alınmış olabileceği ve burada yetişerek 1769 da III. Mustafa’nın peşkir gulamları arasında yer alabileceği ihtimalden uzak tutulamaz. Safiye Sultan-zadeliğe gelince, bunun da, Çorlulu’nun incelediği Fransız arşiv dosyalarındaki Türk kadın adlarının, doğru yazılamamasından veya okunamamasından ileri gelmiş bir yanlış olarak kabulü mümkündür.

Bu tahminlerin ne dereceye kadar tam gerçek olabileceği kestirilemezse de, aksi sabit oluncaya kadar İshak Bey’in soy kütüğü, karşı sahifede gösterilen şekilde var sayılabilir :

⁴⁴ A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Table XLI, Oxford 1956.

⁴⁵ İshak Bey’in mektuplarında kardeşinin adı İsmail olarak geçmekte, İshak Hoca’nın Rumeli ordusu Defterdarlığı görevinde bulunmuş olan kardeşinin adından da Mir’at-ı Mühendishane’deki biyografisinde, Esat olarak bahsedilmekte ise de, hayatı hakkında fazla bilgi edinilemeyen bu zatın adının İsmail mahlasının da Esat olması ve sonradan kısaca kendisinin bu ikinci isimle anılması da mümkün düşünülebilir.

III. Ahmet

Not: Kimlikleri hakkında fazla bilgi edinilemeyenlerin yalnız adlarının ve nisbetlerinin gösterilmesiyle yetinilmiştir. Bu şemaya göre İshak Bey'in Deli Hüseyin Paşa ahfadından oluşu ve Sultan-zâdelikle münasebeti daha makul bir açıklama bulmaktadır.

Bu duruma göre, Enderunlu İshak Beyin yirmi bir yaşlarında ve 1769 tarihinde III. Mustafa'nın yakınında Peşkir Gulamı olarak hizmet aldığı günlerde, Şehzade Selim'in henüz sekiz yaşında bulunduğu anlaşılmakta ve Çorlulu'nun verdiği bilgiye göre de İshak Beyin sarayın bu iç hizmetlerinden hoşlanmıyarak o sıralarda devam eden Osmanlı - Rus savaşı vesilesiyle orduya çıkma izini aldığı ve Hotin (Chokzim) muharebesinde yaralandığı ve 1770'de İstanbul'a gelerek iyileştikten sonra donanma hizmetine girdiği, Çeşme deniz savaşında yararlık gösterdiği ve böylece Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya intisap ettiği görülmektedir. Bu hususu teyit eden malûmata 23 üncü dipnotta adı verilen eserde de rastlanmaktadır.

Esir Rus Binbaşı Zorich'in değişik kılıkla Ayasofya camiine girmesini sağlama hususunda gösterdiği ciddiyetsizliğin, Âmiri Gazi Hasan Paşa'yı pek çok kızdırması üzerine bir süre izini kaybetme zorunda kalmış olan İshak Bey, her halde aile yakınları tarafından korunmuş ve tutulmuş olacak ki, 1776'da hükûmet tarafından Paris'e yollanılmış ve böylece Batı dünyası ve kültürüyle ilk defa temas imkânını bulmuştur. Bu yeni muhite ısınamıyarak on ay

sonra memlekete dönmek üzere Marsilya'dan gemiye binerken, İstanbul'dan gelen bir Ermeninin, Gazi Hasan Paşa'ya atfen vermiş olduğu korkunç haber⁴⁶, eğer doğru ise, Kapdan Paşa tarafından o sırada af olunmamış bulunduğu bir delil sayılabilirse de, sonraları Paşasının tekrar güvenini kazandığı anlaşılmakta ve onu 29 Mayıs 1787 tarihli mektubiyle⁴⁷ Şehzade Selim'e tavsiyeyi, kendisini korumuş ve yetiştirmiş bulunan zata karşı bir minnet borcu beslediğini göstermektedir.

İshak Bey'in Veliaht Şehzade Selim'in mutemedi bir adam sıfatıyla ve "Düvel-i Avrupa'nın keyfiyet-i ahvali ve birbiriyle muvafakat ve yahut mugayeretleri ve sinîn-i vefîreden beru icadolunan fûnun-i harbiye ve maarifi-i bahriye"yi taallüm etmek üzere 1786'da Fransa hükûmeti nezdine, Büyükelçi Choiseul Gouffier'nin (1785-1792) delâletiyle gönderildiği tarihte, padişahın kendisinden "sadakat ve ubudiyeti nezd-i hümayunumuzda her veçhile mücerrep olan sadık ve emîn mutemed adamlarımızdan izzetlû, sadakatlû mir İshak" ve XVI. Louis'nin 23 Mayıs 1787 tarihli cevabî mektubunda da İshak Bey'den "Maslâhatgûzarları" diye bahsedişlerini⁴⁸, İshak Bey'in o tarihte artık önemlice bir şahsiyet sayılmıya başladığının açık birer delili kabul edilmek icabeder. Selim'in Fransa Başvekili Mösyö De Vergennes'e yolladığı 28 Haziran 1786 tarihli mektubunda⁴⁹ İshak Bey hakkında "bundan akdem Frengistan'da seyr ve seyahat" ettiğinden bahsedışı, İshak Bey'in önceki seyahatleri hakkında da müstakbel Osmanlı hükümdarının bilgi sahibi bulunduğunu açıklamaktadır.

İshak Bey'in 1776-1777'deki on aylık seyahatinden sonra, İstanbul'a ne vakit döndüğü, nerede ve ne işlerle meşgul olduğu, Rusya'ya ne suretle ve ne vakit gidip ne kadar kaldığı ve oradan Almanya ve İngiltere'den geçerek tekrar Paris'e gidişi hakkındaki bilgiler az çok karanlık kalmakla beraber, ikinci defa 1783'de Paris'te bulunduğu⁵⁰ ve 1784'de Büyükelçi olarak İstanbul'a gönderilen Ch. Gouffier ile birlikte memlekete döndüğü ve tekrar 1787'de Paris'e yollanıncaya kadar İstanbul'da ve Fransız Büyükelçisi ve mensuplarıyla sıkı

⁴⁶ 23 üncü dipnotta adı geçen eser, C. I, s. 58.

⁴⁷ *Belleten*, Sayı : 5/6, s. 235-236.

⁴⁸ *Belleten*, Sayı : 5/6, s. 229 ve 233.

⁴⁹ Aynı yer, s. 226.

⁵⁰ Ondokuzuncu dipnotta adı geçen eser, C. I, s. 59 (Bu tarihte Ruffin Fransa Kralının tercüman sekreteri olarak Versailles'da bulunmaktadır).

temasını muhafaza ettiği ve Paris'e son hareketinden önce de Fransız Büyükelçisi ile bizzat görüşmüş bulunduğu, konumuzu aydınlatan belgede geçen "Choiseul'ün ayakdaşı" tâbirinden ve Gouffier'nin Şehzade Selim'e gönderdiği, İshak Bey'in âdeta bir öğrenim programını ana hatlarıyla çizen mektubundan kolaylıkla anlaşılmaktadır⁵¹.

İshak Bey'in Avrupa'daki öğrenim hayatı bakımından, asıl önemli olan safhanın, "Şehzade Elçisi" gizli sıfat ve unvaniyle Şehzade Selim'in her bakımdan olgun ve yetişmiş, memleket dâvalarına kendini vererek hükümdarlık hazırlıklarına başlamış olduğu 1787-1789 yıllarına rastlayan dönem olduğunda hiç şüphe yoktur. Bununla beraber İshak Bey'in gerek bundan önceki iki Fransa ve bir Rusya, Almanya ve İngiltere seyahati sırasında, gerek Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın mutemet bir yakını sıfatı ile, Donanmada uzman olarak çalıştırılan Fransız deniz subaylarıyla birlikte bulunduğu ve İstanbul'da Fransız elçiliği çevreleriyle temasa açık veya gizli vasıta olduğu, yabancı çevrelere pervasızca girip çıktığı⁵² yıllarda Fransızcasını yeteri kadar kuvvetlendirmiş; denizcilik ve gemi yapıcılığı alanlarında gerekli teknik vukufı buna dayanak teşkil eden temel bilgilerini geliştirmiş olduğundan da şüphe edilemez.

İshak Bey, 31 Temmuz 1786 da İstanbul'dan gizlice yola çıkmış ve Versaille'da⁵³ ve ilk garplı hocası Ruffin'in de genel nezareti altında, "tahsil-i ulûm-î nafia ve kesb-i maarif-i lâzime" etmek üzere⁵⁴ müstakbel metbuunun hizmeti için, "tahsil-i istidat zımınında iktiza eden enva-ı fûnun ve maarif talim ve telkin olunarak", "Frânçe devletinin Başvekili yanında meks ve ikamet edip düvel-i Avrupa'nın keyfiyet-i ahvali ve birbirleriyle muvafakat veyahut mugayeretleri ve sinîn-i vefireden beru icadolunan fûnun-ı harbiye ve maarif-i bahriye ana tarif ve talim" edilerek; "Frânçe devletinin en muteber

⁵¹ *Belleten*, Sayı : 5/6, s. 217-219.

⁵² 1786 senesi yaz mevsiminde Choiseul-Gouffier'nin misafiri olarak İstanbul'da bulunan Elisabeth Craven (Milady)'in seyahat mektuplarında İshak Bey'le tanışmasından ve kendisinden gördüğü nazik alâkadan bahseden satırlar, bu bakımdan bilhassa dikkati çekmekte ve yayımlanan belgedeki "Choiseul'ün ayakdaşı" deyiminin anlamını oldukça açıklamaktadır. [*Voyage de Milady Craven à Constantinople par la Crimée en 1786* (İngilizceden tercüme), Lettre LIX, s. 163-164, Paris 1789].

⁵³ 23 üncü dipnotta sözü geçen eser, C. I, s. 59.

⁵⁴ Fransa Başvekili Comte de Montmorin'in 23 Mayıs 1787 tarihli mektubundan (*Belleten*, sayı : 5/6, s. 231).

olan kalelerine ve tophanelerine ve tersanelerine ve sair kârhanelerine irsal olunup cüz'î ve küllî üstazlıkları ve tertip ve nizamları" kendisine tefhim kılınarak⁵⁵ "lâzım olan âimme-i ulûm ve maarifi cem ve tahsil etmiş⁵⁶ bir halde, Efendisinin tahta geçmesini (7 Nisan 1789) mütaakip vatanına dönerek, görgü ve bilgisinden memleketini ve hükümdarını faydalandırmıya başlamıştır.

Prof. Karal'ın çok isabetli olarak belirttiği⁵⁷ ve yukarıki satırlarda kısım kısım özetlenen öğrenim plânında görüldüğü gibi, İshak Bey'in Fransa'da geçirdiği bu yılları Osmanlı Veliâtlarının Fransa hükûmeti nezdinde gizli bir temsilcisi veya irtibat memuru olmaktan daha çok, istikbal için yetiştirilmesi maksadiyle öğrenim için gönderilmiş bir mutemedi saymak ve onu Batı memleketlerinde yetişmiş Türk gençlerinin ilki ve aynı zamanda Batı bilim ve kültür çevreleriyle memleketimiz arasındaki bağlantının öncüsü ve yüksek öğretim kurumlarımızda görev almış çağdaş bilim profesörlerimizin en kıdemlisi kabul etmek yanlış bir görüş sayılamaz.

İshak Bey'in memlekete döndükten sonra III. Selim'in önem verdiği Osmanlı Donanmasının kuvvetlendirilip, yenileştirilmesi işlerinde ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın halefleri, özellikle Küçük Hüseyin Paşa'nın maiyetinde uzunca bir devre çalıştırıldığı, Tersane Baş Tercümanlığına kadar yükseldiği, fakat 1807 Kabakçı İsyanı üzerine uzunca bir süre izini kaybederek, kendisini "Tersane Hahamı" diye benimseyen Hasköy Musevî muhitinde gizlendiği ve bir mühdedi huviyeti takındığı, hatta kendisine uydurma bir nesep bulduğu, bu sırada İbranice de öğrendiği ve mazisi az çok unutulduktan sonra da, üstün bilgisinden faydalanılmak üzere II. Mahmud zamanında, 1816'da Mühendishane-i Berri-i Hümayuna Matematik Hocası tâyin edilmek suretiyle öğretim mesleğine girerek, buradaki gayret ve mesaisiyle de bilgisini genişletip derinleştirerek, Batı bilim ve kültürünün canlı bir hazinesi haline geldiği kabul edilebilir.

Ancak, kendisinin çağdaşları tarafından zamanında çok iyi bilinmesi gereken gençliği ve yetişme safhalarının hemen hemen

⁵⁵ Ch. Gouffier'nin Şehzade Selim'e yazdığı tarihsiz mektubundan (*Belleten*, Sayı : 5/6, s. 217-219).

⁵⁶ XVI. Louis'nin İshak Bey memlekete dönerken III. Selim'e yolladığı 18 Eylül 1789 tarihli mektubundan (*Belleten*, Sayı : 5/6, s. 243).

⁵⁷ *Tanzimat I.* s. 25 (Enver Ziya Karal, *Tanzimattan evvel Garplılaşıma Hareketleri*) İstanbul 1940.

tamamen unutularak, menşei hakkında ortaya çıkmış ve bugüne kadar yaşamış bulunan yanlış bilginin yayılış sebeplerini açıklamanın da özel güçlüğü ve önem taşıyan bir düğüm olarak önümüzde durduğu da bir gerçektir. Bu konuda kendisinin ilim hayatımızda kazandığı parlak şöhreti, gördüğü itibarı ve bir çok yabancı dillere vukufunu kıskanan ve hattâ küçümseyen Medreselive Enderunlu rakiplerinin, onun müspet ve yaratıcı kafası karşısında, hissettikleri bir nevi aşağılık duygusunun etkisi altında, kendisini halk ve öğrencileri önünde, değerden düşürmek gibi bayağı ve manasız bir düşünce ile, bu rivayetleri çıkarmış oldukları, İshak Hoca'nın da bunları, hayatının son safhasında fazlası ile olgunlaşan şahsiyet ve vekarı nisbetinde artan tevazuuyla hoş görerek, ilgilenip düzeltmiye lüzum bile duymuyarak, hizmetlerine ve ilmî çalışmalarına devam ettiği, hatta bunu bir bakıma, lehinde gördüğü de düşünülebilir.

Başhocamızın böylece bütünlenmiş görünen biyografisini tamamiyle aydın bir hale getirmek için, daha yapılacak bir çok inceleme ve çalışmaya lüzum bulunduğu da muhakkaktır. Bilhassa arşivlerimizde ve Fransız arşivlerinde yeniden yapılacaklara ilâveten İngiliz ve Rus arşivlerinde ve kaynaklarında da yapılacak araştırmaların bu konudaki eksikleri tamamlayacakları şüphesizdir. Bununla beraber, tarihimizde biri gençliğinde gizli siyasî faaliyetlere atılmış, yabancılarla olan temaslarda memleketi hesabına vazife görmüş, fakat sonradan ne olduğu bilinmiyen; diğeri ileri yaşlarında irfan hayatımızın gelişmesinde hizmetleri ve memlekette modern ilmin ilk olumlu eserlerini vermiş olması yönlerinden ilim tarihimizde unutulmaz bir ad yapmış, fakat nasıl ve nerede yetişmiş olduğu meçhul kalmış iki şahsiyetin aynı kimseler olması gerçeği, yayınladığımız belgenin tuttuğu ışık sayesinde yaptığımız bu araştırma ile yeteri kadar belirlemektedir sanıyordayım.

* * *

E K L E N T İ

I

Salih Zeki Bey'in yazdığı ve ancak 208 sahifelik bir bölümü 1340 (1924)'da Maarif Vekâleti yayınlarından olmak üzere basılan ve geri kalan müsveddeleri bir kısmı dizilmiş sahife provaları halinde olmak üzere İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde saklı bulunan "*Kanus-ı Riyaziyat*"ından : (*Dipnotlar tarafımdan eklenmiştir*). İshak Efendi (Hoca) :

Müteahhirin-i ulemayı osmaniye'nin eşheri bulunan bu zat, Yanya vilâyeti dahilinde Narta ¹ kasabası sakinlerinden bir musevi mühtedinin mahdumudur. İshak Efendi'nin nerede tahsil etmiş olduğu katiyen malûm değildir. Mamafih Mühendishane-i Berri-i Hümayunda ikmali nevâkis etmiş olduğuna, veyahut hiç olmaz ise, vasıl olduğu mertebe-i kemali orada idrâk eylemiş bulunduğuna şüphe yoktur.

Ata Tarihi ² "Sultan Selim Han-ı Salis Hazretleri, Ramiz Paşa'yı mektep nezaretine tâyin ettiği zaman İshak Efendi'yi de Arabî Muallimliğine tâyin buyurmuştur" diyor ise de, müşarünileyhin mektebe tâyini Sultan Mahmut Han-ı Sani Hazretlerinin ahdı hümayunlarında vukua geldiği muahharen tahakkuk etmiştir.

Hoca, tarih-i hicretin 1232 senesinde ³ ve daha sonraları muallimlik vazifesi üzerinde olduğu halde hudud-ı hakaniyedeki istihkâm vesairenin inşa ve tamirine memur olarak bir kaç kere Rumeli ve Anadolu taralarına gidip gelmiştir.

Müşarünileyh 1239 tarihinde ⁴ muallimlik hizmeti ude-i kema-lâtında kalmak üzere Babıâli Divanı Hümayun tercümanlığına tayin edilmiş ve bir aralık Atina maslahatgüzariyle mükâlemeye de memur olmuştur ⁵. Fakat İshak Efendi'nin derece-i fazl ve kemali ve iktidar-ı

¹ 1449 - 1881 yılları arasında Osmanlı idaresindeki Epir'de bulunan ve şimdi Arta adı ile tanınan Ambracia adlı eski yunan şehri.

² C. III, s. 78.

³ 21. VI. 1816 — 10. XI. 1817.

⁴ 7. IX. 1823 — 25. VIII. 1824.

⁵ Yunanistan ile çizilen hudut üzerinde hasıl olan bazı şüphe ve tereddütleri

âlûlâli her nasılsa ol vakit Reisûlküttap (Hariciye Nazırı) bulunan Pertev Efendi'nin rekabetini mucip olduğundan bazı bahaneler ile hace-i müşarünileyhi Divanı Hümayun tercümanlığından azlettirmeğe muvaffak olmuş ve Rumeli sahilinde inşası derdest olan istihkâmata nezaret etmek üzere ol canibe memuren izam ettirmiştir.

Gariptir ki, hoca, Babîâli tercümanlığında bulunduğu esnada haiz olduğu "hacegân" rütbesine mahsus nişanı bir iki defa Bâbı Asafî'den istida eylemiş ise de rükabası buna da hail olmuşlardır. Tarihi hicretin 1246 senesinde ⁶ Mühendishanenin Başhocası Seyit Ali Efendi'nin azli üzerine mektebi mezkûre Başhoca tâyin buyurulmuş ve bu esnada bazı gayretsiz ve malûmatsız muallimlerin tebdiliyle yerlerine dirayetlilerinin tâyini gibi mektebe cidden mühim hizmetlerde bulunmuştur. Fakat İshak Efendi'nin fazl ve kemali ne derecede ise Mühendis hane esbak Başhocası Seyit Ali Efendinin ricali devlet nezdindeki nüfuz ve itibarı da o nisbette idi. Binaenaleyh Başhocalığı her şeye tercih eden Seyit Ali Efendi, İshak Efendiye Mühendishane riyasetinden tebaut ettirmek hususunda her türlü vesaiti istimalden geri durmamış idi.

İşte bu sırada Medinei Münevvere ebniyei âliyesi için bir muktedir mühendisin canibi Hicaza izamına lüzum görüldüğü cihetle, Başhocalık memuriyeti uhdesinde kalmak şartıyla, İshak Efendi 1249 senesinde ⁷ ikinci defa olarak bu hizmeti celileye memur edilmiştir.

Hayfâ ki memuriyeti celilei mezkûreyi badelifa avdet ederken Süveys'te 1251 senesinde ⁸ âzım-i dâr-ı karar olmağla oraya defnolunmuştur.

Bu güzergâhı fenada mümkün mertebe nam-ı ba-ihtiramı feramuş olunmamak ve celbi duayı hayra sebep olmak için Mühendishanenin biraz yukarısındaki kabristanda müşarünileyhin kabrine

yerinde gözden geçirerek hal etmek üzere memuren Atina'ya gönderilmiş olduğu da görülmektedir ki, burada söz konusu olan mükalemenin bu iş olması muhtemeldir. (*Takvim-i Vekayi*, D. 85, 25 safer 1250 (3 Temmuz 1834).

⁶ 22. VI. 1830 — 11. VI. 1831.

⁷ 21. V. 1833 — 9. V. 1834. (5 numaralı notta görüldüğü gibi Temmuz 1834 te İstanbul'dan Atina'ya memuren gidişi bu ikinci Hicaz memuriyeti için verilen tarihin doğruluğunda şüphe uyandırmaktadır).

⁸ 29. IV. 1835 — 17. IV. 1836.

nişâne olmak üzere mektep tarafından bir taş dikilmiş ve üzerine “Divanı Hümayun sabık Halîfesi ve Mühendishane-i Hümayunun Başhocası Elhac Hafız İshak Efendi ruhuna” ibaresi hâkkettirilmiştir.

İshak Efendi daima tedris, tercüme ve telif ile meşgul olmuştur. Nargile içmesini pek ziyade sevdiğinden arkasını bir yastığa dayadığı halde hem nargilesini çeker, hem dizi üzerine koyduğu kitabı mülââ eyler imiş.

Kendisi Türkî, Arabî, Farisî lisanlarından maada Rumca, Yahudice, Fransızca, Lâtinceye bihakkın vakıf idi.

Ulûm-ı garbiye ve fûnun-ı cedideyi lisanımıza nakil hususunda Hoca İshak Efendi'nin pek büyük himmeti görülmüştür. Müşarün-ileyh fûnun-i cediye ıstılâhatından Türkçe ve Arapçada mukabilleri olmıyan bir çok tabirata isim vaz'etmiştir ki, bu kamusta tesadüf olunan ıstılâhatın bir kısmı Hocanın eseri himmetidir.

İshak Efendi'nin derslane-i fazl ve kemalinden pek çok zevat yetişmiştir. Ezcümle meşahîr-i riyaziyyun-ı Osmaniyeden Emin Paşa⁹ müşarünileyhin ahass-ı telâmizindendir.

Hoca merhum, ders esnasında talebenin küşadı zihnini mucip olmak üzere derse dair kısa kısa fıkralar nakleder ve hele dersi pek neşeli tahrir eyler imiş.

İshak Efendi zamanını aslâ boş geçirmemiştir. Gece yatağında bile uykuya varmazdan evvel oğlu Sami Efendi'ye¹⁰ Fransızca tarih okutturur ve bunu dinliyerek uyur imiş. Hattâ bir defa oğlu babasının gözlerini kapadığını görerek uyumuştur zanniyle okumayı kesmesi üzerine Hoca yine gözü kapalı olduğu halde “oğlum Sami, daha uyumadım, oku dinliyorum” dediği meşhurdur.

Hocanın büyük mahdumu Sami Efendi Mühendishaneden neşetle pederlerine bazı derslerin tedrisinde muavenette bulunmuş ve vefatından sonra irtihal eylemiştir. Diğer bir mahdumu daha var idiyse de henüz pek genç iken vefat etmiş idi.

⁹ Mühendis Mehmet Emin Paşa (S. O. I, 432, *Mir'at-i Mekteb-i Harbiye*, s. 19 ve 32-39).

¹⁰ Biyografisini aydınlatıcı bilgilere henüz rastlanamamıştır.

II

*Sketches of Turkey
in 1831 and 1832*

XV. BÖLÜM

s. 138-144

Muhterem arkadaşım Rahip Mr. Goodel ile birlikte, son dört sene içinde memlekette yer alan önemli değişikliklerin meyvelerinden, bir Türk yüksek okulunu (Kolejini) ziyarete gittim. Okul, Haliç'in yukarısına doğru, Hasköy mahallesinde tesis edilmiş. Bina, geniş bir sahayı kaplıyor. Dahilî taksimatı da tahsis maksadına uygun bir şekilde tertiplenmiş. İlk defa, akıllı fakat bahtsız Selim tarafından tesis edilmiş olan bu müessese, Selim'in ölümünden sonra saltanatı sırasında cömertce verdiği ferasetli kararlarının akıbetinden payını almıştı. Bu günkü hükümdarın cülûsundan sonra restore edilerek, aldığım bilgi doğruysa, bolca tahsisata mazhar olan okul, her sene hayatın aktif faaliyetlerine girişebilecek ehliyetinde bir çok genci mezun etmekteydi. Öğrenim süresi üç yıl olan müessese, ecdadının dinini terkederek ihtida etmiş bir Musevi olan, İshak Efendi'nin idaresinde bulunuyordu. Musevilikten islâmiyete olan bu dönüş, yahudilerin fikirlerine büyük bir şiddetle tesir etmez, zira her iki din de bir tek ve hakikî Tanrı'ya tapmayı icab ettirmekte ve her ikisinin merasimleri şayanı hayret bir benzerlik göstermektedir.

Müdürü sorduğumuzda bizi, yüksekçe bir kundura yığınının üzerinden atlayarak geçtiğimiz bir kapıdan, geniş, halı ile döşeli, bizim kolejlerimizdeki konferans salonlarına benzer, bir salona buyur ettiler. Muhterem İshak Efendi geniş bir divan üzerine kurulmuş, bir taraftan ağızlığı kehribardan yapılmış çubuğunu fasılalarla tüttürürken, önünde bulunan büyük boyda el yazması bir kitabı hafif sesle cümle cümle okumakta idi. Arkadaşımın tanıdığı olmasına rağmen bizi oldukça soğuk karşıladı, hatta en fakir Türk'ün dahi ziyaretçisine ikramdan aslâ geri kalmadığı çubuk ve kahveyi ikram etmeyi de unuttu. Çok uzak yoldan gelmiş olmamıza rağmen saygısızlık etmek korkusuyla, öğretmenin belirsiz daveti üzerine odadaki iki iskemleye oturduk. İshak, Türkler arasında çok takdir edilen bir adam. Senelerce sarayda tercümanlık mevkiinde bulunmuş

ve şimdi de bu mevkie damadı¹ tayin edilmiş. İshak'ın bariz kabalığının sebebini bir türlü anlayamadıksa da, arkadaşım en muhtemel sebebini, ziyaretimizi kendisine önceden haber verilmemiş olduğunu tahmin etti. Bu olayı, okuyucularımıza saygısızlık olarak geleceği bir vakıa olmasına rağmen, burada söz konusu etmiş bulunmamız, başımıza ilk defa gelmiş olmasındandır. Zira Türkiye'de ikamet ettiğimiz süre içinde maruz kaldığımız biricik kabalık veya hürmetsizlik bu olmuştur.

Etrafımızdaki manzara çok ilginç bir özellik gösteriyordu. Odada elli altmış kadar öğrenci vardı. Bunlardan bazıları görünüşe göre yirmi ile yirmi beş yaş arasında genç adamlardan ve bazıları da onbeşinde delikanlılardan müteşekkildi. Bir çoğunun üniformalarından ordunun muhtelif sınıflarına mensup subaylar oldukları anlaşılıyordu. Hepsi de değişik şekillerde yere oturmuşlar ve hocanın takririni dinliyor, önlerinde bulunan kağıtlara söylenenleri yazıyorlardı. Şark usulüne göre yazı yazmak bizimkine nazaran o kadar değişik ki, buna kısaca bir göz atmak pek faydasız sayılmaz. Kullandıkları kağıt sert ve sağlam yapılı olup en az bir yüzü son derece parlaktır. Öğrenci, kağıdı, eğer büyük bir tabaka ise ikiye katlayarak, kısmen sol elinin ayasında tutar ve bu elini de genel olarak sol dizi üzerine dayar. Kalemler bir nevi kamıştan yapılmış olup uçları genişçe kesilmiştir. Pek iyi bilindiği gibi şarklıların yazış tarzı sağdan sola doğru ve tabiatıyla bizimkinin aksi doğrultudadır. Yazı yazanın görünüşteki gayritabii vaziyetine ve ellerindeki malzemenin iptidailiğine rağmen harfler, öğrenciler tarafından gayet muntazam ve bariz bir şekilde resm edilmekte idi ve hatta yazılardan bazıları, güzel yazı nümunesi olarak teşhir dahi edilebilirdi. Kullanmadıkları kalemleri de içerisinde muhafaza ettikleri tek gözlü bir hokka kuşakları arasına sokulmuş bulunuyordu. Yazdıkları muhtelif yazılarda satırların birbirlerine paralel olmalarına rağmen yatay olmayıp sayfanın sol köşesine doğru bir meyille çıkmaktaydı. Bunu her ne kadar bir fantazi olarak kabul etti isem de, satırların aynı eğik istikametlerini mezar taşlarındaki yazılarda da müşahade ettim. Biz içeri girdiğimiz zaman okul müdürü öğrencilerine böllük ve taburların tertip ve tanzi-

¹ Bu sırada Divanı Hümayun Tercümanlığında Halil Esrar Efendi (*S. O. I. 330*)'nin bulunduğu görülmekte ve bu vesile ile bu zatın da İshak Hocanın damadı olduğu anlaşılmaktadır.

[illegible][illegible]

Başhoca İshak Efendi

(Bu resmin orijinalinin nerede ve ne olduğu bilinmemekle beraber zamanında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. İlk defa 1912 de Tarih Profesörü Mehmet Arif Bey (1873-1919) tarafından yayımlanan ferman metni ile basılmıştır).

Başhoca İshak Efendi

(Astronomi Profesörü ve Kandilli Rasathanesi eski Müdürü Fatih Gökmen
(1877 - 1955) tarafından Rasathane için ressam Nazmi Ziya Güran'a
(1881 - 1937) yaptırılmıştır).

F. R. Unat

Başhoca İshak Efendi

(Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerinden Ressam Edip Hakkı Köseoğlu tarafından yapılmış ve 31 Ekim 1943 de açılmış olan Beşinci Devlet Resim ve Heykel sergisinde teşhir edilerek birincilik mükâfatı almış bulunan bu tablonun orijinali, İstanbul'da Resim ve Heykel Müzesinde, bir kopyesi de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesindedir).

mini anlatmaktaydı. Ara sıra dikkat etmeyen bir öğrenciyi kaldırmakta ve son söylediği cümleyi tekrar etmesini istemekte idi. Eğer öğrenci en tatminkâr bir şekilde cevap veremeyecek olursa, şiddetle azarlanıyordu. Öğretmen bazan bu azarlama ile birlikte öğrencinin yüzüne tükürür gibi bir harekette de bulunuyordu. Bu, Türkler arasında nefret hissinin en bayağı ifadesidir. Ben bunu, hareketin muhatabatı olan genç dehaların daha şiddetli bir cezaya müstahak olduklarının düşünlüğü şeklinde kabul ettim. Öğretmenin tekdir ve tehditlerini, bayatlamış bir okul şakası gibi tebessümle karşılamalarına rağmen, öğrenciler umumiyetle takdire şayan derecede dikkatli ve intizamlı idiler.² Kendisi bize İstanbul'daki matbaadan yeni gelmiş dört ciltlik kendi yazdığı bir eserini gösterdi. Sonradan anlaşıldığına göre bu Fransızcadan kurnazca derlenmiş ve iptidaî mahiyette ilmî girizgâhları ihtiva eden bir cins Türk ansiklopedisi idi³ ki, öğrencilere ders kitabı vazifesi görüyordu. Okulda bulunduğumuz sırada yaşlıca iki Türk subayı odaya girdi. Kendileri öğretmen tarafından son derece büyük bir hürmetle karşılandılar ve mümkün olan sür'atle kahveleri ile çubukları ikram edildi. Her ikisinin de hocanın takriri ile pek ilgilenmedikleri, fakat buraya vakitlerini rahatça geçirmek için geldikleri anlaşıyordu. Öğretmenin Türkçe, İtalyanca ve Fransızca karışımı dilinden anlayabildiğim kadar bu subaylardan biri bir müfettiş ve diğeri de Humbaracıbaşı idi.

² 69 Numaralı ve 7 Cemaziyellev 1249 (22 Eylül 1833) tarihli Takvim-i Vekayi'de İshak Efendi'nin öğretim usulü ve takip ettiği ders kitapları hakkındaki zamanında yazılmış bendi de bu vesile ile hatırlatmak faydalı görülmüştür.

³ *Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye*. Birinci ve ikinci ciltlerin 1831, üçüncü cildin 1832 sonlarında bittiği, dördüncü cildin yazılmasının 1833 Ekiminde tamamlandığı ve bu cildin basım işinin 1834 Temmuzunda arkasının alındığı ciltlerin sonlarındaki açıklamalardan ve kitapların Tabî'hane-i Âmire'de basılmış olduğu da *Lütfî Tarihi* (c. III, s. 167)ndeki fıkradan anlaşılmaktadır. Sözü geçen eserin birinci cildindeki baskı yanlışları için tertiplenen cetvelin matbaadan bedelsiz alınabileceği hakkında Takvim-i Vekayi'de çıkan bir ilânda da İshak Efendi'nin adına eklenen vasıflar arasında "Kâtib Çelebi-i Sani" sıfatının da kullanılmış olduğu görülmektedir [Def. 38, 7 Rebiülevvel 1248 (4 Ağustos 1832)]. İshak Efendi de esasen, kitabın ilk cildinin başına koyduğu önsözde görülen "... suret-i ifadeleri Avrupa usulü ve hile muhtasar ve müfit ve kestirme olmak üzere kütüb-i efrençiyeden tercüme ve tenkihiyle..." ifadesiyle, eserinin bir telif olmaktan çok, Garb eserlerinden tercüme yolu ile vücuda getirilmiş bir derleştirme (*compilation*) olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu itibarla eser hakkında verilmiş olan bilgi ve bu peşin hükmün tam isabet derecesi çok şüphe konusudur.

Saat on ikide sınıf tatil edildi ve biz de Avrupa'nın geri kalan kısmında barbarlardan bir üst seviyede oldukları kabul edilen bu insanlar arasında, böyle yüksek seviyede akademik müesseselerin bulunduğunu görmekten doğan büyük bir memnuniyetle izin isteyerek ayrıldık.

Sınıftan ayrıldıktan sonra gençlerden biri, bizi, aynı kattaki geniş bir bölükte bulunan ve 800 ilâ 1000 cilt ihtiva eden kütüphaneye götürdü. Kitaplar umumiyetle Fransızca idi. Hakikaten her hangi başka bir Avrupa dilinde yazılmış eser görmedim. Bunlar esas itibariyle askerlik san'atıyla ilgili mühendislik ve diğer konulardaki ilmî risalelerden müteşekkildi. Bu arada bir hayli el yazması kitap ve bir miktar da Farsça, Arapça ve Türkçe basılı matematik kitabı mevcuttu. Bize refakat eden gencin verdiği bilgiye göre müessesede iki yüz öğrenci bulunmakta, bunların ekserisi orduya girmek için yetiştirilmekte ve öğrenim müddeti de üç sene bulunmakta idi⁴. Öğrencilerin hangi ders kitaplarını okuduklarını sorduğum zaman kendisi bana Müdürün dört ciltlik eserini gösterdi ve bize, bu kitapları tam manasiyle öğrendikleri takdirde dünyada mevcut bütün bilgiyi elde etmiş olacaklarına dair büyük bir safiyetle teminat verdi. Muhtelif vesilelerle şahidi olduğum genç Türklerin temiz karakterleri, mütevazı tavırları ve öğrenme hususundaki ihtirasları bana çok tesir etti. Millî sıkılganlıkları ve ihtiyatkârlıkları sür'atle bilgi edinmelerine yegâne ciddî engeli teşkil etmektedir. Fransızca ve İtalyanca şimdi yüksek okullarda umumiyetle okutulmakta, eskiden bir kusur olarak kabul edilen yabancı dil bilme, bu gün Türkiye'de bir temayüz sebebi sayılmaktadır. Kütüphanede iki tane mücessem küre, faydalı makinalara ait muhtelif modeller ve bir çok âletler de mevcuttu. Duvarlar, Prag ve o zamana ait başka muharebeleri gösteren renkli İngiliz basması adî resimlerle kaplı idi.

Türkler maarife ehemmiyet vermemekle itham edilemezler. On altı sultanî camiden her birine bağlı birer medrese veya yüksek okul bulunmakta ve bunların her birindeki öğrenci sayısı üç ile beş yüz arasında değişmektedir. Bundan başka civarda serbest okullar da vardır ve bunlar kısmen camilerin verdiği paralarla

⁴ *Mir'at-i Mühendishane'nin* (s. 44, 45) ilgili rüus belgelerinin suretlerini de göstermek suretiyle verdiği bilgiye göre, okul bu tarihlerde de kurulduğu zamanda olduğu gibi dört sınıf halinde bulunmakta idi.

idare edilmektedir. İstanbul'un hemen her sokağında bir ilk okulun bulunduğunu ifade etmem lüzumsuzdur. Zira nasıl olsa burada yapılan takririn yüksek sesle tekrarı dikkatinizi çekecek ve küçük yaramazların ritmik hareketlerle ve beste ile yaptıkları bu tekrar, bizim köy okullarımızı hatırlatacaktır. Elli yıl önce yalnız İstanbul'da bulunan okul sayısının beş yüzü geçtiği ve bu gün ise binden fazla okul bulunduğu teyid edilmektedir. Asılların ve zengin sınıfın çocukları umumiyetle evlerinde okumaktadırlar.

Bu öğretim yerlerinden ayrı olarak bir hayli genel kütüphane de mevcut olup bunlar arasında saray kütüphanesi en mühim olanıdır. Her sultanî camiin ve tekkeler veya zaviyelerden çoğunun kendilerine bağlı birer kütüphanesi bulunmakta ve ifadeye göre bunların en büyüğü altı bin cilt ihtiva etmektedir. Bu küçük bir sayı olarak mütalâa edilebilir ise de Şark literatürünün bizimkine kıyasla çok mahdud olduğu ve çok az ecnebi eser ihtiva ettiği de hatırdan çıkarılmamalıdır. Abdülhamid kütüphanesinin bunlar içersinde en iyi tanzim edilmiş ve en kolay istifade edilebileni olduğu söylenmektedir. Gerekli makama yapılan müracaat üzerine bütün kitapları tetkik için derhal müsaade verilmektedir.

Düzeltilme :

108 sayılı ve Ekim 1963 tarihli Belleten'de yayımlanan "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı" başlıklı yazımda 616 ncı sahi-
fenin 19 uncu satırındaki ve ekli belgeler arasında 621 inci
sahifede basılı künye foto-kopisi altındaki tarihlerin 13 Mart
1899 olarak düzeltilmesini rica ederim.

F. R. U.

A H M E D V E F İ K P A Ş A

(3 Haziran, 1823 — 2 Nisan, 1891)

F. A. TANSEL

Memleketimizde eşine az rastlanılan mühim şahsiyetlerden biri olan Ahmed Vefik Paşa, Tanzimat devrinde yetişen mütefekkirler arasında mümtaz bir yer alır. Dürüst, zekî, Şark ve Garb lisanlarının birçoğuna hakkıyla vâkıf, müfrit bir milliyet-perver, çağdaşlarına göre geniş malûmata sahip olan bu âlim ve san'atkârimız hakkında bu güne kadar yazılan eserlerde umumiyetle resmî hâl tercemesi ve ahlâkî hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Vefatı münasebetiyle gazete ve mecmualarda çıkan hâl tercemesi, önce Süreyya Bey tarafından *Sicill-i osmanî*'de, daha sonra torunu Fahrünnisâ Hanım'ın kalemiyle *Âyine-i zurefâ*'da biraz genişletilerek ele alınmış, ikincide hususî hayatından da bahsölunmuştur; fakat resmî hâl tercemesini ilk defa esaslı surette, merhum İbnü'l-Emin M. Kemal İnal, *Evkaf-ı hümayûn Nezaretî'nin Tarihçe-i Teşkilâtı* adlı eserinde yazmış, *Son Sadr-ı a'zamlar*'ın Ahmed Vefik Paşa bahsinde bâzı ilâvelerle, tashih, vesikaların da neşri sûretiyle onun resmî hayatını geniş olarak canlandırmıştır. Ancak, bütün bu neşriyatta, bunlardan faydalanılarak yazılan İsmail Hikmet'in ve Zeki Pâkalın'ın *Ahmed Vefik Paşa* isimli kitaplarında, âlim ve san'atkâr tarafı, eserleri ve hususiyetleri, bu bakımdan şöhretine dair verilen bilginin çok yeterisiz olduğu görülür. Esasen bizi, hakkında eserler neşredilen Vefik Paşa'ya dâir bu makaleyi yazmağa sevkeden de, bu sâhadaki tedkiklerin noksanlığı oldu.

Başlıca dört kısımdan ibâret bu makalenin I. bölümünde *Son Sadr-ı a'zamlar*'ı esas almak, diğer neşriyatla mukayese, yanlışları tashih, ilâveler sûretiyle *Resmî Hayatı*'nı ele alarak, bu hususta bir kronoloji tertib ettik ve muvaffakiyetleri üzerinde durduk; diğer kısımlara göre en az bu bahse yer verilmiştir. *Eserleri*'ni teşkil eden II. kısım, (A) *İlmî Eserleri*, (B) *Adapte, Terceme İlk Eserleri ve Lehçe-i osmanî*, (C) *Bursa Tiyatrosu, Tiyatro Eserleri ve Hususiyetleri*, (D) *Telemak Tercemesi ve Diğer Eserleri* olmak üzere başlıca dört bahse ayrılmıştır. III. kısmı *Hususî Hayatı, Şahsiyeti ve Şöhreti*, IV. bölümü, ise, hakkında başkaları tarafından söylenen, veya kendisine atfedilen hikâye ve fıkralar teşkil etmektedir.

I.

R E S M î H A Y A T I

Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Yahya Nâcî Efendi, Divân-ı hümayûn'un Müslüman ilk tercemanıdır. 1820'deki Rum isyan ve ihtilâllerini müteâkip i'dâm edilen Kostaki'nin yerine bu vazifeye İstavraki ta'yin olunmuş, fakat hiyle ve fesatları yüzünden Rum tercemanlara itimat kalmadığından, Fransızca ve Rumca evrâkın tedkik ve tercemesi Mühendishâne hocalarından Bulgarzâde lâkabıyla anılan Rumîü'l-asl Yahya Nâcî Efendi'ye verilmiştir. 23 Nisan, 1823'de resmen tercemanlığa ta'yin edilen Yahya Nâcî Efendi, isti'datlı gençlere yabancı dilleri öğretme vazifesini de üzerine almış, bu ihtiyaç dolayısıyla yeni kadrolar ihdâsıyla Terceme Odası açılmıştır¹. Yahya Nâcî Efendi'nin ortanca oğlu Nureddin Emin askerlik, büyük ve küçük oğulları Mehmed Ruhuddîn ile Nâcî ise babalarının mesleğine, tercemanlığa intisap etmiştir. Dedesinin vefatından bir yıl önce, 3 Haziran, 1823 (23 Şevvâl, 1238)'de hayata gözlerini açan Ahmed Vefik, Terceme Kalemi'nden neş'etle Paris Sefaret Kâtipliği ve Müsteşarlığı, avdetinde Tersâne Tercemanlığı, Bâb-ı seraskerî Terceme Odası Müdürlüğü'nde bulunan Mehmed Ruhuddîn Efendi'nin oğludur².

Ahmed Vefik, İstanbul'da ilk tahsilinden sonra vaktiyle dedesinin hocalık etmiş bulunduğu Mühendishâne-i berri-i hümayûn'a devama başlamış, 1834'de Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirliği'ne ve babasının bura Sefaret Kâtibliği'ne ta'yini³ sebebiyle Paris'e gitmiş,

¹ *Tarih-i Cevdet*, ikinci basım, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1309, c. XI, s. 166. Müslümanlar'dan terceman ta'yini düşünüldüğü zaman, kibar indinde, bu vazifede çalışmak isteyenler istihkar olunduklarından kimse kabul etmek istememiş, Mevâlî'den bulunan Şânîzade Atâî'nin ta'yini uygun görülmemiş, böylece ilk defa Müslümanlar'dan mütercim olarak Rumîü'l-asl Bulgarzâde Nâcî Yahya Efendi ta'yin olunmuştur (*Şânîzâde Tarihi*, İst., Ceride-i havâdis Matbaası, 1291, c. IV., s. 33 v. d.). Namık Kemal, dâima aleyhinde bulunduğu Vefik Paşa'nın, "Pederini bilmem; fakat amucasını Gelibolu'da gördüm, müflis bir Rum'dur" diyor (T. Tarih Kurumu, bir başkasının el yazısıyla mektubu, nu. 78).

² Süreyya Bey, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-i âmire, c. IV., s. 531, 584; c. II, 431.

³ Reşid Paşa'nın, Hâriciye Nârzırı olunca, Paris'te Maslahatgüzâr olarak bıraktığı Ruhuddîn Efendi'ye verdiği ta'limât, hulâsa hâlinde *Tarih-i Lûtfî*'de mevcuttur (İst., Mahmud Bey Matbaası, 1302, c. V., s. 7). Bernard Lewis'in eserinde Vefik Paşa hakkında yabancı dillerdeki bâzı neşriyata dair bilgi verilmiştir (*The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1961, s. 86 v.d. Ayrıca bk., *Index*).

Saint Louis Lisesi'ne kaydolunmuştur. İstanbul'a dönüşünde ondört yaşında buluna Ahmed Vefik, dedesinin ve babasının mesleğine intisapla Terceme Kalemi'nde çalışmağa başlamış, Hâcegânlık rütbesini kazanmıştır.

1837'de me'murluk hayatına atılan Ahmed Vefik'in, 1864 yılına kadar geçen yirmiyedi sene zarfında isti'falardan, azillerden hemen tamâmiyle uzak, muntazam bir resmî hayatı vardır; sırasıyle Terceme Odası Birinci Sınıf Hulafâlığı, Londra Sefaret Kâtipliği, Yolcu Pasaportlarını Muâyene Müdürlüğü, Terceme Odası Mümeyyizliği, Mütercim-i Evvel'lik, Memleketeyn Fevkalâde Komiserliği, Encümen-i dâniş A'zalığı, Tahran Büyük Elçiliği, Meclis-i vâlâ-yi ahkâm-ı adliye, aynı meclisin Muhâkemât Dâiresi Reisliği, Deâvî Nâzirliği, tekrar Meclis-i vâlâ A'zalığı, Evkaf Nâzirliği, Divân-ı muhâsebât Reisliği, üçüncü defa olarak Meclis-i vâlâ A'zalığı, Anadolu Sağ Kol Müfettişliği gibi pek muhtelif vazifelerde çalışarak, bu arada bâzı mes'eleleri tahkik için Sırbistan'a, İzmir'e, Bağdad ve Kürdistan hududuna, Belgrad'a gönderilmiş, muhtelif nişanlarla taltif olunarak rütbesi Ülâ Sınıf-ı evvelî'ye, maaşı 35,000 kuruşa yükselmiştir.

Vefik Paşa'nın 1864'de azlinde, yirmi ay kadar süren Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği esnasında halkı şikâyeteye sevkeden icrâatı dolayısıyla verilen raporlardan başka, Âli Paşa'nın da te'siri olmuştur; 1864'den Âli Paşa'nın vefatına kadar yedi yıl, 5000 kuruş maaşla ma'zûl kalması bu fikri kuvvetlendirir. Vefik Paşa'nın ilmini, faziletlerini öğerek, *o bir canlı kütüphanedir* diyen Âli Paşa, "Ahmed Vefik Efendi, Sultan Süleyman zamanında fevkalâde bir Sadr-ı a'zam olurdu" ifadesiyle, devrinde işe yaramayacağını îma etmiştir⁴. Meşrutiyet idaresini te'sisle Âli Paşa'yı Sadâret'ten uzaklaştırmak, yerine Mahmud Nedim, veya Ahmed Vefik Paşa'nın getirilmesini Yeni Osmanlılar'ın te'mine çalıştıkları fikri zayıf olmakla berâber⁵, Âli Paşa'ya hücumlarında hemen daima Vefik Paşa lehinde bulundukları bir hakikattir. *Hürriyet* gazetesinin, İstanbul'dan gönderilen bir mektuba cevap tarzında tertip olunan, "Acaba, Memleketeyn mes'elesine me'mur olup müteveffâ Fuad Paşa yine o mes'ele üzerinden 3000 kese

⁴ Charles Mismar'in, *Souvenirs du Monde Musulman* (Paris, Librairie Hachette, 1892) adlı eserinin, Mehmed Rauf tarafından *Hâtırat-ı âlem-i İslâm* adlı tecemesi, Bursa, Matbaa-ı vilâyet, 1327, s. 136.

⁵ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İst., Matbaa-i âmire, 1339, s. 173.

tayyârâta nâil olmuş iken, Vefik Efendi'nin devletce resmen teklif olunan bu tayyârâtı kabûl etmemesi mi memduhiyyetine mâni' oldu; yoksa, Evkaf Nezâreti'nde hırsız şikârına başladığı sırada Âlî Paşa'nın hânende-i hânegîsi olan Yağlıkcı Ahmed Efendi'nin Süleymâniye Câmi-i şerîfi ta'mirâtından dolayı destine geçirdiği 6000 keseyi meydana çıkarmağa himmet etmesi mi tabiatının hiddetine delâlet etti; yahut teftiş me'muriyetinde, kapudân-ı esbak müteveffâ Mehmed Ali Paşa'nın bendegânından ve İzmir eyâletini kendilerine mâlikâne addedenlerden ma'hut Hasan Paşa'nın şer'an ve kânûnen tebeyyün eden mezâlim ve irtikâbatı üzerine vukû'-ı hâli Bâb-ı Âlî'ye bildirip Meclis-i vâlâ'nın karar ve hükmüyle rütbesinin ref'î ve kendisinin Sinob'a nefyi ve emvâl-i me'hûzenin istirdâdı için vâsıta-i icrâ olmasından mı kendisinin icrâ-yi hakkâniyette ziyâdesiyle şiddet gösterdiği istidlâl edildi. Hele o Bursa şikâyetçilerinin nasıl meydana çıktığı ve Âlî Paşa tevâbiâtının Bâb-ı âlî hasır odalarında ve hanlarda ne türlü teşvikat ile dâvacı aradıkları herkesin bildiği rezâletlerdendir ve Bâb-ı âlî'de mahfuz olduğu rivâyet olunan ma'hut şikâyet evrakının dahi ne masharalıklar, ne edebsizliklerden ibaret olduğu görenlerin malûmudur. Bir de me'muriyetler için haklı-haksız şikâyetçi zuhûru bâis-i lev-m-ü teşni' ise, Âlî Paşa'nın İzmir Valiliği'nden infisâli dahi şikâyet üzerine mebnî idi. Sâhib-i mektup bu mes'eleyi bilmiyor mu? Eğer bilmiyorsa, bu mektubu kendine ta'lim ve tesvid eden zâta suâl etsin, o zat pek âlâsını bilir. Hulâsa-i kelâm, eğer Vefik Efendi ser-tâ-pâ kusûr-ı mücessem farzolunsa, yine Âlî Paşa'yı kırk yıl şamarlayarak okutacağı kâinatın ve belki de kendisinin itiraf-kerdesidir ve öyle bir vücûd-i nâ-yâbın dört-beş senedenberi Rumeli-hisarı dibinde şehriye 5000 kuruş sedd-i remakla ömür geçirmesi, Âlî Paşa'nın fenn-i garezkârî ve hasette müsellemler olan mehâretine pek zâhir bir delildir" ifadesi ⁶, Vefik Paşa'nın haklı hareketlerini, bâzı yolsuzlukları meydana çıkardığı için azlolunduğunu açığa vuruyor. Samî Paşazâde Hasan Bey'in kaydine göre, konağında içtimâ ettikleri Subhî Bey gibi, Ziya Paşa ve Ahmed Vefik Efendi de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tuttuğu yolu tasvip etmemekle berâber, Âlî Paşa'nın müstebit idâresine muârizdılar ⁷.

⁶ *Hürriyet* gazetesi, *İki Mes'ele-i mühimme*, nu. 81, 84; 10, 31 Ocak, 1870.

⁷ *Âyetullah Bey ve Yeni Osmanlılar, Hâdisât-ı hukûkiye ve Tarihiye*, cüz 2, kısım-1 tarihî 2, 1 Mayıs, 1341, s. 6. Müellif, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin elbaşısı Mahmud Nedim Paşa'nın büyük birâderi Sağır Ahmed Bey'in oğlu Mehmed Bey olduğunu,

Âlî Paşa'nın vefâtı, Mahmud Nedim Paşa'nın Sadâret mevkiine geçmesi üzerine Avrupa'da bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının memleketlerine dönmesine müsâade edilmiş, Vefik Paşa, 21 Eylûl, 1871'de 40,000 kuruş maaşla Rûsûmât Eminliği'ne ta'yin, birinci rütbe Mecidî Nişanı ile taltif olunmuştur. Günlük bir gazetenin, "Rûsûmat Nâzırı Vefik Efendi'nin maaş-ı hâliyyelerine 10,000 kuruş daha zam ile 40,000 kuruşa iblâğı işitilmiş ise de, Rûsûmat'ca ittihâz olunan tanzimât-ı fevkalâde buna külliyyen mugayir görüldüğünden pek de inanılmaz" yollu neşriyatı, maddeten inanılmayacak derecede lehine hareket edildiğini gösterir⁸. Rûsûmât Nâzirliği dâhil, iki seneye yakın zamanda aynı maaşla Sadâret Müsteşarlığı⁹, Mâarif Nâzirliği¹⁰, Şûrâ-yi devlet A'zalı¹¹ olmak üzere dört defa vazifesi değiştirilen Vefik Paşa, 15 Ağustos, 1873'de tekrar azlolunarak dörtbuçuk sene açıkta bırakılmış, bu arada Petersburg'da açılan Fünun ve Sanâyî Sergisi'nde memleketimizi temsil etmiş¹², 5 Şubat, 1877'de Meclis-i meb'ûsân Reisliği'ne getirilerek¹³, Vezaret rütbesi, dolayısıyla

seçtikleri kırk fedâî tarafından, "Vükelânın hâl-i içtimâda iken katli ve Mahmud Nedim Paşa'nın Sadâret'e ta'yini" husûsunda verilen kararın duyulması üzerine Cemiyet'in dağıtıldığını kaydediyor (*Ayn. yer*, s. 4).

⁸ *Ruznâme-i ceride-i havâdis*, nu. 1747, 1758, 1761, 26 Eylûl, 10 ve 15 Ekim, 1871. Rûsûmât Eminliği'ne ta'yini münasebetiyle, Hâlis Efendi'nin yirmüç dörtlükten ibâret tarih manzumesi için bk., Zeki Pâkalın, *Ahmed Vefik Paşa*, İst., Ahmed Said Matbaası, 1942, s. 313 v.d.

⁹ *Ruznâme-i ceride-i havâdis*, nu. 1832, 27 Ocak, 1872.

¹⁰ *Ayn. gazete*, nu. 1907, 14 Mayıs, 1872.

¹¹ *Ayn. gazete*, nu. 2049, 5 Ocak, 1872. Rüşdî Paşa'nın Sadâret'e geçmesini müteâkip bu vazifeye getirilmiştir.

¹² İ. Mahmud Kemal İnal, 1875 (1292)'de Petersburg Cemiyet-i ilmiyesi'ne gönderildiğini kaydediyor (*Evkaf-ı hümayûn Nezâret-i'nin Tarihçe-i teşkilâtı*, İst., Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1335, s. 116; *Son Sadr-ı a'zamlar*, İst., Maârif Matbaası, 1944, c.v., s. 661). *Sabah* gazetesinde, 1875 değil, 1876'da, Petersburg'da açılacak Fünun ve Sanâyî Sergisi'ne Ahmed Vefik Efendi'nin gönderileceği bildirilmektedir (13 Receb, 1293-22 Temmuz, 1876).

¹³ Vefik Paşa, memleketimizde teessüs eden ilk Meclis-i meb'ûsân'a İstanbul meb'ûsu olarak dâhil olmuştur. Bu münâsebetle neşredilen hal tercemesinde, "Kendisnin hubb-i vatani, Şam mes'elesinde Paris'te Napoléon III.'a gösterdiği hamiyetiyle müstedleldir. Ahmed Vefik Efendi münzevî olmağı ahiren nakliyyât-ı asırdan nâşî ihtiyar eylemiş, kütüphanesinde vatanına nâfi' kütüb-i elsine-i selâse-i osmaniye ve efrenciyye mütalâasıyla evkat-güzâr olmuştur. Bu zâtın aleyhinde bulunanlar bile kendisinin istikamet ve dirâyetine karşı bûhtanda bulunamıyorlar" deniliyor (*Ceride-i havâdis*, nu. 3331, 3 Mart, 1877). Meclis-i meb'ûsân Reisliği'ne getirilmesi ve

Paşa ünvanı tevcih edilmiş¹⁴, Hediye-i askeriye Cemiyet-i umumiyesi Reisliği vazifesini de üzerine almıştır¹⁵. Meclis-i meb'ûsân Reisliği, Meclis'in birinci içtimâ devresine rastlar; ikinci devrede bu mevkie Hasan Fehmî Efendi (Paşa)'nın seçildiğini, Vefik Paşa'nın Edirne Valiliği'ne ta'yn edildiğini görüyoruz¹⁶; fakat, bu vazifede ikibuçuk ay çalıştıktan sonra, Ahmed Hamdî Paşa Sadâret'e geçer geçmez Meclis-i a'yan A'zalıgı'na, bunu müteâkip ikinci defa Maârif Nâzırlığı'na getirilmiş¹⁷, üç hafta sonra Dâhiliye Vekilliği ilâvesiyle Başvekil ta'yn olunmuşsa da¹⁸, ikibuçuk

riyâsetindeki içtimâların zabıtları için bk., M. K., *Türkiye'de Meclis-i meb'ûsân*, Mısır, Matbaa-i İctihâd, 1907, s. 189, 192, 282 v.d.

¹⁴ *Ayn. gazete*, nu. 3352, 23 Mart, 1877. Bu tevcihten önceki resmî vesikalarda Ahmed Vefik Efendi, bundan sonrakilerde Ahmed Vefik Paşa olarak zikredilir.

¹⁵ Hediye-i askeriye Cemiyeti'nin gayesi, Türk-Rus harbi münasebetiyle Bayezid'de Misâfirhâne-i askerî'de teşekkül eden Asâkir-i millîye Cemiyeti için levâzım tedâridir. İngiltere de bu cemiyete yardımda bulunmuş, iâninin taksimi hizmetini Vefik Paşa kabûl etmiştir (*Ceride-i havâdis*, 3269, 19 Aralık, 1876). Cemiyete kaydolunan askerin kabarık yekûn tutması, âzaları arasında Namık Kemal, Ebüzziyâ, Hâlet Bey gibi kimselerin bulunması hükûmeti endişeye düşürmüş, reisi Ziya Paşa Suriye Valiliği'ne ta'ynle, bu mevki'e Ahmed Vefik Paşa getirilmiştir. Onun riyâsetini müteâkip Kemal ve arkadaşları âzalıktan çekilmiş, Asâkir-i millîye taburları dağıtılmıştır (Tafsîlât için bk., *Ceride-i havâdis*, nu. 3269, 3277, 3280, 3335, 19 ve 31 Aralık, 1876, 3 Ocak, 20 Şubat, 8 Mart, 1877. Nâzım Paşa, *Bir Devrin Tarihi, Cumhuriyet gazetesi*, nu. 2792, 14 Şubat, 1932. "A" rûmuzu ile bu cemiyetin faydası ve gayeleri hakkında bir makale: *Ceride-i havâdis*, nu. 3279, 3 Ocak, 1877. Namık Kemal, *Vatan* piyesinin gelirini bu cemiyete teberru' etmiştir (*Ayn. gazete*, nu. 3143, 3147, 25 ve 29 Temmuz, 1877. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı hakikat*, İst., Matbaa-i osmaniye, 1326, c. I., s. 266 v.d. Müellif, bu cemiyetin reisi olarak Midhat Paşa'yı göstermekte, Ahmed Vefik Paşa'dan bahsetmemektedir. *Sabah* gazetesinde de, "Hediye-i askeriye cemiyet-i umumiyyesi reisliğini, Meclis-i meb'ûsan Reisi Ahmed Vefik Efendi Hazretleri'nin deruhde buyurmuş olduklarını kemâl-i memnuniyetle işittik" deniliyor (6 Safer, 1294 — 8 Şubat, 1877. Aynı mes'ele için bk., *Ruznâme-i ceride-i havâdis*, 16 Ramazan—29 Ağustos, 1877).

¹⁶ *Ceride-i havâdis*, 29 Şa'ban, 1294 — Ağustos, 1877.

¹⁷ Ahmed Hamdî Paşa'nın Sadâret'ini müteâkip ta'yn edilmiştir (*Ayn. gazete*, nu. 3598, 12 Ocak, 1878).

¹⁸ 1 Safer, 1878 tarihli ferman, *Ceride-i havâdis*, nu. 3168, 2 Safer, 1295. Bu münâsebetle Hâlis Efendi bir tarih düşürmüştür (*Ayn. gazete*, nu. 3643, 6 Mart, 1878. Bu vazifeyi, (1) Sadâret ünvanının Başvekâlet'e tebdili, mes'ûliyet-i vukelâ usûlünün konulması, (2) Damad Mahmud Paşa'nın Tophâne Müşirliği'nden, Said Paşa'nın Dâhiliye Nâzırlığı'ndan azliyle, bu Nezâret'in Başvekâlet'e ilâve sûretiyle kendisine verilmesi, (3) mesâlih-i umûmiye üzerine vukû bulacak ma'rûzatına Sal-

ay sonra yine azlolunup¹⁹, bir sene kadar açıkta bırakılarak Bursa Valiliği vazifesi verilmiştir²⁰. Bursa Vâliliği üç yıl kadar sürer. 16 Ekim, 1882'de tekrar azl ile, birbuçuk ay sonra ikinci defa Başvekillik'e nasbına, murassa' Nişân-ı osmanî ile taltifine şâhit oluyoruz. Vefik Paşa'nın iki-üç gün süren Başvekillik vazifesinden azli ile²¹, sürprizlerle dolu resmî hayatı sona ermiş bulunuyor. Bir ara İzmir'e Valî ta'yin edileceği gazetelerde neşrolunmakla beraber²², bu rivâyet tehakkuk etmemiş, azl tarihinden, 2 Aralık, 1882'den, vefat tarihi bulunan 2 Nisan, 1891'e kadar dokuz yıl, Rumeli-hisarı'ndaki evinde münzevî bir hayat sürmüştür.

Aşağıdaki kronoloji cedveli, pek muhtelif vazifelerde kırkbeş yıl devam eden me'murluk hayatının ânî alçalıp yükselmelerle dolu, ne kadar sarsıntılı geçtiğini açıkca gösterir.

tanat-ı seniyye'ce müsâade olunmasıyla kabul etmiştir. Mağlûbiyetle biten Türk-Rus harbi sonunda, Bolayır İstihkâmâtı Kumandanlığı'na ta'yin edilen Süleyman Paşa'nın, Edirneli Râsim Bey'in, Benefeşzâde Ahmed Efendi'nin, memleketin uğradığı felâketleri Abdülhamid'e yükleyecekleri, Meclis'e te'sir edecekleri endişesiyle böyle buhranlı bir zamanda Vefik Paşa'ya Sadâret teklif olunmuştur (Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı hakikat*, İst., Matbaa-i osmaniye, 1327, c. III., 61, 69, 86 v.d.). Kânûn-ı esası'de Sadâret denildiği hâlde, Başvekâlet ihdâsı husûsunda bir makale için bk., *Ceride-i havâdis*, nu. 3621, 9 Şubat, 1878.

¹⁹ Yerine Sâdık Paşa ta'yin olunmuştur (*Ayn. gazete*, nu. 3681, 19 Nisan, 1878); Vefik Paşa'nın isti'fa ettiği kaydolunuyor.

²⁰ Vefik Paşa, Başvekillik'ten ayrılınca tebdil-i hava için Bursa'ya gitmiş, avdetine müsâade beklemeden İstanbul'a dönmüş, müteâkiben Bursa'ya Valî ta'yin edilmiştir (*Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 684 v.d.). *Ceride-i havâdis*, nu. 3928. 4 Şubat, 1879. Bursa Vâlisi bulunduğu sırada, birara İstanbul'a geldiği, murassa' bir kıt'a Nişân-ı esmanî'nin, Fındıklı'da sâkin olduğu mahalle Ceyb-i hümayûn Kâtibi Fâik Bey vasıtasıyla gönderildiği kaydinden anlaşılıyor (*Ayn. gazete*, nu. 4842, 12 Ocak, 1881). Yine bu sırada, "Anadolu islâhatının icrâsıyla ne şekilde olacağı hakkında taraf-ı şehensahîden emir almış olduğu lâiyhayı ikmâl eylemiş, tedkiki için Mabeyn-i hümayûn'a vermiştir (*Ayn. gazete*, nu. 4842, 4854, 12 ve 24 Ocak, 1881).

²¹ Ta'yini ve infisâli hakkında 30 Ekim ve 3 Aralık tarihli fermanlar *Ceride-i havâdis*'te neşredilmiştir (Nu. 5159, 5161). Yerine Said Paşa ta'yin olunarak *Başvekâlet* ünvanı, tekrar *Sâdaret*'e tebdil edilmiştir. Bu ünvan tebdili dolayısıyla İşkodra Mektubcusu İsmet Efendi'nin bir tarih manzumesi de vardır (*Ayn. gazete*, nu. 5166, 5 Aralık, 1882). Vefik Paşa, reddetmiş olduğu oğlu (Fahrünnisa Hanım, *âyine-i zurefâ*, İst., İkdâm Matbaası, 1314, s. 143) Ticaret Nezâreti me'murlarından Refik Bey'i, infisâlinde iki ay sonra 19 Rebi' II., 1300-27 Şubat, 1882'de kaybetmiştir (*Sicill-i Osmani*, c. II., s. 416).

²² İzmir'e ta'yin olunacağı, bu me'muriyeti kabul için murahhasıyyet-i kâmile istediği kaydolunuyor (*Ceride-i havâdis*, nu. 5336, 29 Mayıs, 1883).

A. Resmî Hayatının Kronolojisi

- 1837 (H. 1253) Terceme Odası'na devamı, Hâcegânlık rütbesi tevcihi
- 1840 (1256) Londra Sefâret Kâtipliği, rütbesinin Râbia'ya yükseltilmesi
- 1842 (1258) Bâzı mes'elelerin tahkiki için me'muriyet-i mahsûsa ile Sırbistan'a gönderilmesi dönüşünde 1500 kuruş maaşla Terceme Odası, Birinci Sınıf Hulafâlığı ve Yolcu Pasaportları Muâyene Müdürlüğü
- 1843 (1259) Tefrîk-ı tâbiyyet ve sâir hususlar için İzmir'e gönderilmesi
- 1845 (1261) Avdeti, Sâlise rütbesi tevcihi
- 1848 (1264) Teftiş için tekrar İzmir'e gönderilmesi, dönüşünde 2,000 kuruş maaşla Terceme Odası Mümeyyizliği; Sâniye Sınıf-ı sânisî rütbesi tevcihi, 4,000 kuruş maaşla Mütercim-i evvel ta'yini²³
- 1849 (1265) 35,000 kuruş maaşla Macaristan Mültecileri mes'elesine me'murluğu, daha sonra Memleketeyn Fevkalâde Komiserliği²⁴
- Haziran, 1851 (Şa'ban, 1267) Encümen-i dâniş A'zalığı²⁵
- Temmuz, 1851 (Ramazan, 1267) Ülâ Sınıf-ı sânisî rütbesi tevcihi
15. VI. 1851 (15 Şa'ban, 1267) 100,000 sâliyye ile Tahran Büyük Elçiliği

²³ Bu me'muriyetlerinin tarihi *Âyine-i zurefâ* ve *Evkaf-ı hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i teşkilâtı*'nda mevcut, *Son Sadr-ı a'zamlar*'da kayıtlı değildir.

²⁴ Bu me'muriyetlerinin tarihi de *Son Sadr-ı a'zamlar*'da kaydedilmemiştir; krş, *Âyine-i zurefâ*, *Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i teşkilâtı*.

²⁵ Bu vazifenin tarihi, *Evkaf-ı hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i teşkilâtı*'nda ve *Sicill-i osmanî*'de mevcuttur. Mahmud Cevad İbn Şeyh Abdü'n-Nâfi'in eserinde, Encümen-i dâniş'in a'zâ-yi dâhiliyyesi arasında Ahmed Vefik Paşa da kaydedilmiştir (*Maârif-i umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i teşkilâtı ve İcraâtı*, İst., Matbaa-i âmire, 1338, s. 47).

12. IX. 1854 (19 Zilhicce, 1270) Tahran'dan İstanbul'a hareketi²⁶; aynı senede Bağdad, Kürdistan hududunu teftişi
8. I. 1855 (18 Rebi' 11., 1271) Sefâret uhdesinde kalmak üzere 22,000 kuruş maaşla Ülâ Sınıfı evvelî rütbesi ve ikinci rütbe Mecidi Nişanı Tevcihi ile Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı adliye A'zâlığı; aynı sene bu meclisin Muhâkemât Dâiresi Reisliği, Ceza, Muhâkemât Kânun-nâmesi'nin tesvidine me'murluğu²⁷
11. IV. 1857 (18 Receb, 1273) A'zâlık uhdesinde kalmak şartıyla, Rütbe-i bâlâ ve 25,000 kuruş maaşla Deâvî Nâzirliği
- Ağustos-Eylül, 1857 (Muharrem, 1274) 15,000 kuruş maaşla Meclis-i vâlâ A'zâlığı
- Ocak-Şubat, 1860 (Recab, 1276) Aynı maaşla Paris Sefirliği²⁸
- Şubat, 1861 (Şa'ban, 1277) Maclis-i vâlâ A'zâlığı²⁹
- 23.XI.1861 (20 Cemâda 1., 1278) 30, 000 kuruş maaşla Evkaf-ı Hümayûn Nâzirliği³⁰
- 29.V.1862 (30 Zilkı'de, 1278) 35,000 kuruş maaşla Divân-ı muhasebât Reisliği, ikinci rütbe Osmanî Nişanı³¹

²⁶ *Ceride-i havâdis*, nu. 711,¹ 717, 24 Muharrem, 13 Rebi' 1., 1271. Cevdet Paşa, 1271 (1857) hâdiselerinden bahsederken, "Vefik Efendi, mukaddemâ Kırım'daki asâkir-i şâhâneye iâne-i ahâlî ile hırka yaptırmak husûsuna ön-ayak olduğu gibi, muahharen Lâleli yangınında pek çok ahâlî-i müslime hâneleri muhterik olmağla, bunda dahi ön-ayak olarak bir mikdar iâne akçesi toplanarak bu günler henüz tevzi olunmak üzere idi" diyor (*Tezâkir-i Cevdet*, 1-12, Prof. Cavid Baysun neşri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 53). Yine Cevdet Paşa, 1272 (1857-58) vak'aları arasında, "Tahsil-i ulûm için Avrupa'ya gönderilmek üzere ketebeden on nefer müsteid efendilerin emr-i intihâbı Ahmed Vefik Efendi ile fakîre havâle buyurulmuş olduğundan, bu esnâda, istek edenlerin imtihanlarına şurû olundu"-ğunu kaydeder (*Ayn. esr.*, s. 62).

²⁷ *Ayn. gazete*, nu. 723, 22 Rebi' 11., 1271; *Âyine-i zurefâ*, s. 127.

²⁸ Ta'yin tarihi *Sicill-i osmani*'de kaydedilmiştir. 29 Ocak, 1861'de infisâl ettiğine göre, bu vazifede bir sene kalmıştır (*Ceride-i havâdis*, nu. 65, 17 Receb, 1277).

²⁹ Ta'yin edildiği ay, yalnız *Sicill-i osmani*'de kaydedilmiştir.

³⁰ Fuad Paşa'nın Sadâret'e ta'yini ile bu vazifeye getirilmiştir (*Ruznâme-i ceride-i havâdis*, nu. 268, 20 Cemâda 1., 1278).

³¹ *Ayn. gazete*, nu. 395, 2 Zihicce, 1278.

20.VI.1862 (22 Zilhicce, 1278)	Tahkikat için Belgrad'a gönderilmesi ³²
26 Şubat, 1863 (Ramazan, 1279)	Meclis-i vâlâ A'zalıǵı ³³
22 Mart, 1863 (Gurre-i şevval, 1279)	Maaşına 35,000 kuruş zamla Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliǵi
Ekim, 1864 (Cemâdâ 11., 1281)	5,000 kuruş maaşla azli ³⁴
25. IX. 1871 (10 Receb, 1288)	40,000 kuruş maaşla Rüsûmat Eminliǵı, birinci rütbe Mecidî Nişanı ³⁵
26.I. 1872 (15 Zilkı'de, 1288)	Aynı maaşla Sadâret Müsteşarlıǵı ³⁶
16. v. 1872 (8 Rebi' 1., 1289)	Maârif Nâzırlıǵı ³⁷
5. XII. 1872 (4 Şevvâl, 1289)	Şûrâ-yi devlet A'zalıǵı
15.VIII. 1873 (20 Cemâdâ 11., 1290)	Bu me'muriyetinden azli ³⁸

³² Belgrad'da ayak takımının fesat çıkardığı, bu hâli önlemek için mahsûsan ta'yini ve gönderildiği bildiriliyor (*Ayn. gazete*, nu. 412, 4 Muharrem, 1279).

³³ Meclis-i vâlâ kavânin Dâiresi a'zalıǵına ta'yini, 1 Mart, 1863'de ilân edilmiştir (*Ayn. gazete*, nu. 582, 10 Ramazan, 1279). *Tasvir-i efkâr*'da, Divân-ı muhâsebât Reisliǵi'nden çekildiği ve uhdesinde Meclis-i vâlâ a'zalıǵı kaldığı bildirilmiştir (Nu. 70, 8 Ramazan -14 Şubat, 1279/26 Şubat, 1863).

³⁴ Ta'yini için bâzı kaynaklarda yalnız Şevval; azli hakkında yıl kaydı ile iktifa olunmuştur (Krş., *Sicill-i osmanî*). *Tasvir-i efkâr*'da, Anadolu Orta-kol Müfettişi Ahmed Vefik Efendi'nin İstanbul'dan hareket ettiği, 23 Nisan, 1279 (6 Mart, 1863) tarihli nüshada bildirilmiştir (Nu. 89, 15 Ramazan, 1279). Aynı gazetenin 7 Eylül, 1863 tarihli sayısında muvakkaten İstanbul'a döndüğü yazılıdır (Nu. 125, 23 Rebi' 1., 26 Ağustos, 1280). *Terceman-ı ahval* gazetesinde de, bu me'muriyeti münasebetiyle bâzı kayıtlara rastladık: Vefik Paşa'nın "İnegöl'de icrâ-yi adaletle meşgul olduklarını oradan yazıyorlar" (Nu. 370, 24 Safer, 1280) deniliyor. Aynı gazeteden, bâzı işlerini tesviye için, birkaç gün sonra dönmek üzere Hazine-i hassa vapurlarından biriyle Gemlik'ten hareketle "bu sabah" İstanbul'a geldiği haber verilmiştir (Nu. 381, 19 Rebi' 1., 1280 - 31 Ağustos, 1863).

³⁵ Krş., *Sicill-i osmanî*, 11 Receb; *Âyine-i zurefâ*, 12 Receb; nişan tevcihi tarihi yalnız *Evkaf-ı hümayûn Nezareti'nin Tarihçe-i teşkilâtı*'nda 19 Teşrinievvel, 1871 (4 Şa'ban, 1288) kaydedilmiştir.

³⁶ İ. M. Kemal İnal, *Evkaf-ı hümayûn Nezareti'nin Tarihçe-i teşkilâtı*'nda 14 Zilkı'de gösterdiği tarihi, *Sicill-i osmanî*'de olduğu gibi, 15 Zilkı'de olarak düzeltmiştir.

³⁷ *Sicill-i osmanî*, 10 Rebi' I., *Âyine-i zurefâ*, 14 Şa'ban; *E. H. N. Tarihçe-i teşkilâtı*'nda 8 Rebi' II.'dir. Ta'yin tezkiresine göre *Son Sadr-ı a'zamlar*'da da 8 Rebi' I. olarak tashih edilmiştir (M. C. İbn Şeyh Nâfi'in eserinde 8 Rebi' II., 1289'da Derviş Paşa İslahat Meclisi a'zalıǵına ta'yin edildiğinden, yerine, Sadâret Müsteşarı A. Vefik Paşa'nın Maârif Nâzırı olduğu kaydedilmiştir (*Ayn. eser*, s. 125).

³⁸ *Ruznâme-i ceride-i havâdis*, nu. 2239, 20 Cemâdâ II., 1290'da bildirilmiştir.

- 22 Temmuz, 1876 (13 Receb, 1293) Petersburg Fünun ve Sanâyi Sergisi'ne memleketimizi temsilen gönderilmesi
5. II. 1877 (21 Muharrem, 1294) Meclis-i meb'ûsân Reisliği
8. II. 1877 (6 Safer, 1294) Hediye-i askeriye Cemiyet-i umûmiyesi Reisliği
26. III. 1877 (11 Rebi' 1., 1294) Vezâret tevcihi
14. VIII. 1877 (4 Şa'ban, 1294) 30,000 kuruş maaşla Edirne Valiliği³⁹
29. I. 1877 (23 Zilkı'de, 1294) Bu vazifeden ayrılması
27. XII. 1877 (21 Zilhicce, 1294) Meclis-i a'yan A'zalı⁴⁰
11. II. 1878 (7 Muharrem, 1295) 30,000 kuruş maaşla ikinci defa Maârif Nâzırlığı
4. II. 1878 (1 Safer, 1295) Dâhiliye Nâzırlığı ilâvesiyle Başvekâlet'e ta'yini
18. IV. 1878 (15 Rebi' 11., 1295) Azli
4. II. 1879 (11 Safer, 1296) 25,000 kuruş maaşla Bursa Valiliği⁴¹
12. I. 1882 (21 Safer, 1299) Murassa' Nişân-ı osmânî ile taltifi
16. X. 1882 (3 Zilhicce, 1299) Azli
30. XI. 1882 (19 Muharrem, 1300) İkinci defa Başvekilliği⁴²
2. XII. 1882 (21 Muharrem 1300) Başvekil'likten azli
- 2 Nisan, 1891 (22 Şa'ban, 1308) Vefatı

B. Me'muriyet Hayatında Muvaffakiyetleri

Yukarıdaki cedvel gözden geçirilince, Vefik Paşa'nın me'muriyet hayatının ilk yirmiyedi senesinde azil ve isti'falarla karşılaşmadığı, 1864'den itibaren ömrünün geri kalan yirmiyedi yılında beş defa azlolunduğu, çalışmasına sekiz sene imkân verilip, ondokuz yıl açıkta bırakıldığı anlaşılır; fakat muvaffakiyetlerinin, hakkındaki birçok

³⁹ E. H. N. *Tarihçe-i teşkilâtı*'nda 17 Şa'ban gösterilen bu tarih, *Son Sadr-ı a'zamlar*'da tashih ve infisal tarihi de ilâve olunmuştur.

⁴⁰ E. H. N. *Tarihçe-i teşkilâtı*'nda 24 Zilhicce gösterilmiş, *Son Sadr-ı a'zamlar*'da tashih edilmiştir.

⁴¹ E.H.N. *Tarihçe-i teşkilâtı*'nda 10, *Son Sadr-ı a'zamlar*'da 11 Safer. 12 ve 26 Safer, 1296 tarihli *Ceride-i havâdis*'te ta'yini ve hareket ettiği bildirilmiştir (Nu. 3928, 3940).

⁴² *Ceride-i havâdis*, nu. 5159, 5161, 2 ve 3 Kânunievvel, 1882. Başvekâlet'e getirilince, Bursa Valisi iken hakkında menfi bir rapor veren Ferid Bey (Paşa), korkusundan geceyi Yıldız hamamında geçirmiş, bu münasebetle yazılan hicviye *Son Sadr-ı a'zamlar*'da neşredilmiştir (C. x., s. 1589).

şikâyetleri gölgede bırakacak kadar parlak olduğunu da kaydetmek icabeder.

1849'da Macaristan mültecileri mes'elesini halle me'mur olarak Bükreş'e gönderilen Vefik Paşa'nın, burada, Almanya sarraflarının Prusya Devleti'nin himayesinde banka teşkili teklif ettiklerini, bir devletin mülkünde teessüs edecek banka v.b. şeylere diğer hükûmetin karışmasından doğacak mahzurları anlatarak, banka nizamnamesinin tercemesini de ekleyip gönderdiği tahrirat üzerine, Reşid Paşa, Prusya Konsoloshânesi himayesinde bulunacak bankanın açılmasını önlemiştir. Memleketeyn Fevkalâde Komiserliği esnasında, tahliye hususunda Rusya'nın bâzı niyetlerini tasvibetmeyen Vefik Paşa'nın tuttuğu yol hükûmetimizce iyi karşılanarak, kendisine tahsinnâme gönderilmiştir⁴³. Onun bu mes'eleda ta' kibettiği siyasetten, Ubiccini de, Türkiye hakkındaki mektuplarında takdirle bahseder : "1849 senesinin nihayetinde Baltalimanı Muahedesi'nden birkaç ay sonra Ahmed Vefik Efendi, Fuad'ın yerine Memleketeyn'de Devlet-i Osmaniye Murahhas-ı mahsûsu oldu. Bu me'muriyette geçirdiği onsekiz ay zarfında mükemmel bir diplomat olduğunu isbat etti. Çoktanberi Bâb-ı âlî, Çar ordularının karşısında o zamana kadar, siyâsete âşisnâ olmayan bu gencin yaptığı gibi, yüksek ve metin bir lisanla hukukunu muhafaza etmemişti. Bükreş'te Ahmed Vefik, vazifelerinden bir derece hârice çıkmalarına müsâade etmediği prens ile asilzâdelerin umacısı idi. Fesatlarına aslâ meydan vermediği Moskof murahhası ile general-leri ise, ellerinden gelse o Efendi'yi Sibiryâ'ya göndereceklerdi; bilâkis Romanya ahâlisi, hukuk ve menâfi'-i memleketi ne büyük bir gayretle müdafaa ettiğini bildikleri için, ona müteşekkirdiler. En son Moskof orduları Prut nehrini geçtikten sonra, Ahmed Vefik Efendi de Memleketeyn'i terkeyledi. İstanbul'a döndü. Herkes zannediyordu ki Hâriciye Nezâreti'ne ta'yin olunacaktı; fakat Sefâret'le İran'a gönderildi⁴⁴". Tahran'a ta'yinini bildiren resmî tezkirede, tecrübe olunan liyâkat ve dirâyetinden, "Acemler'in her hâline ve lisanlarına vâkıf olduktan başka, elsine-i sâireye ve ahvâl-i âleme vukûf-ı kâmilî" bulunduğundan bahsedilir⁴⁵. Tahran'a 1 Temmuz, 1852 (16 Zilkâ'de,

⁴³ Mehmed Salâhaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı siyâsiyesi*, İst., Âlem Matbaası, 1306, s. 94 v.d.

⁴⁴ Ali Kemal, *Türklüğün Pîri*, *Peyâm-ı sabah* gazetesi, Edebî Nüsha, nu. 25, 29 Kânunisanî, 1336.

⁴⁵ İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 652.

1268)'de gelmiş bulunduğunu bildiren 10 Temmuz, 1852 tarihli tahrirâtında, Şah tarafından o zamana kadar hiçbir Büyük Elçi'ye olunmadık riâyet ve ihtirâmat icrâsı emrolunduğunu, ihtişamla karşılanıp, debdebeli bir alayla Tahran'a nasıl dâhil olduğunu kaydeder. Birçok siyâsî münâkaşa ve mücâdeleden sonra Türk Sefârethânesi'ne Osmanlı bayrağını çekirmeğe muvaffak olması, mes'elenin fevkalâde ehemmiyetinden dolayı Tahran'daki İngiliz ve Rus sefirlerini hayrette bırakmış, buradan ayrılışında, Şah tarafından, kendisine en büyük rütbeden bir nişan verilmiştir⁴⁶. Said Paşa'nın, "Metânet-i efkârı, Napolèon III.'un zamân-ı saltanatında, Berrû's-Şam mes'elesi için Paris'te mün'akid Kongre a'zâsının ve bizzât Napolèon'un hayret ve tahsinlerini celbetmiş ve kongrede Rusya murahhası Prens Gorcakof'a gâlibiyet-i kâmile ile galebe etmiştir" diye bahsettiği⁴⁷ Vefik Paşa'nın bu elçiliği esnâsında Napolèon'la münâsebetine, birçok mes'eleleri en kısa yoldan derhal halletmekteki mehâretine, memleketimizin şerefini nasıl koruduğuna dâir faâliyetlerini canlandıran birçok fıkralara da rastlamaktayız. Memleketimizi hâricte temsil ederken gösterdiği başarı kadar dahildeki vazifeleri sırasında maârif ve i'mar sâhasındaki çalışmaları da mühimdir.

Evkaf Nâzirliği'nde, Süleymaniye Camii'ni ta'mir ettirdiği için birinci rütbe Nişan-ı osmanî ile taltif edilen⁴⁸ Vefik Paşa, yedi ay süren ilk Maârif Nâzirliği'nde kıra' mekteplerine karşılık tedârik etmiş, Süleymâniye vakf-ı şerifi dâiresinde müstakil bir Dârü'l-muallimîn-i sibyan açmış, vilâyet merkezlerinde birer Meclis-i maârif teşkili, ilk tahsile ehemmiyet vermek gibi işlerle meşgûl olmuştur⁴⁹. *Terceman-ı ahval*'deki bir kayde göre, Maârif Nezâreti vâsıtasiyle neşrettiği kitapları gittiği yerlerdeki mekteplere ve halka dağıttırması, bir sene zarfında bu kitapların mikdârı 92,082'yi bulmuştur⁵⁰. Bursa Vâlisi iken bir tahrirât

⁴⁶ *Âyine-i zurefâ*, s. 132 v.d. *Ceride-i havâdis*, nu. 711, 24 Muharrem, 1271.

⁴⁷ *Mektuplar*, İst., Asır Matbaası, 1908, s. 22 v.d. Ebüzziya'nın *İkdam*'daki yazısında, Vefik Paşa hakkında *ahmak* sıfatını kullanması münasebetiyle yazılmıştır.

⁴⁸ Vefatı münasebetiyle neşredilen *Ahmed Vefik Paşa* başlıklı makale, *Servet-i fûnun* mec., nu. 3, 28 Mart 1307.

⁴⁹ Mahmud Cevad İbn Şeyh Nâfi', *Maârif-i umumiye Nezâreti Tarihçe-i teşkilât ve İcraâtı*, İst., Matbaa-i âmire, 1338, c. 1., s. 127 v.d., s. 178 v.d.

⁵⁰ M. Zeki Pâkalın, *Ahmed Vefik Paşa*, İst., Ahmed Said Matbaası, 1942, s. 145. Vefik Paşa'nın bu kitap dağıtımına işi, Anadolu Sağ-kol Müfettişliği sırasında (22 Mart, 1863-Ekim, 1864) dır. *Maârif-i Umumiyye Nazâreti Tarihçe-i teşkilât ve İcraâtı*'nda 1281(1864) senesine ait muhtelif maddeleri içine alan bir vesika vardır;

neşriyle, “vilâyetin her tarafında ber-mûcib-i nizam maârifin mecburî-ü't-tahsil olmasını ve mekteplerin usûl-i tedrisiyyesi hakkında ta'limât-ı mufasssala irsâl ve zükûr etfâl on-onüç ve inas on yaşına kadar adem-i devamları hâlinde İhtiyar Meclisleri ile âile pederlerinin mes-ûl kalacaklarını” ihtar ettiğini görüyoruz. Evvelce Bursa'da ondokuz kız, onsekiz erkek sibyan mektebi mevcut olup, mekteplerden onbeşi kullanılmayacak hâlde ve yirmibiri de haraptı; 1500 kadar talebe mescid ve namazgâhlarda, veya bâzı kimselere âit binalarda tahsillerine devam etmekte idi. Vefik Paşa, Bursa'da Vâli iken evvelkilere onaltı mektep ilâve etmiş, talebe sayısı yarıya yakın artmış, erkek ve kız rüşdiyelerine itinâ ile, bir üçüncü kız rüşdiye mektebi açtırmıştır; yüksek fiyatla alınmasını teşvik ederek el işlerini himaye ettiği gibi, Bursa eşrafının da iânesiyle maârifî âit tahsisatı artırmıştır⁵¹; fakat Vefik Paşa'nın Bursa Vâlisi iken çalışmaları i'mar bakımından, maârifî göre daha çoktur.

Vefik Paşa'nın Bursa'daki i'mar çalışmalarının birkısmı, Anadolu Sağ-kol Müfettişi bulunduğu zamana aittir. İbrahim Sarım Paşa'nın vâililiği sırasında tanzimine başlanılan Gemlik yolu İnciler mesiresi altında Cevizlik adlı yere kadar yapılmış, şehre iltihak edilmemişti; 1864'de Vefik Paşa, bu yolun Cevizlik'ten Hükûmet Konağı civarındaki Zambaklı Mektebi'ne kadar kısmını, bir saatlik mesafeden çok mahallini en ufak bir inhiraf olmayarak açtırmıştır. 1864'de Müfettiş olarak Bursa'da bulunduğu sırada böyle bir şehirde hastahanenin en lüzumlu olduğuna vâkıf olduğundan bir hastahane inşasını düşünmüş, İsâ Bey Medresesi yanındaki Damad Efendi Konağı denilmekle meşhur binayı yüksek ve havadâr mevkii dolayısıyla satın alarak ta'mir ettir-

bunda, “Memâlik-i mahrûsa-i şâhâne'de kâin bi'l-cümle mekâtib-i rüşdiyye ve sib-yâniyyede bulunan etfâlin tahsil-i ilm-ü ma'rifet eylemek niyyet-i hayriyyesiyle geçen seksen senesi Ramazan-ı şerif'i ibtidâsından seksenbir senesi Şa'ban-ı muazzam'ı gâyetine kadar bir sene zarfında bâ-irâde-i seniyye Maârif Nezâreti celilesi ma'rifetiyle tab'ettirilerek mahâl-i ma'lûmeye irsal kılınmış olan eczâ-yi şerife ile kütüb-i resâilin mikdârı 92, 382 ve atûfetlû Ahmed Vefik Efendi Hazretleri'nin dahi tef-tişinde gittikleri mahaller mekâtibine tevzi' ve taksim eylemek üzere yine Maârif Nezâreti celilesi ma'rifetiyle tab' ve temsil ettirdikleri kütüb ve resâil ve eczâ-yi şerifenin dahi 99, 700 adede, yâni bir sene zarfında taşralara gönderilen kütüb ve sâire 192, 82 adede bâliğ olduğu kayden tebeyyün eylemiş” olduğu kaydediliyor (S. 87. v.d.). Bu kayitten anlaşıldığına göre, Vefik Paşa'nın bastırıp dağıttığı kitap sayısı, Maârif Nezâreti'nin dağıttığı kitap sayısından 7.318 adet fazladır.

⁵¹ *Ceride-i havâdis*, nu. 3961, 4104, 14 Mart, 28 Ağustos, 1879.

miş, önündeki caddeyi genişletmiş, hastahaneye irad te'mini için bâzı emlâk almışsa da, o sırada bütün teftiş me'murluklarının lâğvından dolayı hastahanenin küşadına imkân bulamamış, ancak, 1868 (H. 1285)'de Hakkı Paşazâde Hacı İzzet Bey'in vâililiği zamanında açılabilmiştir. Bursa'ya 1879'da vâli ta'yin edilince Gurabâ Hastahanesi bitişiğindeki İsâ Bey Câmii'ni ta'mir ettirdiğini, Murâdiye semtine giden yokuş ve caddeler terkolunarak bâzı caddeler açtırdığını, böylece Hisar'ın her tarafına araba işleme imkânı hâsıl olduğunu, alınan emlâkle hastahanenin iradının çoğaltıldığını, Tuz-Pazarı'nda ve zelzelede yıkılmış bulunan Demir-Hanı'nın sahipleri tarafından terk, bu suretle yeni caddeler açıldığını, İnegöl civarındaki Çitli mâdensuyu gelirinin, Paşa'nın, Sultan Abdülhamid'e müracaatı neticesinde hastahaneye vakfedildiğini, yine, bu esnada Bursa Belediye Reisi olan Eşref kaydediyor. 1861 (1278)'de zelzele yüzünden harabolan ve Umur Bey semtinin yukarısında bulunan Câmi-i Molla Arab'ı ta'mir ettiren, bu güzel semtin sekeneden hâlî kalmaması için civarına Tatar muhacirleri iskân eden, evler, bir de mektep yaptıran Vefik Paşa'dır. Çekirge yolu üzerinde metrûk bulunan Topuklu Bahçe'ye yollar açtırarak yol boyunca misafirhâneler, dükkânlar, evler yaptırmış, Ruscuk'tan gelen muhâcirleri buraya yerleştirmiş, meskûn hâle getirilen bu semte Ruscuk Mahhalesi adı verilmiştir. Kayagan Câmii gedikleri ashâbının kimine başka yerler, kimine bedellerini vererek o civardaki dükkânları kaldırtıp câmiin avlusuna intizam veren Vefik Paşa, 6 Ağustos, 1880 (29 Şa'ban, 1297)'de yanan Manavzâde semtini tesviye ettirmiş, i'mar sayesinde, bu semt halkını bir yerden diğer yere giderken dolaşık yollardan geçmek külfetinden de kurtarmıştır. Vefik Paşa'nın, teftiş me'murluğuna kadar, yolların genişletilmesine, yeni caddelerin açılmasına ehemmiyet verilmeyen⁵² Bursa'da bir de tiyatro te'sis ettiğini görüyoruz; bu husustaki tafsîlâta eserlerinden bahsederken yer vereceğiz.

Vefik Paşa'nın, müfettişliği sırasında Bursa i'mâr işlerini nekadarciddî ele aldığı, *Tasvir-i efkâr*'da çıkan ve ehemmiyetinden dolayı aynen neşrettiğimiz aşağıdaki makale de göstermektedir :

⁵² İsmâil Belig, *Güldeste-i riyâz-i irfan ve Vefiyyât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, Huda-vendigâr Matbaası, 1287, Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği sırasında burada Belediye Reisi bulunan ve eserin tâbî'ı Bursalı Eşref b. Ali Bey'in ilâve ettiği notlar; sırasıyle bk., s. 372, 433, 195, 472, 391, 332 v.d.

“İstanbul’dan Bolu’ya giderken Bursa’ya uğradığımdan müfettiş atufetlû Ahmed Vefik Efendi Hazretleri’nin teşebbüsât-ı vâkiasından meşhûdum olanların ber-vech-i âtî beyanına ibtidâr ederim :

“Şöyle ki mukaddemâ Bursa ile Gemlik arasında inşasına başlanılıp nâ-tamam bulunan yol, sûret-i muntazamada olmayıp, hele şehre girerken mezaristan aralarından eğri-büğrû birtakım sokaklardan geçilmekte idi. Şimdi Bursa konağına takriben 20 kadem mesâfeden, 14 arşın vüs’atinde ve hatt-ı müstakim üzerine bir tarîk açılarak iki saatlik mesafesi tanzim olunmuş ve Gemlik tarîkının dahi mezkûr yol ile birleşmesi için kezâlik hatt-ı müstakim üzerine inşâsına başlanılmıştır ki bu tarîkin istikameti hâlinde Bursa’ya Gemlik hayliden hayli kurbiyyet kesbedecektir.

“Bursa’da bulunan Tophâne ve Kal’a’nın bâzı mahalleri yed-i âhara geçmiş olduğu hâlde, istihlâs olundu ve Hükûmet Konağı’ndan bed’ ile, Ulu Câmi yanından geçen yol dahi müceddet ve müstakim olarak tesviye olunup, bu hat üzerine biri zikrolunan Tophâne mahal-line ve diğeri Kaplıcalar’a olmak üzere bir şube-i vâsia dahi küşâd olunmuştur. Bir yol dahi, Taksim denilen mahalde vâki Kasr-i hümayûn’a açılmış ve köprüleri müceddeden inşâ olunmakta bulunmuştur.

“Çarşı’daki dükkânların saçak ve sâiresi pek güzel tanzim ettiriyor ve Sultan Bayezid vakfından Çarşı’da bulunan İpek-hanı harap olmuş ve odaları muattal kalmış idi; gâyet muntazam ve müceddet olarak ta’mirine mübâşeret kılınmıştır Mukaddemâ harap olmuş olan birtakım câmi ve mescitler tarz-ı cedit üzere ta’mir olunmakta ve avlıları kalabalıktan kurtarılma için bâzılarına yeniden kapılar açılmaktadır.

“Husûsiyle Ulu Cami, şehrin zînet ve şerefi mesâbesinde iken ta’miri nâkıs kalmış idi. Şimdi kâffe-i levâzimâtı ibka olunarak, üzeri dahi cam ile tezyin olunmuştur ve avlısı zâyî olmuş iken meydana çıkarılıp minâresinin dahi inşâsına mübâşeret kılınmıştır.

“Müesses-i devlet olan Sultan Osman Gâzî türbesinin noksanı ikmâl olunmakta ve pençereleri gâyet nefis yapılmaktadır. Sultan Orhan’ın merkadi ikmal olundu.

“Sultan Cem türbesi ve Çelebî Sultan Mehmed camii ta’mir olunmakta olduğu sırada, divarlarında misli görülmemiş derecelerde musanna’ hutut ve nukûş ve çiniler meydana çıktı; hattâ câmi-i mezkûr mahfilinin zemini dahi çinidir. Ve’l-hâsıl Bursa’da nekadâr salâtin türbe ve câmii var ise ta’mir olunuyor.

“Bursa’dan üç nehir cârî olarak, bunlar şehrin önünden ayrı ayrı mürur eylediklerinden, bütün ovayı bataklık ederler idi. Bu def’a suların mecraları açılıp cümlesi birleştirilerek, muattal olan arâzî kâmilten kurtarılmıştır.

“Malûmdur ki Bursa fabrikalarında şimdiye kadar birtakım kâr-ı kadîm şeyler i’âmâl olunmakta idi. Bu kerre İstanbul’dan biraz Frenk kumaşları nümûnesi getirtilip ve fabrikacıların ahvali mümkün mer-tebe islâh olunup, mezkûr nümûnelere tatbikan gâyet güzel ve çiçekli birtakım kumaşlar yapılmaktadır ki arşını 30 ve 66 kuruşa satılan Frenk kumaşlarının aynı 10 ve 23 kuruşa çıkarılmıştır.

“Yol üzerinde bulunan Yenişehir ve Bilecek’e uğradım. Müfet-tiş-i müşarileyh oraları devrettiği hengâmda Yenişehir’de zükûr ve nisvana ayrı ayrı pazar yerleri ve bir güzel kârgir çarşı tanzim ve Sinan Paşa merhumun camiini termim ettirmiştir ve Bilecik’te dahi kasabanın yokuşta ve dağınık bulunması cihetiyle, mahalle arasında olan çarşı halkca sıkıntılı bulunduğundan, kasabanın alt tarafına bir güzel çarşı ve bir İpek-hanı inşa eylemiştir⁵³”.

Günlük gazeteler gözden geçirilince, Vefik Paşa’nın, yine müfet-tişliği sırasında, adlî ve mâlî işlerle de nekadar yakından alâkadâr olduğu açıkca anlaşılır. Vefik Paşa’ya, Bursa’ya geldiğindenberi altı gün içinde 4,000’den çok dâvâ arzedilmiştir. Bunları adâlet ve mer-hametle tesviye ettiğinden bahsolunarak, “Adâlet ve hakkâniyet ve aceze-i ahâlîye merhamet, işbu hasenât-ı âliye-i mülûkânenin nâşir-i sâdıkı denilmeğe şâyeste olan şu zâtın teftiş hâlleri zimnında me’mur buyuruluşundan dolayı ahâlî ve fukarânın gece gündüz duâ-yı pâ-dişâhî ile meşgûl bulundukları, mahallinden alınan muharrerâtan anlaşılmıştır” deniliyor⁵⁴. Yine bu münâsebetle, *Terceman-ı ahval* gazetesinde şu izahlara rastlanır :

“Müfettiş atûfetlû Ahmed Vefik Efendi Hazretleri teftiş komis-yonunun avlısına haymeler rekzi ile chl-i ırz ve tüccar ve her nevi erbâb-ı vukuftan mürekkep beş komisyon tertibederek, deâvî-i vâkıanın az vakitte bir haylisini tesviye ettirdiler. Bir taraftan dahi tahsilât ile uğraşmakta olup, emvâl-i mîrî bakâyâsından birkaç günde 700,000 ve vâridât-ı mevkûfe mektûmâtundan dahi 100,000 kuruş tahsil olunduğu sûret-i sahihada mervîdir. Müşarileyh, habs-

⁵³ Nu. 199, 26 Zilhicce, 20 Mayıs 1280/1864.

⁵⁴ *Tercemân-ı ahvâl*, nu. 411, selh Cemâdâ 1., 1280/12 Kasım, 1863.

hâneleri dahi bizzat teftiş ile, cezâ-yi muayyenini ikmâl eden ve bilâ muhâkeme kalıp müddet-i cezâîyesini mahbeste çıkarmış olanları salıvermişlerdir ⁵⁵.,.

Vefik Paşa'nın Meclis-i meb'ûsân Reisliği, Başvekilliği, memleketimizin buhranlı devirlerine rastlar. Mağlûbiyetle biten Türk-Rus harbi sonunda, Bolayir istihkâmâtı kumandanlığına ta'yin edilen Süleyman Paşa'nın, Edirneli Rasim Bey'le Benefşezâde Ahmed Efendi'nin, bu mağlûbiyeti ve memleketin uğradığı felâketleri Abdülhamid'e yükleyecekleri, meb'uslara te'sir edecekleri endişesiyle isâbetli ve kesin kararlar vermekteki cesaretiyle ma'ruf Vefik Paşa Meclis Reisliği'ne getirilmiştir. Altı ay Meclis Reisliği, ikibuçuk ay süren Başvekilliği zamanında birçok münakaşaları önlemek, Ayastafanos Muahedesini imzalamakla berâber, içeriden ve dışarıdan sarsıcı hâdiselerle dolu böyle bir devirde müsbet işler görmeğe esasen zaman ve imkânlar da elverişli değildi.

II.

VEFİK PAŞA'NIN ESERLERİ

A) İlmî Eserleri (1847-1864)

Elimizde yirmibeş kadar eseri bulunan Vefik Paşa'nın neşriyatı tedkik edilince, 1847-1864 yılları arasında ilmî sahada çalıştığı, 1869'dan 1886'ya kadarki faaliyetinin, *Lehçe-i osmanî* hâriç, san'at sâhasına inhisar ettiği görülür.

Vefik Paşa'nın matbû eserlerinin ilki, Tab'-hâne-i âmire'de basılan *Sâl-nâme*'dir; kitabın kapağında yalnız *Sâl-nâme*, 1263 kaydına rastlıyoruz. Memleketimiz me'murlarını, Avrupa devletleri ve ileri gelenlerini, yortu günleri de dâhil takvimleri, yabancı devletlerin gelir ve giderini ve bunun Osmanlı sikkelerine göre karşılığını, kara ve deniz yolları ta'rifelerini içine alan *Sâl-nâme*'nin mukaddimesinden, bizde bu nev'in ilk örneği olduğu anlaşılmakla berâber, Vefik Paşa tarafından tertibedildiğine dâir bir kayde rastlanılmaz. Hususî kütüphânesine âit katalogdan anlaşıldığına göre zengin bir *Sâl-nâme*

⁵⁵ Aynı gazete, nu. 413, 5 Cemâdâ 11., 1280/17 Kasım, 1863.

kolleksiyonuna sâhip olan Vefik Paşa'nın ⁵⁶ istatistike âit faydalı eserler vücade getirdiğini, bunların ekseriyetle tab'olunmadığını kaydeden Ubiccini, en mühim eserinin 1263 (1846-47) yılına ait *Sâl-nâme-i devlet -i osmaniye* olduğunu, ondan sonra Sâl-nâmeler'in muntazam devam ettiğini yazar ⁵⁷. Vefatı münâsebetiyle neşrolunan hâlterce-mesinde de, "1263'de ilk defa olarak neşrolunan sâl-nâme-i resmîyi müşârileyh tertip ve te'sis etmiştir" deniliyor. 1265 sâl-nâmesinin Abdül'aziz'e takdimi münasebetiyle yazılan ve Sadr-ı a'zam Mustafa Reşid Paşa'nın imzâsını taşıyan arz tezkiresinde, o yıla âit sâl-nâmenin de Terceme Odası hulafâ-i mütehayyizânından Ahmed Vefik Efendi tarafından tertibedildiği, değerli bendegândan olduğu hâlde maddî sıkıntı içinde bulunduğu, Reis Rifat, Hâriciye Nâzırı Âli Paşalar ve Müsteşar Hacı Edhem Bey'le, kendisine 5000 kuruş atıyye-i seniyye buyurulması hususunda müzakere edildiği, irâde edildiği takdirde bunun icra olunacağı bildiriliyor ⁵⁸; bundan, 1265 (1848-49) sâl-nâmesini de Vefik Paşa'nın hazırladığını öğreniyoruz.

Husûsî kütüphânesinde memleketimizde ve Londra'da basılan Türk darb-ı mesel mecmualarından başka, Lâtince olup Türk atasözlerini de ihtiva eden mecmualar bulunan Vefik Paşa'nın ikinci eseri *Müntehabât-ı durûb-ı emsal*'dir; bunun altında *Atalarsözü* ifadesi vardır. Eserin adı husûsî kütüphânesinin katalogunda *Durûb-ı emsal-i osmaniye* olarak gösterilmiş, İstanbul'da 1268 (1852'de) basıldığı kaydolunmuştur ⁵⁹; fakat bizde mevcut tab'ında basıldığı yer ve tarih

⁵⁶ *Ahmed Vefik Paşa Merhûmun Kütüphâne Defteridir - Catalogue de la Bibliotheque de Feu Ahmed Vefik Pasha*, Constantinople. Maârif Nezâreti Celilesi'nin ruhsatıyla tab' ve neşrolunmuştur, Taş ve Hurûfat Matbaası, K. Bağdatlian, 1893. Sâl-nâmeler için bk., nu. 1145-1165.

⁵⁷ Ali Kemal, *Türklüğün Pîri, Peyâm-ı sabah*, Edebî Nüsha -25, 29 Kânunısânî, 1336.

⁵⁸ *Servet-i fûnun*, nu. 3, 28 Mart, 1307. Bu tezkire İ.E.M. Kemal İnal tarafından da neşredilmiştir (*Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 704).

⁵⁹ Nu. 697. Vefik Paşa'nın, *Lehçe-i osmanî* dışında te'lif, terceme hemen bütün eserlerinde kendi adı kaydedilmemiştir. Ali Emiri ve Türkiyat Enstitüsü kütüphanelerinde matbû nüshası bulunan, üzerinde sahibinin ismi yazılmamakla berâber Vefik Paşa'ya aidiyeti bildirilen darb-ı mesel mecmuası *Müntehabât-ı durûb-ı emsal* olarak kaydolunmuştur (Adnan Ötüken, *Darb-i mesel Mecmuaları kitabiyatı* — II, *Atsız Mecmua*, yıl 2, nu. 13, 15 Mayıs, 1932. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı*, İst., Yedigün Neşriyatı, s. 329). Kendi kütüphanemizde de bir nüshası bulunan bu eserin kapağında *Müntehabât-ı durrûb-ı emsâl* ve bunun altında daha küçük harfler ile *Atalarsözü* ifadesi vardır. Gibb katalogunda, bu atalarsözü

hakkında birşey yoktur. Bu tarih doğru ise, *Mütehabât-ı durûb-ı emsal*, Hıfzî'nin 1846 (H. 1262)'de neşredilen eserinden sonra memleketimizde basılan ikinci Türkçe atasözü mecmuasıdır. İlk harflerine göre alfabetik sıralanan, atasözlerinden başka halk ta'birlerini de içine alan üçyüz sayfadan fazla eserde, 291-303 'üncü sayfalar, sonradan ilâve edilen, yine alfabetik surette *a* harfinden *y*'e kadar sıralanan atasözü ve ta'birleri içine alıyor.

Halkçı bir san'atkâr olan Vefik Paşa, *Atalarsözü* mecmuasını tertibetmekle Tanzimat muharrirleri arasında âdetâ bir çığır açmış, Şinasî, Ahmed Midhat ve Ebüzziya, ondan sonra bu nevi'de eserler vermişlerdir.

Ahmed Vefik Paşa, Divan-ı muhasebat Reisi iken, yeni açılan Dârü'l-fünun'da ilk tarih dersini 17 Şubat, 1863 (27 Şa'ban, 1279)'da vermiş⁶⁰, bunlar hulâsa olarak ve *Hikmet-i tarih* adıyla tefrika edilmiştir. Kitap sahifesi şeklinde neşrolunan tefrika⁶¹, aynı sene, "Atûfetlû

eserinin adı, *Türkî dîrûb-ı emsal* olarak (İstanbul, 1288/1871-72) kaydedilmiş ise de, yanlıştır (*A Hand-List of the Gibb Collection of Turkish and other Books in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge at the University Press, 1906); çünkü *Türkî Durûb-ı emsal* Ahmed Midhat Efendi'nindir ve nüshaları tükendiği için, fotoğraf suretiyle aslı, E.J. Davis tarafından İngilizce'ye tercemesi de basılmıştır (London, Sampson Low Marston and Co., Limited, 1898). Eserin aslı 1878'de basılmıştır. Thûry Joseph, Vefik Paşa'nın eserini, 1871'de neşredilmiş gösteriyor ve Hıfzî'nin 1846'da basılan *Manzume-i durûb-ı emsal*'ini gözönüne almayarak, "ilk Türkçe durûb-ı emsal mecmuası" olduğunu kaydediyor (*Millî Tefebbu'lar Mecmuası*, c. I., nu. 2, "Orta - Asya Türkçesi üzerine tedkikler", s. 224). Tekezâde M. Said Bey, *Cümel-i müntahabe-i Türkiye —yahud— Atalarsözü* adlı ve 5742 emsâli içine alan eserinde, Vefik Paşa'nın *Atalarsözü*'nden çok faydalanmıştır (İst., Kasbar Matbaası, 1312). Prof. Fuad Köprülü'nün ifadesine göre, bu zat, Kabataş Lisesi resim hacalığında bulunmuştur; Vefik Paşa'nın kızı Adviye Hanım'ın damadı, Atiyye Hanım'ın kocasıdır.

⁶⁰ Münif Paşa, *Dârü'l-fünun Dersleri, Mecmua-i funun*, nu. 8, Şa'ban, 1279. Ayrıca bk., Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yiti*, İst., Yeni Matbaa, 1928, s. 303.

⁶¹ *Tasvir-i efkâr*, nu. 70-76, 8-29 Ramazan, 1279. 24 Şa'ban, 1279 tarihli (Nu. 66) *Tasvir-i efkâr* gazetesinde, "Dârü'l-fünun'daki dersler çoğaltılarak haftada iki gün, şimdiki halde saat yediden sekize kadar Divan-ı muhâsebât Reisi Ahmed Vefik Efendi Hikmet-i tarih'ten, Meclis-i tahkik Reisi Salih Efendi Tarih-i tabii'den bed' ile Şa'ban'ın yirmialtıncı Cumaertesi ve yirmiyedinci Pazar günü iki ders kışad olunacağı umuma tebşir olunur" deniliyor. Ramazan dolayısıyla ders saatlerinde yapılan bazı değişiklikler de *Terceman-ı ahval* gazetesinde ilân olunmuştur (Nu. 312, 29 Ramazan, 1279-20 Mart, 1863): Dârü'l-fünun'da Vefik Efendi ve Salih Efendi'nin verdiği Hikmet-i tarih ve Tarih-i tabii derslerinden ilki, Ramazan mü-

Ahmed Vefik Hazretleri'nin Dârü'l-fünun'da verdiği Hikmet-i tarih dersinin hulâsasıdır" izahatıyla kırkdört sahifelik bir kitap hâlinde de tab'olunmuştur. Üç fasıldan ibaret *Hikmet-i tarih*'in *Mukaddemât-ı tarih* başlıklı birinci kısmında tarih ilminin ta'rifinden sonra Olimpiyad, Zülkarneyn, Hicrî ve Milâdî tarihlerle, İlk, Orta ve Yeni-çağlar, tarih ilminin me'hazları hakkında bilgi verilmiş, ikinci fasıl Fitret ve Tûfan, üçüncü fasıl mil-e kadime mevzuunda izahata ayrılmıştır. İfadesi gayet vâzih olan *Hikmet-i tarih*, o zamana göre çok sade bir dille yazılmıştır.

Tasvir-i efkâr'da *Hikmet-i tarih*'ten sonra *Şecere-i Türkt* yine kitap sahifeleri şeklinde, hattâ sahife numaraları da konularak tefrika olunmuştur⁶². Eser, Ebu'l-Gâzî Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*'ünün Anadolu lehçesiyle tercemesidir. Vefik Paşa'nın bu eseri, hususî kütüphanesinde mevcut (Nu. 461) ve Kazan'da 1825'de tab'olunduğu kayıtlı nüshadan terceme ettiği muhtemeldir. Küçük boyda 152 sahifeden ibaret bu eser, *Şecere-i Türk*'ün tam tercemesi değildir. Eserin kapağında mütercim adına, basıldığı tarihe ve yere ait kayde rastlamıyoruz; "bir zat ma'rifetiyle İstanbul Türkçesi'ne tahvil olunmuştur" deniliyor.

Hârizm Şiban Hanları'ndan Ebu'l-Gâzî Bahadır Han (1603-1663), *Şecere-i Türk*'ü dokuz fasıl üzerine tertib ve Âdem'den, kendi devrine, yâni Şibanîler'in Hârizm'de hâkimiyetine kadarki Türk tarihine tahsis etmiştir. Vefik Paşa'nın tercemesi tam değildir; Âdem'den Mogollar'a kadarki iki bâb'ı tam, üçüncü bâb'ı teşkil eden Cengiz

nasebetiyle saat yediden sekize kadar süreceği, günlerin uzaması sebebiyle derslerin Kalem vakitlerinden önce verileceği bildirilmiştir.

⁶² Nu. 131-173, 14 Rebi' II. - 16 Ramazan, 1280/28 Eylül, 1863-24 Şubat, 1864. Zeki Velidî Togan, *Şecere-i Türk*'ün "Ch. Ferah'in idaresinde ve onun bir Lâtince mukaddimesi ile Kazanlı âlim İbrahim Halfin tarafından Lâtince, *Abulgasi Bagadur Chani Histiria Mongolorum* ünvanı altında ve ilk sahifesinde Türkçe olarak *Uşal* (yâni uşbu-işbu) *Şecere-i Türk* kitabı 1824'de basılmıştır" ibaresi ile Kazan'da tab'olunduğunu, Vefik Paşa'nın bu basımı esas aldığını, *uşal*'ı kitabın ismine ait bir kelime telâkkî ettiğini, bu sebeple bu kelime Türkiye'de *Evşal-i şecere-i Türkiye* (Bk., *İ.A.*, 1., s. 209) şeklinde okunduğunu kaydediyor (*İslâm Ansiklopedisi*, cüz 30, Ebulgâzî Bahadır Han mad., s. 82). Vefik Paşa'nın kitabının kapağında "Uşal Şecere-i Türkt" Ebulgâzî Bahadır Han bin Arap Mehmed Hân'ın eseridir" kaydi, kelimenin mânasında galiba tereddüt ettiğinden, ilk bahsin başında *Asl-ı şecere-i Türkt* ibaresi mevcuttur. Ebulgâzî Bahadır Han maddesinde kaydedildiği üzere, tefrika 1864 Şubat'ında değil, 1863 Eylül'ünde başlamıştır.

devrini ise kısmen içine almaktadır. “Tarih ve destanlar ve hâtıralar ile karışık yazılan tipik bir Türk tarihi” olan *Şecere-i Türk*’ü Anadolu lehçesine terceme eden Vefik Paşa, Osmanlıcılık milliyet mefkûresinin hâkim bulunduğu Tanzimat devrinde çağdaşlarından farklı olarak ve Süleyman Paşa’dan önce, tarihî türkcülük yolunda ilk adımı atmış bulunuyor.

Ahmed Vefik Paşa’nın ilk eserleri arasında bir de *Fezleke-i tarih-i Osmanî* vardır. İsminden de anlaşıldığı gibi bu muhtasar Osmanlı tarihinin mukaddimesinde, “Her asrın vakâyii bu kitabın birer faslı ittihaz olunup, fasl-ı evvelde binâ-yi devletin te’sisine ve fasl-ı sâni’de tevsî-i daire-i memlekete nasıl ıkdâm olunduğu ve fasl-ı sâliste Âl-i osmânî evc-a’lâ-yi şân-ü azamete tereffü’ ettiği ve fasl-ı râbi’de kavânîn ve nizamâtın bâzı mertebe ihlâli, askerin itaatten çıkmasına ve millet’in ihtilâline netice verdiği ve bu fenalık müstevcib-i za’f olarak fasl-ı hâmistе artık umûr-ı hâriciyece hayli mefreti müstelzim olmuş ise de, fasl-ı sâdiste yine tecdid-i usûl-i hükûmete karar vererek mihr-i saltanat tekrar kesb-i ferr-ü şevket eylediği şerh ve beyan kılınmıştır” deniliyor. Eser, “Abdülhameid vefat eyledi (1277). Vaktâ ki şevketlû, azametlû Abdül’aziz Han Efendimiz Hazretleri câlis-i taht-ı osmanî oldukta himmet-i bülend-rûtbet-i padişâhâneleri ile Karadağ cengi bitip, haydutların hakkından gelindi. Ordu yeni hey’ete girip donanma meydana geldi. Ulûm neşri için kitaplar basıldı. Mektepler açıldı. Kanunlar neşrolundu. Yine ilm-ü kemal, revâcını bulduğu günler göründü. Cenâb-ı rezzâk-ı âlem bunca hayırlı umûrun itmam ve ikmalini müyesser buyursun, âmin” cümleleriyle ve Vefik Paşa tarafından yazıldığı muhtemel,

*Birer Abdülhamîd, Abdülmecîd, Orhân-ü İbrâhim
İkîşer Bâyezîd Hân-ü Süleyman Hân-ü Mahmud Hân
Üçer Sultân Osmân-ü Selim Hân ile Ahmed Hân
Dahî dörder Mehemed’lê, Murâd-ü Mustafâ Hânân
Hudâ tahtında bâkî eylesün şâhenşeh-î devri
Bu gün Abdül’azîz Hân mülke sultan, milletê hâkân*

mısra’larıyla sona eriyor⁶³.

⁶³ M. Nihad Özön, *Fezleke-i tarih-i osmanî*’nin önce 1286 (1869)’da, onbirinci baskısının 1302 (1885)’de neşredildiğini kaydediyor (*Ahmed Vefik Paşa, Zoraki Tabib*, İst., Remzi Kitabevi, 1940, s. 24). Pek çok basımları bulunan eserin Vefik Paşa’nın kütüphane katalogunda 1280 (1863-64) tab’ı gösterilmiştir (Nu. 906).

Vefik Paşa'nın *Tarih-i Osmanî* adıyla basılan eseri, ufak-tefek ifade farkları hariç bölümleri ve muhteviyatı itibarıyla *Fezleke-i tarih-i osmanî*'den başka birşey değildir. *Tarih-i osmanî*, Vak'a-i hayriye hakkında izahatla sona erer; *Fezleke-i tarih-i osmanî*'de buna ilâve olarak Vak'a-i hayriye'nin neticelerinden de bahsolunduğuna göre, son cümlelerinden her ikisi de Abdül'aziz devrinde basıldığı anlaşılan ismi ayrı, fakat muhteviyatı aynı bu tarihlerden önce *Tarih-i Osmanî*'nin, daha sonra *Fezleke-i tarih-i osmanî*'nin tab'olunduğunu söyleyebiliriz ⁶⁴.

1847'den itibaren sâl-nâmeler, istatistikler tertibeden, 1863-64'de biri folklor, üçü tarih sahasında dört eser neşreden Vefik Paşa'nın bundan sonraki çalışmalarını *Lehçe-i osmanî* dışında, Fransız klâsiklerinden terceme ve *adaptation*'lar teşkil ettiğini göreceğiz.

⁶⁴ Bizim gördüğümüz Matbaa-i Âmire tab'ı *Tarih-i osmanî*'de basım tarihi yoktur; son sahifesindeki, "İşbu *Fezleke-i tarih* mukaddemâ *Ceride-i havadis* nüshalarında Ahmed Cevdet Paşa Hazretleri'nin namına ilân olunmuş ise de, bunun müellifi Ahmed Vefik Paşa olduğundan tashihen tezyil ve ihtar olundu" ifadesinden, *Tarih-i osmanî*'nin bâzan da *Fezleke-i tarih-i osmanî* adı ile neşredildiği anlaşılır. T.T. Kurumu'ndaki Matbaa-i Âmire tab'ı, 1290 yılına âit olup yedinci basımıdır. Prof. Mükrimin Halil İnanç'a göre, *Fezleke-i tarih-i osmanî*, "tıbbî Avrupa'nın mektep tarihleri tarzında, Osmanlı tarihini teşekkül, terakkî, tekâmül ve inhitat nokta-i nazarından devrelere ayırmış ve her fasılda teşkilât ve medeniyet hakkında da malûmat vermiştir. Paşa'nın bu eseri kendinden sonra bu yolda tedrisî veya terakibî eser yazmak isteyenlere rehber olmuş ve Ahmed Midhat Efendi, Mansurizâde Mustafa Paşa, Murad Bey ve Abdurrahman Şeref Efendi, eserlerinde onun tasnif ve taksimini kabul etmişlerdir" (*Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik*, *Tanzimat*, İst., Maarif Matbaası, 1940, s. 577). Mehmed Cevdet, Vefik Paşa için, "İlk rüşdiyeler için *Tarih-i Osmanî* yazmıştır; ondan sonra rüşdiye mektepleri için *Fezleke-i tarih-i Osmanî* yazan Abdurrahman Şeref Bey'dir" diyor (*Dârü'l-muallimîn*'in yetmişinci sene-i devriyesi münasebetiyle konferans, *Tedrisat* mec., nu. 31-6, 1332, s. 185).

Fezleke-i tarih-i Osmânî'nin, sonunda 27 Rebi' II., 1287 (27 Haziran, 1870) tarihi bulunan ikinci basımı, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası'nda tab'olunmuştur. Sonunda 1302 (1884) tarihi bulunan tab'ın, hangi matbaada basıldığı kaydedilmemişse de, *Tercümân-ı Hakikat*'daki bir kayıttan, bunnın Acem Hüseyin Efendi tarafından neşredildiği anlaşılıyor; bu kayda göre, eserin tekrar basımı kitapçı Karabet'e verilmiş, Bâb-ı âlî Caddesi'nde matbaası bulunan Acem Hüseyin Efendi bu eseri ve *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi*'ni ruhsatsız basarak, imtiyaz sahiplerinin zararına sebep olmuştur (Nu. 2225, 16 Safer, 1303 - 24 Kasım, 1885).

MONDROS'A GİDEN YOL

GOTTHARD J AESCHKE

— *Dostum rahmetli Tefvik Bıyıklıoğlu'nun
aziz hâtırasına* —

Türk Tarih Kurumu'nun sayın eski Başkanı Tefvik Bıyıklıoğlu, bilindiği gibi, Türkiye'nin hayatî önemli ülkelerinin işgaline sebep olan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde İstiklâl savaşına yol açan Mondros mütarekesi ile ayrıca ilgilenmiştir¹. Mütareke konferansı hakkında belgelere dayanan bir tasviri, Âli Türkgeldi'ye² ve mütareke müzakerelerine memur murahhaslar heyetinin teşekkülü ile ilgili bulunan tafsîlâtı, babası Ali Fuat Türkgeldi'ye borçluyuz³. Aşağıda, her iki tarafın konferans hazırlıkları tarihçesine biraz ışık getirmeye teşebbüs edilecektir.

I. Başkan Woodrow Wilson'a müracaat :

Makedonya ve Filistin'de müdafaa cephelerinin çökmesi (15 ve 19 Eylül 1918), Osmanlı hükûmetini, öbür müttefikler ile birlikte uzunca bir zamandan beri ümitsiz bir hale gelmiş olan savaşı durdurma keyfiyetini düşünmiye sevketti⁴. Bu sebeplerdir ki Osmanlı devleti, Berlin Büyük Elçisi Rifat Paşa'yı müttefiklerin durumu müştereke müzakere etmelerini telkin etmiye memur etti ve Alman hükûmetinin, Başkan Woodrow Wilson'dan, öne sürmüş olduğu 14 noktaya dayanarak barış istemek hususundaki teklifini⁵ -bilhassa 12 inci noktanın

¹ Mondros mütarekenamesinde Elviye Selâse ile ilgili yeni vesikalar (Belleten, cilt XXI, s. 567-584); Birinci Dünya harbinde ve Mondros mütarekesi sıralarında Boğazlar problemi (Belleten, cilt XXV s. 81-93); Mondros mütarekenamesinin bazı özellikleri üzerine (VI. Türk Tarih Kongresi, 20-26 Ekim 1961).

² Mondros ve Mudanya mütarekenamelerinin tarihi (Ankara 1948). Müellif, 29 Nisan 1955'de ölmüştür.

³ Görüp İşittiklerim (Ankara 1951). Müellif, 3 Şubat 1935'de ölmüştür.

⁴ Cavit Bey'in hâtıralarından (Tanin, 14 Ağustos 1945).

⁵ Alman Beyaz Kitabı; Vorgeschichte des Waffenstillstands (Berlin 1919) No. 14 (29 Eylül 1918 telgrafı). Türkgeldi, Mondros, s. 26.

Türkiye'ye müsait görünmesi dolayısıyla -iyi karşıladı⁶. Fakat Avusturya - Macaristan gibi Türkiye de, muhteva bakımından birbirine uygun fakat ayrı teşebbüsleri, müttefiklerini korumakla görevli hükûmetler (Almanya için İsviçre, Avusturya - Macaristan için İsveç ve Türkiye için İspanya) vasıtasıyla yapmayı tavsiyeye şayan buldu. Müttefikleri ile anlaşmış olarak Türkiye'nin Madrit Maslahatgüzarı 5 Ekim 1918'de İspanya hükûmetine şu notayı sunmuştur⁷:

"Aşağıda imzası bulunan Türkiye Maslahatgüzarı, hükûmetinden aldığı talimata binaen, hükûmet-i aliyye'nin, Amerika Birleşik Devletleri Başkanından, barışın iadesi işini ele almasını, bütün muharip devletleri bu müracaattan haberdar etmesini ve bunları, müzakerelere başlamak üzere Murahhaslar göndermiye dâvet etmesini rica ettiğini, Amerika Birleşik Devletleri Devlet Sekreterine telgrafla bildirmesini Kırallık hükûmetinden niyaz etmekle şeref kazanmaktadır.

"Hükûmet-i Aliyye, Amerika Birleşik Devletleri Başkanının kongreye 8 Ocak 1918'de yaptığı hitap ile bundan sonraki beyanatında, bilhassa 27 Eylül nutkunda öne sürmüş olduğu programı, müzakarelere esas olarak almaktadır."

Devlet Sekreteri Lansing bu müracaatı her ne kadar 14 Ekimde almış ve Türkiye'nin Bern Elçisi Fuat Selim 12 Ekimde meseleyi hatırlatmasını (İspanya'lı meslekdaşından?) rica etmişse de⁸ Lansing ancak 31 Ekimde, yani mütarekenin meriyete girdiği gün şu cevabı vermiştir⁹:

State Department, 31 Ekim 1918

"Ekselans.

"Başkana hitaben 17 Ekimde göndermiş olduğunuz notayı kendisine aynı gün sunmayı ihmal etmedim. Hükûmetinizin talimatı üzerine, bu notaya, İspanya Hariciye Nazırının 5 Ekimde Madrit'te

⁶ *The Turkish portions of the present Ottoman Empire should be assured a secure sovereignty* (8 Ocak 1918); Türkgeldi, Mondros, s. 14.

⁷ British and Foreign State Papers, 1917-1919, C. CXI, s. 643; metin, Alman notasına uygundur; halbuki Avusturya - Macaristan notası, bundan ayrılmaktadır (Norddeutsche Allg. Zeitung, No. 511, 6 Ekim; Karl Neiser, Politische Chronik, Viyana 1918).

⁸ Türkgeldi, Mondros, s. 22.

⁹ Hollandsch Nieuwsbüro, 31 Ekim; Taegliche Rundschau (Berlin), 1 Kasım, Abendsausgabe.

Türk Maslahatgüzarından almış olduğu ve Başkanın, barışın iadesi işini üzerine alması, bütün muharip devletleri bundan haberdar etmesi ve müzakerelere başlamak üzere murahhas göndermiye dâvet etmesi hususunda Osmanlı devletinin ricasına Başkanın dikkatini çekmek için İspanya hükûmetinin aracılığını isteyen notayı lef ettiniz. Osmanlı İmparatorluğu hükûmeti, müzakerelere esas olarak, Başkanın 8 Ocak 1918'de kongreye hitabesinde ve bunu takip eden beyanatında ve bilhassa 27 Eylül nutkunda tesbit etmiş olduğu programı kabul etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu hükûmeti, bundan maada, genel bir mütarekenin hemen akdi için teşebbüste bulunulmasını rica etmiştir. Başkanın talimatına uyarak, Amerika Birleşik Devletleri hükûmetinin, Türk Maslahatgüzarının iş'arlarını Türkiye ile halen harb halinde bulunan hükûmetlerin bilgisine iblağ edeceğinden ekselansınızı haberdar etmekle şeref duymaktayım.

Derin saygılarıma itimat buyurmanızı rica ederim.

İmza : Robert Lansing

Ekselans İspanyola Büyük Elçisine

Cevabın gecikmesinin sebebini, İşçi Partisi üyelerinden ve Britanya Nazırlarından Barnes, Londra'da 1 Kasım'da verdiği nutukta bildirmiştir¹¹: "Daha önce imza edebilirdik, çünkü Türkler elimizde idi. Türkler bize 15 gündür barış için rica ediyorlardı. Fakat ilerideki Arap devletinin başkenti Halep şehrini işgal etmedikçe bizim onlarla bir sonuca varmakta bir acelemiz yoktu". Gerçekten de bu şehir, Allenby'nin kitaları tarafından 26 Ekim'de işgal edildi. Bunlar, mütareke imzalanmadan önce, Katma'da Mustafa Kemal tarafından geçici olarak durduruldular¹². Aynı zamanda, Yüksek Harb Şûrasının Mareşal Franchet d'Espérey'ye bir talimatına uygun olarak, Britanya Generali Sir George Milne'in kumandası altında üç kol asker, Türk başkentine doğru yürüyordu¹³.

¹⁰ British and Foreign State Papers, s. 643'e göre "Vaşington'dan 14 Ekim'de verilmiş".

¹¹ Gaston Gaillard, *Les Turcs et l'Europe* (Paris 1920), p. 48.

¹² Büyük Gazi'nin hâtıratından sahifeler, Tefrika : 26 (Hâkimiyeti Milliye, 3 Nisan 1926); Nutuk III, s. 259 (vesika 220); Sir Archibald Wavell Allenby (London 1940), p. 289.

¹³ M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale* (Paris 1926), p. 542; Türk geldi, Mondros, s. 25.

II. Vali Rahmi'nin ve General Townshend'in faaliyetleri :

Talât Paşa, herhalde haklı olarak, Başkan Wilson'a yapılan barış müracaatına pek fazla bel bağlamadı. İzmir Valisi ve parti arkadaşı Rahmi Bey'in doğrudan doğruya İngilizlere başvurmak hususundaki teklifi ona daha akla yakın geldi. Herhalde Talât'la anlaşmış olarak, Rahmi, Vilâyet yabancı İşleri Müdürü Charles Karabiber ile tüccar Edmond Giraud'yu, 3 Ekimde İzmir'den Midilli'ye gönderdi, bunlar açık denizde, 4 Ekimde, "Liverpool" kruvazörüne bindiler ve 6 Ekimde Atina'ya götürüldüler. Burada hemen Britanya Elçisi Lord Granville'i ziyaret ettiler. Elçi de Türkiye'nin silâhları bırakmaya hazır olduğunu Foreign Office'e telgrafla bildirdi ¹⁴.

7 Ekimde, Akdeniz müttefik donanmaları şefi Amiral Gauchet'nin resmen madunu olan Vis Amiral Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe, filosu ile hemen Mondros'a gitmesi için Londra'dan emir aldı. Gauchet, daha önce, 1918 Haziranında, Vis Amiral Amet'yi, bir Fransız filosu ile göndermişti. Rivayete göre Calthorpe, 11 Ekimde Mondros'a varınca : "Burada ne yapacağımı biliyorsam şeytan alsın beni götürsün" demiş imiş.

Rahmi Bey'in teşebbüse geçtiği aynı gün (3 Ekim), Townshend, Mısırlı Aziz Paşa'yı görmeye gidiyor, Mısırlı Aziz Paşa da ona çok nüfuzlu mahfillerde (*It was said in influential quarters*) hükûmetin İngiltere ile barış yapmak için Townshend'i göndermek niyetinde olduğunun söylendiğini bildiriyor (*sent by the Turkish Government to treat peace with the British Government*). Townshend serbest bırakılması şartıyla bundan daha memnuniyetle yapabileceği hiçbir şey olmadığı (*that he should like nothing better*) cevabını veriyor. İngilizler tarafından, Çanakkale boğazının açılması ve İstanbul'un serbest liman olması şartıyla Türkiye'nin Avrupa veya Anadolu'daki hiçbir kısmının ilhak edilmeyeceği (*no annexation of Turkish territory in Europe or in Turkey in Asia proper*) vaadini koparmayı (*get a promise from the British*) umduğunu ilâve ediyor.

Talât Paşa kabinesi, 7 Ekimde, "İttihat ve Terakki" komitesinin itimatsızlık reyî ve padişahın isteği üzerine istifa etti ¹⁵. Townshend

¹⁴ Paul Azan, Les Armistices d'Orient (L'Illustration, Paris, Nr. 4091, 4092, 30 Temmuz ve 6 Ağustos 1921).

¹⁵ Türkgeldi : Görüp İşittiklerim, s. 150. İlkın Tefvik Paşa, hükûmeti teşkile memur edilmişti.

bunu öğrenince yaveri Tevfik Beye, "Türkiye için biricik ümit, Malinof'u taklittir" dedi. Malinof, 22 Haziran'da Radoslavof kabinesinin istifasından sonra yeni Bulgar hükûmetini teşkil etmiş, ve bu hükûmet 29 Eylülde Selânik münferid mütarekesini imza etmişti¹⁶. Townshend, 12 Ekimde Müşir İzzet Paşa'nın sadrazam olacağını öğrenerek kendisinden derhal mülâkat istedi ve 15 Ekimde, dostu olduğunu söylediği Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Beye, bir mektupla, esareti sırasında görmüş olduğu iyi muameleye teşekkür maksadiyle, İngiltere ile müzakerelerde Türkiye hükûmetini desteklemek istediğini bildirdi.

III. Sadrazam İzzet Paşa'nın temas denemeleri :

14 Ekimde sadrazamlığa tâyin edildikten sonra, Ahmet İzzet Paşa, Hariciye Nazırı Mehmet Nabi Beyle birlikte, Türkiye'nin Fransa'ya başvurmasının, onun için faydalı olacağı görüşünü müdafaa ediyordu. Bu noktâi nazarlarında her halde, Bern Ataşemiliteri Halil Beyin (Süleyman zade General Halil Sedes) bir raporu ile takviye olunmuş olacaktı. Onun için Paşa, Suriye'de hizmet görürken babası Şam Fransız Konsolosluğunu yapmış olan Banka Direktörü Marcel Savoie'yu Sofya üzerinden Franchet d'Espérey'in karargâhına gönderdi, fakat bu zat oraya kadar varamadı. Onun gibi, miralay Mehmet Bey de, Dedeagaç'ta, Türkiye Fransa ile müzakereye girişmeye selâhiyetli değildir, mülâhazasıyla İngilizler tarafından geri gönderildi¹⁷. Amerika Birleşik Devletleri ile müzakerelere girişmek üzere Hahambaşı Naum Efendi de bir görev aldı ve İzzet Paşa'nın isteği üzerine Paris'e gitti.

Eski düşmanlarla temasa girişmek hususundaki az çok hayalî denemelerden tamamen ayrı olarak, İzzet Paşa, General Townshed tarafından yapılan aracılık teklifini nazarı itibara almamak olamayacağına dair Cavit ile Rauf'un mülâhazalarını ihmal edemezdi. Bunun için 16 Ekimde Meclis-i Vükelâ'da Townshend'den İngiltere hükûmeti nezdinde aracılıkta bulunmasının istenmesini teklif etti ve bu da tasvip olundu. Onun için Townshend'i 17 Ekimde kabule hazır olduğunu bildirdi. General, Büyüka'dan İstanbul'a geçtiği sırada İzzet Paşa'ya sunacağı şu "şartları" hazırlamıştı:

¹⁶ Sir Sharles V. F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia* (London 1920) pp. 374 seq. : *The Armistice with Turkey*; (Türkçe tercümesi : *Irak Seferim*, İstanbul 1337/1921); *Resimli Tarih Mecmuası*, Ağustos 1950, s. 296.

¹⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı devrinde son Sadrazamlar* (İstanbul 1940-1953), s. 1986; M. Larcher, s. 542.

- 1 — Çanakkale boğazının açılması,
- 2 — Mezopotamya ile Suriye'nin Padişahın hükümrânlığı altında otonomisi; (Bavyeyra, Sakronya ve Württemberg gibi bir devletler birliği teşkil etmek üzere),
- 3 — Kafkas devletleri için de aynı hal sureti,
- 4 — İtilâf askerlerinin Mezopotamya ve Suriye'den geri çekilmesi,
- 5 — Trakya hududunun Londra andlaşmasına uygun olması (Midye-Enez),
- 6 — Britanya ve Hint harb esirlerinin hemen serbest bırakılıp İzmir yolu ile Sakız adasına getirilmesi.

Babîlî'de İzzet Paşa, generale, gözyaşlarıyla sordu: İşin içinden nasıl çıkacağız?" sonra ısrarla ilâve etti: "İngiltere'ye karşı savaşmak Enver partisinin bir cinayeti olmuştur. İngiltere, Türkiye'yi Almanya'ya karşı korursa Türk hükûmeti de Çanakkale boğazını açmağa hazırdır." Büyükada'ya dönerken Tonwshend, Bağdat önünde "bir avuç insanla" başaramadığını, şimdi başarmış olmaktan dolayı övünüyordu: Bir kaç güne kadar 20.000 Alman İstanbul'da esir veya Türkiye'den def'edileceklerdi.

17 Ekim akşamı Rauf Büyükada'da onu ziyaret etti; ona İzzet Paşa'nın şu "şartlarını" getirmişti:

- 1 — Türkiye, İngiltere ile dost olmak ve himayesini (*protection*) kazanmak istemektedir.
- 2 — İngiltere Türkiye'ye karşı askerî harekâtı çabucak durduracaktır.
- 3 — Türkiye, İtilâf ordularının işgalindeki araziye Padişahın metbuiyeti şartıyla idare muhtariyetini verecektir. İngiltere bu hükûmet rejimini destekleyecektir.
- 4 — Türkiye siyasî, malî ve sinâî istiklâlê sahip olacaktır.
- 5 — Malî buhran halinde İngiltere Türkiye'ye para yardımında bulunacaktır.

İki saatlik konuşma sonunda Rauf, Çanakkale boğazının zorlanmamasına vasıta olmasını Townshend'den diledi; çünkü dedi, "Aksi halde İstanbul'da bir kaos meydana gelir". Gece yarısından sonra şu sözlerle veda etti: "Kısaca bize centilmence muamele ediniz, o zaman biz de size sadık oluruz".

Ertesi gün (18 Ekim) Hariciye Nazırı Mehmet Nabi, Alman Büyükelçisi Kont Bernstorff'a, şifaî olarak, mütareke akdinin zaruretini izah etti. Büyükelçi, 28 Eylül 1916 tarihli zeyl andlaşmanın 3 üncü

maddesine dayanarak protesto etti; bu maddede şöyle denmektedir: “Her iki yüksek âkid, karşılıklı ve umumî olarak, düşman devletlerle münferit barış aktetmemegi taahhüt eder”¹⁸. Fakat Nabi Bey tarafından açıklanan sıkışık durumu takdir ve kabul etti. Gariptir ki İzzet Paşa, İngilizlerin müzakereleri, tabîi olarak, selâhiyetnameye tâbi kılacaklarını aklına getirmemekte idi. Böylece Ra'îmi Bey, Townshend'le birlikte 18 Ekimde Bandırma üzerinden İzmir'e geldi, ve her ikisi burada halk tarafından hararetle alkışlandı. Townshend'e verilen vazifeyi mutlak surette gizli tutmak hususunda mutabık kalındığı halde bir Beyoğlu gazetesi, Karasu vasıtasıyla öğrenerek, 19 Ekimde bu haberi neşretmişti.¹⁹ 20 Ekimde Townshend, yaveri Tevfik (Birmen, 1885 - 1963) Bey'le birlikte Midilli'ye vardı ve İzzet Paşa'nın şartlarını derhal Londra'ya bildirdi. Londra'da bu şartları (*fantastic*) olarak vasıflandırdılar. Townshend Mondros'a gitmek ve diğer emirleri orada beklemek direktifini aldı. Bu sırada Amiral Calthorpe'a, barış tartışmalarına girişmemek üzere, Türk hükûmetine mütareke müzakerelerinde bulunmak için tam yetkili bir şahıs (*a properly accredited person*) göndermesi gerektiğini bildirmesi talimatı verildi. İşte Tevfik Bey'in Townshend tarafından geri yollandıktan sonra İzmir'den çektiği telgrafla bildirdiği budur (bak. Callwell Wilson, C. II, s. 139).

IV. İtilâfın hazırlıkları :

Müttefiklerin, Mondros mütarekesi müzakerelerine takaddüm eden hazırlık görüşmeleri hakkında, hükûmetlerin bu husustaki dosya neşriyatı mevcut olmadıkça, kaymakam Paul Azan'ın verdiği mahdud bilgi ile birtakım hâtürata dayanmak zorundayız.

Bunlara göre, daha 7 Ekimde Lloyd George, Clemenceau ve Orlando birlikte Türkiye ile mütareke tasarısını gözden geçirmişlerdi. Clemenceau Bahriye Nazırı G. Leygues ile mutabık bulunuyordu. Ancak Amiral Calthorpe 23 Ekimde 22 Ekim tarihli selâhiyetnamesini ve bir kaç saat sonra da mütareke şartlarını almıştı. Amiral Amet'ye aşağıdaki hususları bildirdi :

1 — Boğazların açılması, Karadeniz'e serbest giriş ve Boğaz tahkimatının müttefikler tarafından işgali,

¹⁸ Carl Mühlmann, Deutschland und die Türkei (Berlin 1929), s. 100.

¹⁹ Yakın Tarihimiz, I, s. 146.

2 — Mayın tarlalarının ve başka maniaların gösterilmesi ve bunların uzaklaştırılmasına yardım edilmesi.

3 — Karadeniz’de (mayın tarlaları ve saire gibi) seyri sefain için önemli bütün bilgilerin verilmesi.

4 — Bütün müttefik harb esirlerinin, Ermeni sivil esirlerin ve enterne edilenlerin İstanbul’da toplanıp İtilâf devletlerine teslim edilmesi.

Calthorpe öbür şartları değiştirmek hususunda selâhiyet sahibi olduğundan bunları gizli tutmuş. Bundan başka, andlaşmanın girişinde, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bir anlaşma yazılı imiş, buna göre bu üç devletten Osmanlı hükûmetinin ilk olarak başvurduğu hükûmet, müştereken tesbit edilen şartlara uygun olarak mütarekeyi akde selâhiyetli imiş. Larcher’ye göre, kesin metin 25 Ekimde Paris’te müttefikler arasında tesbit edilmiştir. Bunda Lord Milner İngiltere’yi temsil etmiş. Bu zat, ayın 25 inde, Britanya Genel Kurmay Başkanı Wilson’a Clemanceau’nun “müttefiklerin boğazları kontrolü” esasına uygun olarak Calthorpe tarafından mütareke akdini kabul ettiğini anlatmış. Poincaré hâtıra defterinde 26 Ekim tarihiyle şunu yazmıştır : “Pichon (Fransız Hariciye Nazırı), Lord Milner’i kabul etti, ve onunla ve Clemenceau ile Türkiye meselesi üzerine anlaştı. Her şey, bu günlerde Versailles’da toplanması gereken müttefikler-arası en yüksek konseye bırakılmıştır²⁰.

V. Müzakerelere katılma hususunda Fransızların teşebbüsleri :

Mondros’ta müzakereler esnasında Fransız Bahriye Nazırı, Vis Amiral Amet’nin de müzakerelere katılması için beyhude yere uğraştı. Ona 27 Ekimde, Calthorpe ile temasa geçmesi hususunda talimat verdi, çünkü Bern’de Türkiye elçisi (Fuat Selim), ayın 25 inde Fransız hükûmetinden mütareke için ricada bulunmuştu²¹. Calthorpe, onun müzakerelerde hazır bulunmasını Türkler anlayamayacaklar, diye cevap verdi. Ona Rauf Bey’in selâhiyetnamesini bildiren Britanya amiralliğinin 22 tarihli telgrafını gösterdi.

²⁰ M. Larcher, s. 544, not 1; Sir C. E. Callwell, Fild-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries (London 1927), C. II, s. 143; Raymond Poincaré, Au Service de la France (Paris 1926-1933), C. X, s. 394.

²¹ Notanın metni meçhuldür; tahminen Wilson’un 14 noktası esasına dayanan bir barış talebi olsa gerek (M. Larcher, S. 542) Krş. : Meclisi Mebusanda İzzet Paşa’nın 23 Ekim nutku. (G. Gaillard, s. 40).

Türkler anlaşılan, İtalyanlarla Yunanlıların da kabul edilmemeleri için yalnız İngilizlerle müzakereye girişmek istiyorlardı. Ertesi gece nihayet Paris'te kararlaştırılmış olan şartlar Amet'ye geldi. 28'de Calthorpe ona, Rauf Beyin yalnız İngiltere ile müzakere etmek hususunda selâhiyetli olduğunu yeniden bildirdiğine dair haber yolladı. Ayın 30 unda Amet, Calthorpe'un yalnız başına müzakereye gireceğine dair Fransa ile İngiltere arasında bir anlaşma olduğuna²², bir mütareke akdinden önce her iki hükûmetin anlaşması gerektiğine dair bir telgraf aldı. Amet'nin bu telgrafi verdiği irtibat subayı, Calthorpe'den döndüğü vakit imzalanmış olan anlaşma metnini de beraberinde getirdi²³. Ayın 31'inde ise, Amiral Gauchet, "Ege Denizindeki Britanya kuvvetleri kumandanı, müttefikler adına müzakere- lere girişmeye selâhiyetli değildir" yollu bir telgraf çekti. Ayın 31 inde "Superb" zırhlısında mütarekenin tatbikatı hakkında yapılan konuşmada ise Calthorpe Fransızların Türkiye'de İngilizlerle tamamen aynı haklara sahip olup olmadıklarına dair Amet'nin sorusunu üç defa müspet cevaplandırdı.

Paris'te, 30 Ekimde Cumhurbaşkanı Poincaré ile Başvekil arasında dramatik bir konuşma olmuştu. Başkan, hâtıratında bunun hakkında şöyle yazmaktadır²⁴:

"Çarşamba 30 Fkim, Clemanceau bana dedi ki.. Bugün de Lloyd George ile pek şiddetli, hattâ sert bir münakaşa oldu. Türkiye ile mütareke mevzubahs oluyordu. Mütarekenin bizim amiralimiz tarafından da imzalanmasını temin edemedi. Bunu istemiştim. Lloyd George şu cevabı verdi: "O halde İtalyanlarla Portekizlere de imza ettirmek icabeder. "Britanya ordusunun karada kumandamız altında harbettği halde hiç bir mütarekenamenin İngilizler tarafından imza edilmeyeceği, halbuki büyük Britanya'nın kâfi derecede zafere yardım ettiği mukabelesinde bulundu. Balfour'un itidal ve istikametine istinat ediyordum. Her ikisinin de Bahri Sefid kumandanlığı hakkındaki itilâflarımızı bilmedikleri anlaşılıyor. Zaten bana "bu saatte mütarekename imzalanmış olacaktır" dediler. Ben de her şeyi terkettim.

²² Clemenceau, Calthorpe'a selâhiyet verilmesi hakkındaki muvafakatini, sıfahen vermiş olacak. Bu keyfiyet, onun başka önemli kararlardaki davranışına (Franchet d'Esperey'in selâhiyetlerinin tahdidi, Musul'un Britanya manda sahasına sokulması) uymaktadır.

²³ Türkgeldi, Mondros, s. 39, 55, 62.

²⁴ R. Poincaré, Hâtırat, cilt 10, s. 396.

“Çok can sıkıcı bir şey” diye cevap verdim; “Şarkta prestijimizi yıkmayı hedef tutan bir entrika ile karşı karşıyayız”. Clemenceau evet diye sözü aldı ve “temin ederim ki çok keskin davrandım” dedi. — Öyle ise, Türkiye ile mütareke mi yapacağız” dedim. “Bu mütareke herkesden çok İngilizlerin işine yarayacaktır.”

Azan, buna dayanarak, İstanbul’da yüksek komiserliğe tayin edilmiş olan Amiral Calthorpe ile Amet arasında, ve iki başkumandan: Sir George Milne ile Franchet d’Espérey arasında başgösteren fikir ayrılıklarına işaret etmektedir; ona göre bu, İngilizlere, yalnız Türkler nezdinde değil, fakat Osmanlı devletindeki azınlıklar nezdinde de zarar getirmiştir. İngilizleri kavrayan, hâkim mevkiye sahip olma arzusu, müttefiklerin siyaseti için, de, İngiltere’nin itibarı bakımından da faydalı olmamıştır. Bu hatanın menşei Britanya hükûmetinin, mütareke akdindeki hareketinde aramak gerekir.

VI. Damat Ferit ile Mehmet Vahidettin’in rolleri :

Cephelerin çökmesinden az sonra Talât Paşa hükûmetinin değiştirilmesini istemiş olan Damat Ferit Paşa, 22 Ekimde İzzet Paşa’ya Harbiye nezaretinde şöyle demiştir: “Muhabere ile olmaz. Hemen murahhaslarımızı hududa göndererek ilk tesadüf edilecek mülâzıma dehalet lâzım gelir”. Ertesi gün, Tevfik Bey’in, selâhiyetli bir murahhaslar heyetinin gönderilmesi hususunda İzmir’den çektiği telgraf gelince, İzzet Paşa hemen Padişahın yanına gitti. Padişah ona kimi göndermek istediğini sordu. Paşa, Nurettin Paşa’nın, Genelkurmayda kaymakam Sadullah Bey’in ve Hariciye müsteşarı Reşat Beyin adlarını sayınca, VI. Mehmet: “Asker göndermek münasip olur mu? Yekdiğerinin kanını döken bir sınıf müntesibi, nasıl muhasematı tatil eder? Ben, Ferit Paşa’nın gönderilmesini teemmül ediyorum.” diye cevap verdi. İzzet Paşa hemen : “Aman efendimiz, bu zat mecnundur. Bu misilli vezaif-i mühimme kendisine tahmil olunamaz” dedi ise de Vahidettin niyetinde ısrar etti.

24 Ekimde İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa’yı Heyet-i Âyanda gördü ve Damat programını ona şöylece açıkladı : “Amirali (Calthorpe’u) görür görmez devletin temamiyet-i katiye-i mülkiyesi esası üzerinde mütareke akdini teklif ederim. Amiral bunu kabul etmezse hemen bir sefine-i harbiye isteyip doğruca Londra’ya giderim. Oraya vasil olunca İngiltere kralı ile mülâkat ederek (ona) “ben senin babanın kadîm bir dostu idim, arzularımın kabulünü senden beklerim”

diye (bir tezkere ile) teklifatımızı kabul ettiririm. Bu suretle İttihatçıların düşürdüğü girdaptan devleti tahlis edebilirim". Damat Ferit Paşa bavullarını hazırlamıştı ve ertesi gün "Ertuğrul" yatı ile Rum Patrikliğinin sekreteri Karatheodori ile Bandırma'ya hareket etmek istiyordu.

İzzet Paşa, Padişaha bu gibi cinnet eseri şeyleri söyleyen bir insanı göndermekten vaz geçilmesini bir kere daha rica etti. Vahidettin" biz onu hüsn-ü idare ederiz sözleri ile bir defa daha ısrar edince, İzzet Paşa Babiâli'ye koştı; burada Vükelâ Meclisi toplantı halinde idi. Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'in tâyininin teklif edilmesi oybirliği ile kararlaştırılmıştı ve bunu Padişah, hiç istemiyerek kabul etti. Memnuniyetsizliğine işaret olarak da Rauf Beyi ancak mütarekeden sonra 8 Kasım Cuma günü selâmlığın bitiminde kaşları çatık olarak (çin-i cebîn göstererek) kabul etti²⁵.

VII. Mütareke hakkında İstanbul'da verilen hüküm:

İzzet Paşa, 27 Ekimde Mondros'tan telgrafla bildirilen Calthorpe'un mütareke şartlarını Padişaha arz edince, Padişah şöyle dedi: Çok ağır olmalarına rağmen bunları kabul edelim, İngilizlerin bir kaç asırlık dostluğunun ve şarkta hayırhah siyasetlerinin değişmeyeceğini tahmin ediyorum, Onların müsaadekârlıklarına sonra mazhar oluruz".²⁶ Hiç şüphesiz Mondros müzakereleri, "nazikâne ve mülâyimane bir tarzda cereyanı ile"²⁷, Mareşal Foch'un Retondes'de (Compiègne) Alman murahasalarına gösterdiği sert muameleden esash surette farklı idi. Rauf Bey de devlet sekreteri Erzberger'den çok daha ziyade mülâyimleştirici şartlar elde etmeğe muvaffak olmuştur. Görünüşe göre Türklerin Alman ve Avusturyalı silâh arkadaşları lehinde şövalyece durum almaları, Calthorpe'a tesir etmiş olacak. Onun içindir ki, ilkin bunların teslimi istenmiş iken, bundan vazgeçmeği hemen kabul etmiş ve bir ay içinde yurtlarına nakledilmelerine (madde 19) muvafakat etmiştir²⁸. Fakat Nabi Bey'in, 2 Kasımda yapılan basın konfe-

²⁵ Türkgeldi, Mondros, s. 29 dev. Türkgeldi, Görüp İştiklerim, s. 147, 153 dev.; İnal, Son Sadrâzamlar, s. 1987 dev., 2035; Lütfi Simavi, Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halefinin Sarayında gördüklerim (İstanbul 1340/1924), C. II, s. 174.

²⁶ Azan : "L'Illustration" Nr. 4092, 6 Ağustos 1921.

²⁷ Türkgeldi, Mondros, s. 33 dev.

²⁸ Aynı eser, s. 33, 44, 46, 58, 66 ("Siz centilmen bir milletsiniz"), 72. İngilizce orijinal metin : British and Foreign State Papers, Vol. CXI, pp. 611-613; Eliot G. Mears, Modern Turkey (New York 1924), pp. 624-626.

ransında, Osmanlı devletinin hükümlerine haklarına dokunulmadığını iddia etmesine karşılık, Mustafa Kemal, 7 inci maddenin, bütün Türkiye'yi işgal etmek için bahane olarak kifayet ettiğine haklı olarak işaret etmiştir²⁹. Her halde mukadderat, Calthorpe'u, 30 Ekimde Rauf'un yönelttiği soruya cevaben imzalanan andlaşmaya sadık kalınacağına dair verdiği sözü, 14 Mayıs 1919 'da çiğnemeye (Yunanlıların İzmir'i işgalini bildirmesi) zorlaştırmıştır³⁰.

Mamafih Calthorpe, Damat Ferit Paşa'nın teklifi üzerine Mustafa Kemal'in Samsun'a gönderilmesine muvafakat etmekle, Türk milletine en büyük hizmeti görmüştür³¹.

* * *

Eklenti :

Bu makale basılmak için beklediği sırada Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından Emekli Kurmay Albay Tevfik Bıyıklıoğlu'nun hazırladığı "Türk İstiklâl Harbi, I : Mondros mütarekesi ve tatbikatı (Ankara 1962) yayımlandı. Bu eserde makalemizi tamamlayıcı metinler vardır. Özellikle "İzzet Paşa'nın şayanı dikkat 19 Ekim 1918 tarihli beyannamesi (s. 28) ve "Osmanlı Mütareke Heyetine verilen Talimat (s. 31)".

²⁹ Vakıf, Nr. 370, 3 Kasım 1918; Türkgeldi, Mondros, s. 68; Nutuk I, 256 dev.

³⁰ Midillili Ahmed (Atman), Türk İstiklâl Harbinin başında Milli Mücadele (Ankara 1928), s. 4 dev.

³¹ Sir Andrew Ryan, The Last of the Dragomans (London 1951) p. 131.

1945 DEN BERİ POLONYA'DA TÜRKİYE TARİHİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

JAN REYCHMAN

Varşova Üniversitesi
Türkiye Tarihi Profesörü

Polonya tarih bilimi, eskiden beri, Türkiye tarihiyle, bu iki ülke arasındaki eski komşuluk ve münasebet bakımından olduğu kadar, Türkiye ve Türklerin dünya tarihinde oynadıkları rol bakımından da, yakından ilgilenmiştir. Bugün Polonya'da ilim sahasında görülen gelişme, Polonya'nın kaderiyle eskiden beri sıkı sıkıya bağlı bulunan Türkiye'ye karşı ilgiyi daha da arttırmaktadır.

Genel bilgiler için, bir Türk Tarihi denemesi kaydetmeliyiz : J. Reyhman (Reychman)'ın: "Türkiye'nin yükselme ve gerileme devirleri" (Varşova, 1962), adlı eseri Türklerin en eski devirlerden bugüne kadar bir tarihçesini çizmektedir¹.

Polonya'da daha çok ilgi uyandıran meseleler, Türk tarihinin iç meseleleri olmuştur : padişahlar devrindeki iç mücadeleler J. Reyhman'ın 1952'de "Przegląd Orientalistyczny" de yayınlanan "Türkiye'de XVI. y.y.' dan XVIII. y.y.' a kadar antifeodal mücadeleler" adlı etüdünde incelenmiştir. Türkiye'de toprak rejimi aynı yazarın "Rocznik Orientalistyczny" yıllığında (XIX, Varşova, 1954) çıkan "Yakın Doğuda toprak meselesiyle ilgili yeni çalışmalar" adlı makalesine konu olmuştur. "Doğu ve Orta Avrupa'da Türk hâkimiyetinin yapısı meselesiyle ilgili araştırmalar -XV-XIX. y.y.-" isimli etüdünde ise, yazar Türk, Balkanlı v.s. tarihçilerin evvelce Osmanlı devletinin sınırları içinde bulunan ülkelerdeki idarî ve ziraî düzen meseleleriyle ilgili çalışmaların bir tahlilini yapmaktadır.

A. Zajaczkowski (Zayonçkovski) ve J. Reyhman, Polonya için bir Türk tarihi vazifesini görebilecek "Osmanlı-Türk diplomatîği ve paleografisi" adlı bir manüel yayınlamışlardır (Varşova, 1955). Bu

¹ Lehçe yazılmış eserlerin adları türkçeye çevrilmiştir. Beynelmîl bir dilde yazılmış olanlar tasrih edilmiştir.

kitabın İngilizce çevirisi halen Amerika Birleşik Devletlerinde hazırlanmaktadır².

Türk tarihiyle ilgili Polonya'daki çalışmaların büyük bir kısmı geçmişteki Polonya-Türkiye münasebetlerini ele almaktadır. J. Pajewski (Payevski)'nin "Buncuk ve hançer" (Varşova, 1960) adlı eserinde, bu münasebetlerin tümü tetkik edilmektedir. Yazar daha sonra birçok savaşa sebep olan XVI ve XVIII. y.y.'lardaki münasebetlerin üzerinde durmakla beraber, savaş süreleri arasında iki millet arasındaki bağları da göz önünde tutmaktadır.

Muhtelif devirleri gözden geçirirsek, Lehistan ile Türkiye arasında ilk bağların kurulduğu devirden, yani XV. y.y.'dan başlamamız gerekir. Krakov Üniversitesi profesörlerinden Jan Dabrowski'ye "1444 yılı - L'année 1444" (Fransızca, Krakov, 1952), adlı kısa ama çok ciddi bir etüd borçluyuz. Bu kitabında yazar, yeni kaynaklara dayanarak, o devirdeki Lehistan ve Macaristan kralı Ladislas'ın barışçı bir politika güttüğünü ispat etmektedir. Ama Osmanlılarla barış isteyen Polonyalı ve Macar soylu sınıfının büyük çoğunluğu yanında, Vatikan ve elçisi Cesarini'nin kışkırttığı ve birkaç asıllade ailenin temsil ettiği savaşçı bir cereyan da mevcuttu. Nitekim Türklerle candan barış isteyen kral, padişaha müzakerede bulunacak bir elçi gönderir, barış anlaşması da nihayet Segedin'de imzalanır. Ama sonradan kral, Vatikan elçisinin baskısı altında bu anlaşmayı feshetmeğe mecbur kalır, bu olay da yeni bir savaşa ve Polonyalıların Varna'da yenilgiye uğramasına sebep olur.

Varşova Üniversitesi profesörlerinden M. Malowist'in: "Kırım'da Cenova Cumhuriyetinin bir kolonisi, Kaffa, ve 1453-1475 yıllarında Doğu meselesi" (Varşova, 1947), adlı etüdü, II. Mehmet devrinde Osmanlıların Karadeniz bölgelerine yayılışı meselesini tetkik etmektedir.

Kırım Hanlığı XV. y.y.'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı. Bu bakımdan J. Ochmanski (Ohmanski)'nin: "XV ve XVI. y.y.'larda Kırım Tatarlarının saldırılarına karşı Lituanya'nın teşkilatlanışı" (Varşova, 1960), adlı çalışmalarını da burada kaydetmeliyiz. Lituanya o devirde Lehistan'la birleşmiş bir devlettir.

² Bu iki yazar milletlerarası İslâm Ansiklopedisine Türk diplomatiği hakkında bir makale de yazmışlardır.

XVI. y.y. 1 kapsıyan eserlere gelince : J. Garbacik (Garbaçık), VIII. Polonya Tarihçiler Kongresinde (1958) verdiği ve bu Kongrenin Çalışma Belleteninde yayınlanan konferansta, "XV ve XVI. y.y. larda Avrupa ülkeleri politikasında Türk meselesi"ni tetkik etmektedir. A. Tomczak (Tomçak): "Sigismond-Auguste devrinde - 1548-1553-Lehistan- Osmanlı İmparatorluğu münasebetleri"ni incelemekte (Varşova Devlet Arşivlerinin 150 yıllık Jübileleri Armağanı). V. Dworzaczek (Dvojeçek), "XVI. y.y.'da Ataman Jan Tarnowski'nin Türk politikası"ni tetkik ediyor (Poznan Bilim Dostları Cemiyeti Belleteni, 1940, c. XVI.). Kırım Tatarları ile Lehistan arasındaki münasebetlere gelince, S. Herbst'in, Polonya Tarih Dergisinde (1948, s. 218-226) yayınlanan "1512 Tatar istilâsı", ve B. Kocowski (Kot-sovski)nin "Tatarların 1594'de Lehistan'dan geçerek Macaristan'a yaptıkları sefer" (Lublin, 1948), adlı makalelerinde ele alınmıştır.

Polonya'da yazılmış tarihî eserlerde en çok incelenen yüzyıl Osmanlı imparatorluğu - Lehistan arasında her alanda önemli münasebetlerin vukubulduğu XVII. yy.'dır. Varşova Üniversitesi profesörlerinden tanınmış tarihçi J. Wolinski, bu konudaki meseleleri birkaç eserinde incelemektedir. "Kral Jan Sobieski devrindeki siyaset ve savaş tarihine dair" (Varşova, 1960), adlı kitabında, Türk tarihçilerini ilgilendirebilecek birkaç etüd bulunmaktadır. Bu çalışmaların birinde - "1674 Meclisi ve Leh - Osmanlı savaşı" -yazar, o yıl olaylarının Jan Sobieski'nin Lehistan tahtına seçilişi üzerindeki etkisini inceliyor. Başka bir etüdünde - "1673-1676 savaşında Tatar arabuluculuğu"- tarihçi, Kırım hanının bu medyasyon teşebbüsünden bahsetmektedir. Nihayet, aynı kitabta, "Parkany" adlı etüdünde, Viyana savaşından sonraki 1683 seferi ele alınmıştır. Yazar en çok 1673-1676 seferiyle ilgilenmiştir; bu konuyu "Hotin'den Zuravno'ya" - Zuravno 1676 Leh-Osmanlı muahedesinin imzalandığı yerdir- adlı makalesinde de incelemektedir (Krakov, Edebiyat ve İlimler Akademisi Belleteni, c. XLV, 1948, nr. 5, 235-239). Yazar, "Hotin'in sonrası- Hotin savaşının -1675- Lehistan için sonuçları" adlı eserinde (Askerî Akademi Dergisi, 1961, nr 5), Osmanlı - Leh savaşının Polonya'nın iç ve dış politikasındaki etkilerini tetkik ediyor. Profesör Wolinski, Avusturya hükümetinin İstanbul'a gönderdiği J. K. Kindsberg ve J. B. Casanova'nın 1672-1676 Leh - Osmanlı savaşlarını anlatan reslasyon'larını "Askerî Tarih için materyel ve çalışmalar" (c. VII, 2 nci kısım, 1961)'da neşretmiştir.

1683 Viyana seferi ise, son yıllarda, J. Wimmer'in bir etüdüne konu olmuştur : "Viyana seferi" (Varşova, 1960).

Harkov'lu genç bir Sovyet tarihçisi, N. Rashba, "Polonya Şarkiyat Dergisi"nde (1962, nr.3) lehçe olarak yayınlanan "XVI ve XVII. y.y.'larda Leh - Osmanlı münasebetleri" adlı makalesinde, o devrin Leh - Osmanlı savaşlarında Ukranyalı (Kazak)ların oynadığı rolü yeni bir ışıık altında incelemektedir.

XVII. y.y.'ın sonundaki Leh - Osmanlı savaşında vukubulan başka bir Tatar arabuluculuğu profesör K. Piwarski'nin "1692-1693 Leh - Osmanlı savaşında Tatarların arabuluculuğu" adlı makalesinin konusunu teşkil etmektedir. Bu makale tarihçi H. Lowmianski'nin jübilesine tahsis edilen "Studia Historica" armağanında çıkmıştır (Varşova, 1958).

Lodz Üniversitesi profesörlerinden B. Baranowski, aynı devirde Leh-Osmanlı münasebetlerine sıkı sıkıya bağlı olan Leh-Tatar münasebetlerini incelemiştir : "1624-1629 yıllarında Lehistan'ın Kırım'ı ilhak teşebbüsleri" (Lodz, 1947); "1624-1629 yıllarında Lehistan ve Kırım" (Lodz, 1948); ve "1632-1648 yıllarında Leh-Tatar münasebetleri" (Lodz, 1949) başlıklı üç etüdü bu münasebetlerin XVII. y.y.'da aldığı şekli tetkik etmektedir. Z. Wojcik (Woyçik)'in "1660-1661 yıllarında Ukranya'da Leh-Tatar rekabeti" (Tarih dergisi, 1954) adlı makalesinde de aynı konu ele alınmıştır.

"Askerî Tarih için malzeme ve çalışmalar" (c. VIII, I inci k. 1962) da, M. Horn, 1600-1647 yıllarında Polonya'ya Tatar akınlarının tarihçesini yayınlamıştır.

O. Gorka ise, "Üç-aylık Tarih Dergisi"nde, ve "1644-1650 yıllarının bir Tatar kroniği" adlı makalesinde Londra'da yeni bulunmuş ve yakında yayınlanacak olan bir Tatar yazması ile ilgili bilgi vermektedir.

XVIII. y.y.'ın başlangıcı, J. Lissowski'nin iki etüdünde ele alınmıştır : "1704-1714 yıllarında Leh - Osmanlı münasebetleriyle ilgili araştırmalar" (İlimler Akademisinin Krakov bölümü bildirileri, Krakov, 1959), ve "Quelques remarques sur la mission de Mehmed aga en Pologne -1707-") (fransızca, Folia Orientalia, 1959, nr. 1959).

Varşova Üniversitesi Türk Tarihi profesörü J. Reyehman'ın

“XVIII. y.y. da İstanbul'daki Lehlilerin hayatı” (Varşova, 1959)³ adlı kitabında, XVIII. yüzyıl bir bütün olarak tetkik edilmektedir. Aynı yazar, XVIII. yüzyıldaki Leh-Türk münasebetlerinin muhtelif görünüşlerine daha kısa birkaç makele de tahsis etmiştir. “İstanbul'da eski Lehistan Cumhuriyeti elçiliğinin mefruz yeri” (Rocznik Orientalistyczny, Kowalski Armağanı, XVII, 1953) adlı makalesinde yazar, Beyoğlu'nda, Leh sokağı-bugün Nuruziya sokağı yakınında bulunan eski Lehistan Cumhuriyetine ait olan bir sarayla ilgili rivayetin menşeiini tetkik etmektedir. Bu rivayete göre, Osmanlı hükümeti, Lehistan'ın taksimini kabul etmediğini belirtmek için, bu binayı XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar muhafaza etmiştir. Aynı konu, yukarıda bahsi geçen “İstanbul'daki Lehlilerin hayatı” adlı kitapta da başka bir şekilde ele alınmıştır. Başka bir yazısında: “XVIII. y.y.'da bir Leh-Osmanlı ticaret anlaşmazlığı” (Roczniki Historii Społeczno-Gospodarczej - Ekonomik ve sosyal tarih Belleteni, c. XIII, 1951), yazar, Lehistan vodkaalarının Osmanlı egemenliği altında bulunan Moldavya'ya ihracı meselesini tetkik etmektedir. Moldavya prensi, bu ticarete engel olmak istemiş, ama I. Abdülhamid'in bir fermanı prensin çıkardığı güçlüklerle son vermiştir. “Une famille de drogmans orientaux au service de la Pologne au XVIII'e siècle” (Rocznik Orientalistyczny, 1961 (fransızca-), adlı yazısında J. Rey-chman, XVIII. yüzyılda Babıâli ile Avrupa devletleri arasındaki münasebetlere büyük etki yapmış olan tercümanlar teşkilâtını (drog-manat) incelemektedir.

XIX. yüzyılı Polonya'daki tarih çalışmalarında nisbeten daha az tetkik edilmiştir. İlgiyi en çok toplayan, Kırım savaşında Türk ordusunun yambaşında teşkil edilen Leh Alayı olayıdır. “Kırım Savaşında Adam Mickiewicz'in faaliyeti” (Askerî Tarih için malzeme ve araştırmalar, 1958, c. IV) isimli makalesinde yeni kaynaklara dayanan J. Rey-chman, Türkiye'deki muhtelif siyasî muhaceret grupları arasında arabuluculuk etmek amacıyla İstanbul'a giden büyük Leh şairinin o devirde oynadığı rolü tetkik ediyor. Yazar, şairin İstanbul'daki ikameti -Mickiewicz Beyoğlu'nda Tatlı Badem sokağına yakın, bugün üzerinde bu olayı anan bir levha bulunan evde, 26

³ Bu eserin bir bölümü Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (Ankara 1959) ne “XVIII. y.y. da Türkiye'de birkaç Polonyalı sanatkar” adıyla takdim edilmiş ve Kongrenin Belleteninde yayınlanmıştır.

Kasım 1855'de koleradan ölmüştür- ve Türklerle münasebetleri konusunu "Adam Mickiewicz'in İstanbul'da ikameti" (Przegląd Orientalistyczny - Şarkiyat Dergisi, 1955) adlı makalesinde ele alıyor.

Leh-Türk münasebetlerinin bu çok canlı devrine ait ilginç bir çok materyal Polonya'da yayınlanmıştır. Örneğin, J. Fijalek (Fiyalek), Türkiye'deki Leh Kazak Alayının kumandanı Michel Czajkowski (Çaykovski - Sadık Paşa)nın Hatıralarını Polonya'da muhafaza edilen yazmadan neşretmiştir: "1854 Savaşı Hâtıralarım" (Varşova, 1962), adıyla yayınlanan bu kitap, XIX. y.y.'da evvelâ rusça neşredilen, sonradan da lehçeye, bulgarcaya ve daha başka dillere çevrilen hâturalardan çok daha tamamdır. Fijalek 1933'de kısmen yayınlanan "General Wysocki'nin 11 - XII - 1853'den 8 - II - 1855'e kadar süren Türkiye'deki ödevi Jurnalı"nı Krakov İlimler Akademisi Kütüphanesi Yıllığı'nda yayılamıştır (Yıl VI, Krakov, 1960, neşr. tar. 1962). 1849'da Macaristan'daki Leh Alayı kumandanı General Wysocki (Vitoski) Türkiye'de de böyle bir alayın kurulmasıyle ödevlendirilmişti. Bu hâturalarda Türkiye ile mütefikleri arasında o devre ait münasebetler hakkında ilginç birçok nokta bulunmaktadır.

F. Sokulski'nin "1830-1881 yıllarında memlekette ve Boğaziçi sahillerinde" (Wrocław, 1951), adlı ufak hâtıra kitabında Türkiye'deki Lehlilerle Türklerin münasebetleri ve İstanbul'un o devirdeki hayat şartları hakkında ilginç tafsîlât bulabiliyoruz.

Politik münasebetlerden başka, Polonya ile Türkiye arasında eskiden çok canlı olan kültür münasebetleri de memleketimizde çalışma konusu olmuştur. Bu münasebetlerin tümü J. Reyman'ın "Polonya ile Türkiye arasındaki edebî, artistik ve ilmî münasebetler" (Przegląd Humanistyczny - Hümanizma Dergisi -1961-nr. 1), adlı makalesinde tetkik edilmektedir.

B. Baranowski, "Eski Polonya'da Doğu hakkındaki bilgiler" (Lodz, 1950)e tahsis ettiği kitapta Türkiye'ye de çok yer ayırmıştır, 1700 yılına kadar. J. Reyman ise, bir etüdünde: "Polonya'da XVIII. y.y.'da şark dilleri bilgisi ve öğretim" (Wrocław, 1950), 1766-1795 yıllarında Lehistan kralı emriyle İstanbul'da kurulan "Dil oğlanları" okulunun kuruluşunu, okuldaki çalışmaları incelemektedir.

T. Mankowski, "Polonya sanat kültüründe Doğu" (Wrocław, 1959) adlı kitabında Barok devrinde Leh-Türk sanat münasebetleri

hakkında ilginç tafsîlât veriyor. J. Reychman'ın bir etüdü : “Işıklar Çağında Polonya medeniyetinde Doğu”, Polonya’da rokoko sanatı üzerindeki Türk etkilerini ele almaktadır⁴. Bu eser yakında yayınlanacaktır.

A. Zajaczkowski'nin redaksiyonu altında, Z. Abrahamowicz Polonya arşivlerinde bulunan 1455-1672 yılları arasındaki devre ait Türk dokümanlarının katalogunu yapmaktadır (Türk dokümanları Kataloğu- 1455'den 1672'ye kadar Polonya ve komşu memleketleri ilgilendiren dokümanlar, I inci kısım, Varşova, 1959).

Türk tarih yayınları Polonya tarihi dergilerinde şimdiye kadar az ilgi uyandırmıştır. Akdes Nimet Kurat'ın Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerinde bulunan Tatar dokümanlarıyla ilgili yayınlarının kont-randüsünü A. Zajaczkowski'ye borçluyuz (Przeglad Historyczny-Tarih Dergisi, 1948, XXXVII). İki ülke tarihçileri arasındaki temas, Polonyalı türkologların Türk tarih kongrelerine iştirakiyle temin edilmektedir : A. Zajaczkowski (Przeglad Orientalistyczny, 1956, nr. 4) de, V. Türk Tarihi Kongresinin; J. Reychman da (Kwartalnik Historyczny, 1962, nr. 1) de, VI. Türk Tarihi Kongresinin çalış-maları hakkında bilgi vermekle ve Türkiye’de ekonomik ve sosyal araştırmalara karşı günden güne artan ilgiyi belirtmektedirler. “Przeglad Orientalistyczny”(1960, nr. 2) de, J. Reychman, 1959’da Ankara’da toplanan Birinci Türk Sanatları Kongresinin geniş bir kontrandüsünü yapmaktadır.

Geçmişte derin bağları bulunan bu iki ülkenin tarihçileri arasındaki temasın devam etmesi, derinleştirilmesi ve genişletilmesi temenni edilir. Geniş bir işbirliği gerektiren ortak konulara sahip olan bu iki ülkenin tarihçileri arasındaki temasların artması tarih ilmi için süp-hesiz sonderece faydalı ve verimli olacaktır.

⁴ Bu eserin bir bölümü 1963 Venedik II. Türk Sanatları Kongresine başka bir şekilde ve “Polonya Rokoko sanatında birkaç Türk etkisi “adiyle takdim edilmiştir.

Tebliğler :

GÜNEY-DOĞU ANADOLU VE “CHOPPER”,
“CHOPPING - TOOLS” ENDÜSTRİSİ HAKKINDA

Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU

1947 yılında Anadolu’da bir inceleme gezisi yapmış olan Mr. W. Brice (Manchester Üniversitesi) bana o tarihte Urfa ve Nizip çevresinde yüzeyde bulmuş olduğu birkaç Paleolitik âleti, bir mektupla göndermişti. Mr. Brice’in bu buluntusunu Güney-Doğu Anadolu’da son zamanlarda yapılmış başlanan sistematik araştırmalar münasebetiyle, geç de olsa, tanıtmakta fayda görüyorum. Mr. Brice mektubunda Acheuléne tipte bir Paleolithe ile (Resim: 1), üç yonga (Clacton tipi?) (Resim: 2)’ yı Urfa’dan 10 kilometre mesafede Urfa-Siverek yolu civarında bulduğunu; “Chelleéne” tipte bir paleolithe ile (resim : 3), büyük bir yongayı (Mousterien?) (Resim : 4), ve nihayet iki çekirdeği (Nucléus) de (Resim: 5, 6) Birecik-Nizip yolu yakınında elde ettiğini bildiriyordu. Bu notumuzda üzerinde durmak istediğimiz nokta Mr. Brice’in “Çekirdek” ler hakkında ileri sürdüğü tahminler olmuştur.

Mr. Brice mektubunda bunları âlet olarak kabulde kesin bir hükme varmamakta, belki Clactonien bir çekirdek, ya da Çin ve Burmada paleolitik endüstrinin karakteristik bir örneğini teşkil eden (normal Scrapers=kazıyıcılara nazaran) büyük boyda massif bir kesici veya kazıyıcı (Choppers) olabileceklerini ifade etmiştir ki işte bu sonuncu tahmin Anadolu paleolitiği için önem taşımaktadır: “... *je ne suis pas certain que les “nuclei” sont des artefacts peut-être ils sont des nuclei Clactoniens, et peut être ce que nous appelons en Anglais des “Choppers” que sont plutôt typique du Paleolithique de Burma et de Chine..*” Gerçekten bugüne kadar Anadolu’da “Chopper” ve “Chopping - tools”lere dair bir buluntu haber verilmemiştir.

H. L. Movius, jr. 1943’de yayınladığı bir incelemede¹, Eski dünyanın Alt Paleolitik safhasında birbirinden tamamen farklı iki büyük

¹ Hallam L. Movius, jr. The Far Eastern Lower paleolithic. in: Early Man in the Far East. 1949.

arkeolojik bölgenin ayırd edilebileceği hipotezini, eldeki belgeler yetersiz, ayrılığın kesin çizgilere dayanmadığı bilinmekle beraber, savunmuştur. Birinci bölge, Movius'a göre, Avrupa, Afrika ve Güney batı Asya'yı içine alan sahadır ki 'Elbaltı'lı Avrupa Chelleén ve Acheuléen'i veya bunların Afrika'daki muadilleri olan klâsik paleolitik endüstrilerle temsil olunur. İkinci bölge ise kuzey Hindistanı, Birmanya, indo - malaise yarımadası ile Çin'i içine alan sahadır ki "Elbaltası"nın mevcut olmayışı onun yerine "chopper" ve "chopping-tools" adı verilen büyük çapta kesici-kazıyıcıların varlığı ile karakterlenir.² Movius'a göre bu kültüre "Chou-kou-tien" "Soan", "Anyathian", "Tampanian", "Patjtanian" endüstrisini sokmak lâzımdır. Müellife göre bütün doğu bölgesinin Sinantrop gibi insan öncülerine (Préhominiens), "biface" yani iki yüzü işlenmiş elbaltası âletlerinin kullanıldığı batı bölgesinin de her bakımdan çok daha ibtidaî bir insanlığa bağlanıp bağlanamayacağını da bir telkin olarak ortaya atmıştır. "...Movius a émis la suggestion qu'il ya lieu de distinguer, dans le Paléolithique inférieur de l'Ancien Monde, deux grandes provinces archéologique tout à fait différentes. La première, qui embrasse l'Europe, l'Afrique et Sud-Ouest de l'Asie, est celle des industries classiques, à coups de poing, le Chelleén et l'Acheuléen d'Europe ou leurs correspondants africains. La seconde, qui embrasse l'Inde du Nord, la Birmanie, la péninsule indo-malaise et la Chine, est caractérisée par l'absence de coups de poing et leur remplacement par des choppers et chopping - tools. C'est à ce seconde complexe typologique qu'appartiendrait l'industries trouvé à Chou koutien avec le Sinanthrope, de sorte que l'auteur se demande si toute la provinces orientale ne serait pas liée aux Préhominiens, tandis que la province occidentale, à bifaces, correspondrait à une autre humanité, plus primitive à tous points de vue..."³

² Hallam L. Movius, bu âletler hakkında diyor ki: "*Choppers and / or scrapers*. The only essential difference between a chopper and a scraper is one of grosse size. In this sense "large crude scrapers" and "massive scrapers" are called choppers." p. 36. "...The essential point to stress, however, is that regardless of terminology and or classificatory procedure, choppers, chopping-tools, differ fundamentally from hand - axes, which are true bifacial implements, normally flaked all over both surfaces" p. 38 in: *Early Man in the Far East* p. 36-38. 1949.

³ Marcellin Boule et Henri V. Vallois, *Les Hommes Fossiles*. (Quatrième édition) P. 409, Paris 1952.

Biz Mr. Brice'in Birecik-Nizip yolu civarında bulduğu bu iki piyesin (Resim 6-7) "clactonien Nucleus" olması ihtimalinden çok daha büyük cesamette birer kazıyıcı "Choppers" olabilecekleri teşhisini desteklemek istiyoruz. Gerçekten bu piyesler Mr. H. L. Movius'un "The far Eastern Lower Paleolithic"⁴ yazısında yayınladığı belgelerle güzelce karşılaştırılabilir. (Bakınız: Types of Lower Paleolithic implements from Southern and Eastern Asia. P. 37. Fig. 8. No 1-3 Chopper - Chopping - tool, upper Burma (Early Anyathian).

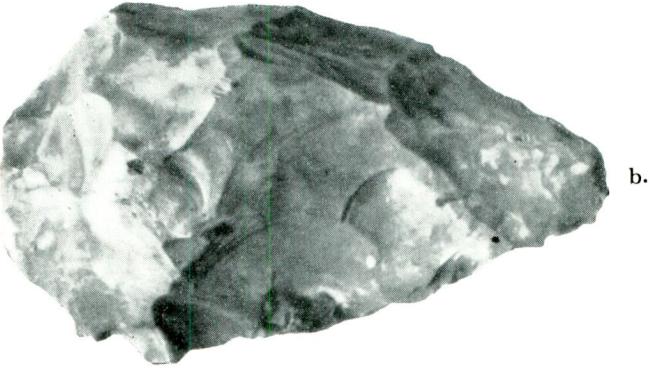
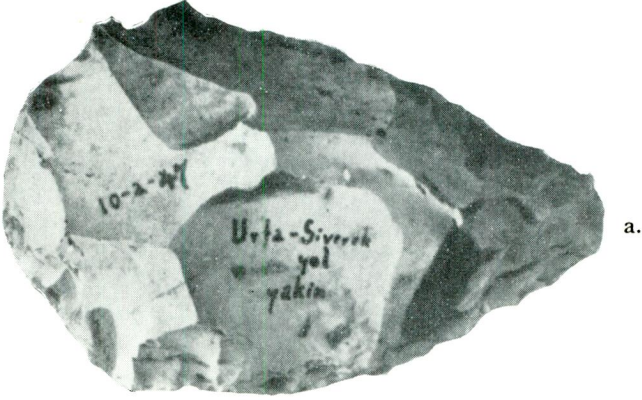
Karşılaştırma ve teşhisimiz doğru ise Mr. Brice'in bu iki âleti bugün için güney doğu Anadolu'da "Choppers" endüstrisinin ilk örneklerini teşkil etmekte ve H. L. Movius'un alt paleolitik için ileri sürdüğü iki büyük endüstri bölgesi Eski dünyada Doğu ve Batı olarak gerçekten mevcut olduğu takdirde Anadolu'nun bir intikal yada bir temas sahası teşkil edip etmediğini yeni araştırma ve buluşların ışığı altında tesbit etmek gerekmektedir.

Bu notun basılmasından bir az önce, 1963 yazında Güney Doğu Anadolu'da İstanbul ve Chicago Üniversiteleri adına bir araştırma gezisi yapmış olan Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Braidwood heyetine dahil bulunan Dr. Bruce Howe ile bu mesele üzerinde konuşurken Irakta Kerkük-Süleymaniye yolunun 200 metre güney-doğusunda Dr. Naji-el-Asil tarafından 1949 yılında keşfedilmiş Barda Balka paleolitik istasyonunda 1951 yılında H. E. Wright ile birlikte yapmış oldukları bir sondaj sonunda "Choppers" cinsinden âletler olan "Pebbl Tool"ler meydana çıkardıklarını haber verdi. Bu suretle Güney-doğu Anadolu "Choppers" buluntuları teşhisi kuvvet kazanmaktadır.

Mr. Bruce Howe'a bu konuda bana vermiş olduğu bilgiden ötürü teşekkür ederim.

Bu hususta bakınız: (H. E. Wright, jr., and Bruce Howe; Preliminary report on Soundings at Barda Balka. Sumer. Vol. VII. N 2. 1951 P. 107-118. Figure 3. Nos 1-2).

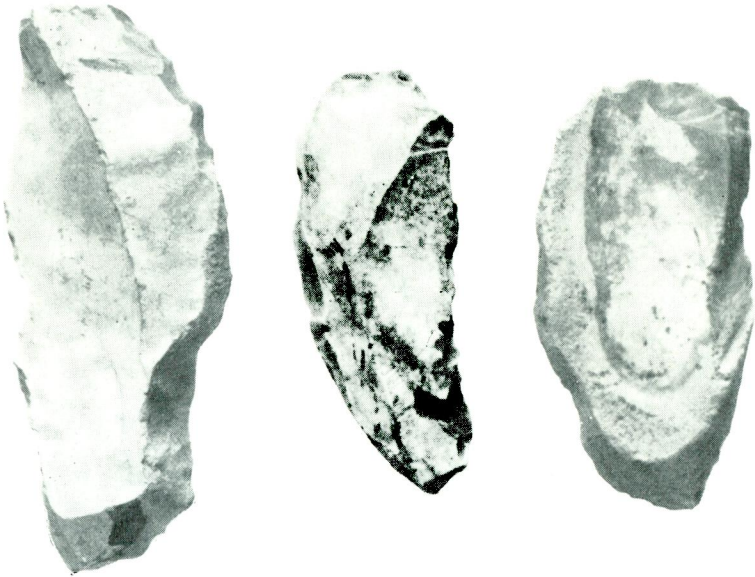
⁴ Hallam L. Movius, Jr. Lower Paleolithic Archaeology in Southern Asia and the Far East. p. 67-70 İn: Studies in Physical Anthropology N 1. Early Man in the Far East. "A symposium of the American Association of Physical Anthropologists. 1949. -

Res. 1 — Mr. W. Brice'in 1947 yılında Urfa - Siverek civarında bulduğu "Acteulène Paleolithe", a, önyüz, b, arka yüz.

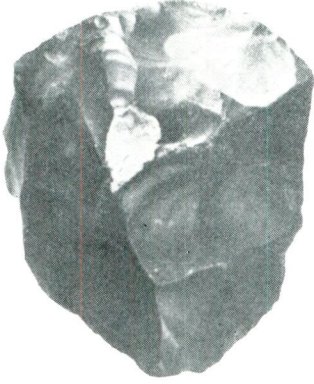

a.

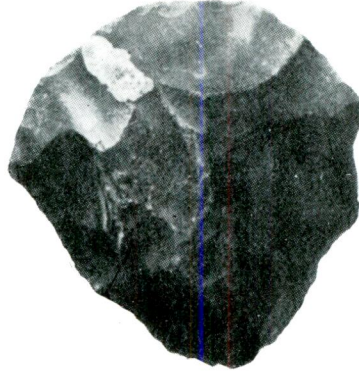

b.

Res. 2 — Mr. W. Brice'in 1947 yılında Urfa - Siverek civarında bulduğu "Clacton tipi?" üç yonga "éclat"nın a, önden, b, arkadan görünüşü.

a.

b.

Res. 3 — Mr. W. Brice'in 1947 yılında Urfa - Siverek civarında bulduğu "Ctelléne" tipte bir paleolithe' nin a, önden, b, arkadan görünüşü.

a.

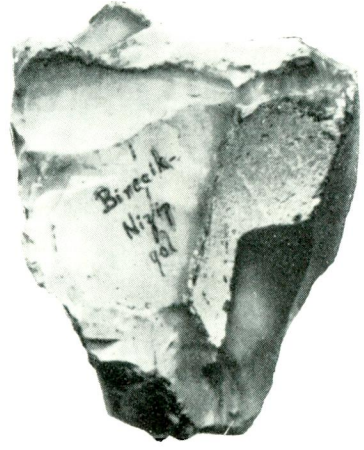

b.

Res. 4 — Mr. W. Brice'in 1947 yılında Birecik - Nizip yolu yakınında bulduğu "Moustérien?" büyük bir yonga "éclat" nin a, önde, b, arkadan görünüşü.

a.

b.

Res. 5 — Mr. W. Brice'in 1947 yılında Birecik - Nizip yolu yakınında bulduğu *chopper* "büyük kesici" in a, önden, b, arkadan görünüşü.

a.

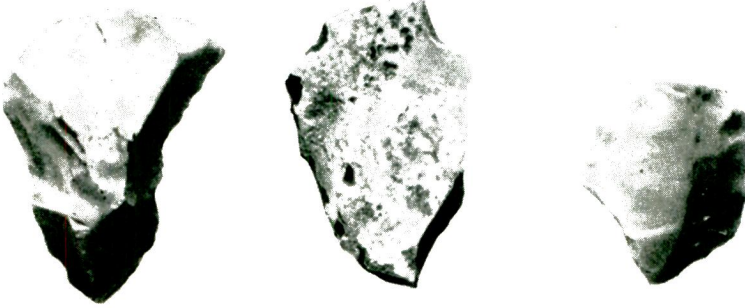

b.

Res. 6 — Mr. W. Brice'in 1947 yılında Birecik - Nizip yolu yakınında bulduğu diğer bir *chopper*'in a, önden, b, arkadan görünüşü.

a.

b.

Res. 7 — Mr. W. Brice'm 1947 yılında bulduğu üç yonganın (éclat) a, önden, b, arkadan görünüşü. Mr. Brice diğer âletlerle birlikte bunlardan bana göndermiş, fakat mektubunda bu üç yongadan bahis etmemiştir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

REYCHMAN, JAN, *Życie Polskie w Stambule w XVIII wieku* (= XVIII. yüzyılda İstanbul'da Leh hayatı), Warszawa 1959, orta boyda, 300 S. metin içinde birçok resim, ciltli, fiyatı, 30 Zl.

Varşova Üniversitesi profesörlerinden J. R.'ın eski Osmanlı tarihi ile meşgul olduğu ve bu sahada şimdiye kadar kitap ve makale halinde birçok yayın yaptığı bilinir¹. Ankara'da 1959'da toplanan Birinci Milletlerarası Türk sanatları Kongresinde Polonya'da bulunan ve Türkler ile İstanbul hakkında şimdiye kadar hiç bilinmeyen bilgiler veren kaynak ve gravürlere dâir ilgi çekici bir tebliğ okuyan² J. R. bu güzel baskılı kitabı ile Türk - Polonya münasebetlerinin tarihi hakkında toplu bir araştırma ortaya koymaktadır. Bir taraftan yazarın Polonyalı olması ve böylece hemen hemen bizce tamamen meçhul Polonya kaynaklarına hâkim bir durumda bulunması, diğer taraftan ise Türk dilini bilmesi, Osmanlı devri için çok önemli olan Türk - Polonya münasebetleri üzerinde çalışabilecek bir araştırmacı olduğunu göstermektedir. Bu güzel kitap Polonya dili gibi az yaygın bir dilde yazılmış olduğundan ve içinde bilinen büyük Batı dillerinden herhangi biri ile yazılmış bir özet de bulunmadığından, maalesef istifade edilmesi oldukça zor bir mahiyet arz ediyor. Biz de ne yazık ki bu kitabın muhtevası hakkında burada fazla bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Gayemiz, İstanbul ve Türk tarihini çok yakından ilgilendiren bu önemli eserin sadece üzerine dikkati çekmekten ibaret kalacaktır.

Kitap, sekiz büyük bahis ile s. 265'den 285'e kadar devam eden bibliyografya notlarından, kısa bir lûgatçe ve tafsillatlı bir indeksden meydana gelmiştir. Metni süsleyen bol sayıdaki resimlerden bir kısmı bilinen "harcıâlem" gravürlerin reproduksiyonları (meselâ : s. 9, 10, 15, 47, 83, 141, 163, 181, 250'deki gravürler) olmakla beraber, arada hayli çok sayıda, az tanınmış veya şimdiye kadar hiç bilinmeyen bir takım resimlerin kopyalarına da rastlanır. Bunların içinde şüphesiz en dikkate değer olanları, Polonyalıları tarafından çizilenlerdir. Bu gravürlerden bir kaçı E. Raczinski'nin kitabından alınmıştır (s. 13, Atmeydanı'nda cirit oyunu; s. 25, Tarabya önlerinde Boğaziçi'nin görünüşü). Aslı 1821'de basılmış olmakla beraber 1814 'de Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan bir seyahatin hâtıratı olan bu kitap birkaç yıl sonra almancaya da çevrilerek basılmıştır. J. R.'ın zengin bibliyografyasına herhalde

¹ Yazar, A. Zajackowski ile beraber, *Żarys dyplomatyki osmansko-tureckiej*, Warszawa 1955, adında, içinde 15 resim, 1 renkli levha ve bir tablo bulunan bir kitap daha yayınlamış, ayrıca gene Türk tarihi veya Türk - Polonya münasebetleri hakkında yazılar bastırmıştır.

² XVIII. yüzyılda bazı Polonyalı sanatkarların Türkiye'de faaliyetleri hakkında, şu kitapda : *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi* (Ankara 1959), Ankara 1962, 328 - 329.

bu almanca baskının da eklenmesi faydalı olacaktır³. Buna karşılık, s. 18'de bir elçilik heyetine yemek ikram edilmesi (aslı, Krakowie'de Muzeum Crartoryskich'de) veya, s. 21'deki gibi Sultanın huzurunda bir elçilik, heyeti (aslı, Varşova Üniversitesinde) ve s. 51'de Jan Chrzciel'in huzura kabulü (aslı, Krakowie'de) gibi resimler, sayıları hayli çok sayıda olan huzurda yabancı heyetler tabloları serisinin yeni üç örneğidir.⁴ Böylece, Osmanlı, sarayında kabul törenleri tasvirleri hakkında bir çalışma yapacaklar için yeni malzeme ortaya konulmuş olmaktadır. Varşova Üniversitesi'ndeki eski resimler arasında, s. 69'daki Numan Bey'in portresi veya, s. 37'deki Saray'da Kubbealtında bir kabul töreni, s. 101'deki İkinci avluda, Bab-üs saade (veya Akağalar, veya Arz kapısı) önünde bir bayram töreni resmi ilgi çekicidir. Bilhassa bu sonuncu resim törenin cereyan edişi bakımından, şimdi Topkapı sarayında bulunan Selim III (1789-1807) devrine âit yağlıboya tabloyu andırmakla beraber, arka plânda görülen mimari detaylar bakımından değişiktir.⁵ Polonya'daki resimde, ikinci avlu revakları muntazam dizi halinde uzanmakta ve ortada bugün görülen ve geç bir devirde yapıldığı bilinen geniş saçaklı sundurma henüz bulunmamaktadır. S. 107'deki oynayan çengiler resmi, bir Türk enteriyörünü tasvir etmesi bakımından değerlidir, s. 108'de biraz minyatür üslûbunda bir Türk evinin dış görünüşünü aksettiren bir resim bulunmaktadır. Gene Varşova Üniversitesi koleksiyonuna ait, bir paravana arkasında çeşitli sazları ile bir çalgı âlemini aksettiren Türk çalgıcıları kompozisyonu da öyle zannediyoruz ki, eski Türk musikisi tarihi ile uğraşanları ilgilendirecek değerdedir. Bu çalgıcıların arkasındaki paravanın kenarında görülen Avrupalı kıyafetindeki bir şahısdan ve geride duvardaki taçlı bir armadan bu saz âleminin o devirde bir yabancı elçilikde verildiğine ihtimal verilebilir. Aslı Varşova Üniversitesinde olan büyük bir İstanbul manzarası (s. 136-137) de kanaatimizce değerli bir eserdir. Beyoğlunda Alman elçiliğinden Galata'nın ve uzaktan İstanbul'un görünüşünü aksettiren bu tabloda ön plânda klâsik üslûbda bir Türk çeşmesi ile birkaç Türk mezarı farkedilmektedir. Daha aşağıda büyük bir sefaret binası daha aşağılarda ise Tophane bölgesindeki eski evler ile Tophane'nin kubbeleri ve Kılıç Ali Paşa camii kubbesi ve minaresi görülmektedir. İstanbul manzaraları serisi içinde önemle yer alması gereken bir eserin böylece Varşova'da bulunduğu tesbit olunmaktadır. Razcinsky'den alınan ve s. 229'da basılan Polonya dilinde izahlı İstanbul ve Boğaziçi haritasını da önemli bulduğumuza burada işaret etmek isteriz. Bu devirde birbirinin benzeri olarak basılan İstanbul Boğaziçi haritalarının yeni bir örneği olan bu harita diğerlerinden pek farklı olmamakla beraber, Trakya cihetinde hayli geniş bir sahayı da çerçevesi içine alması bakımından belki bir dereceye kadar diğerlerinden ayrılmaktadır. Herhalde bu harita da üzerinde durulması gerekli bir vesikadır.

³ Graf Ed. Raczynski, *Malerische Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reichs*, A. d. Polnischen von F. H. von der Hagen, Breslau 1825.

⁴ Bu hususda bk. R. van Luttervelt, *De "Turkse" schilderijen van J. B. Vanmour en zijn school*, İstanbul 1958, ve bu kitap hakkındaki tahlil yazımız, S. Eyice, "Belleten" XXIV (1960) 311-316, bilhassa bk. s. 315.

⁵ İstanbul Asyatik Müzeleri, *Topkapı sarayı müzesi rehberi*, İstanbul 1933, s. 59, res. 14.

Kitap, çeşitli temsilciler, tercüman ve Polonyalı tercüman namzetleri (*jeunes de langues*), sanatkarlar, harem, tüccarlar, mülteciler vs. hakkındaki bahisleri ihtiva etmekte ve son bahsi ise, İstanbul'da bir Polonya elçiliğinin eskiden bulunup bulunmadığı hakkındaki araştırma kaplamaktadır. ⁶ Yazar, s. 265-284'ü dolduran zengin bibliyografya referanslarında birçok yayına işaret etmekte, böylece bu kitapta ele alınan konulara dair şimdiye kadar yapılmış olan yayınları ve bu arada bilhassa Polonya dilinde olanları da tanıtmaktadır ⁷. Yazar ayrıca Doğu Avrupa memleketlerinde eskiden basılmış ve hemen hemen bizlerce meçhul kalmış bazı yayınları da bu bibliyografya notlarında araştırmacılara sunmaktadır. ⁸

Vaktiyle İslâm - Polonya münasebetlerine dair topluca bir özet halinde fransızca olarak basılan bir kitaptan sonra ⁹, İslâm, Doğu ve Türk âlemi ile Polonya

⁶ *J. R.* in İstanbul'daki Polonya (veya Lehistan) elçilik binası hakkında etraflı bir türkçe makalesinin, yurdumuzda yayınlanma imkânlarını beklemekte olduğuna da burada işaret edelim. Lehistan temsilcilerinin Türkiye'de ikamet ettikleri binalar incelenirken, üzerinde durulmasının faydalı olacağına inandığımız bir nota da burada dikkati çekmek isteriz : C. Jirecek'in *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe - Eine Historisch-Geographische Studie*, Prag 1877, s. 133'de Edirne yakınındaki Karaağaç'da bir vakitler Lehistan temsilcilerinin ikamet etmiş oldukları kaydedilmektedir.

⁷ Kitabın dördüncü bölümünde Osmanlı harem'inden bahsedilirken, yabancı menşeli gözdelere de temas edilmekte, bu arada meselâ II. Mahmud'un annesi olduğu ileri sürülen Nakşidil Sultan üzerinde durulmaktadır. Polonya ile hiçbir ilgisi bulunmayan bu kadının, Martinikli bir fransız Aimée du Buc de Rivery adında asıl bir kız olduğu ötedenberi iddia edilmiştir. Tarihin halli güç, romantik problemlerinden biri olan bu çapraşık mesele hakkında, *J. R.* bazı Avrupa gazetelerinde çıkan yazıları referans göstermektedir. Halbuki, bu mesele ile ilgili olarak birkaç kitabın evvelce basılmış olduğunu hatırlatabiliriz : B. A. Morton, *The Veiled Empress*, New York 1923, J. Minassian, *Une sultane française, Mlle Aimée du Buc de Rivery fut-elle la mère de Mahmoud II?*, Paris 1928, A. M. Martin du Theil, *Silhouettes et documents du XVIIIe siècle*, Perigueux 1932, ve bir roman, Mme. M. du Theil, *La Belle Nak-Chidil ou Aimée de Rivery*, Dordogne 1937. ayrıca *Vatan* gazetesinde 26.1.1955'den itibaren tercüme bir tefrika.

⁸ Misal olarak birkaç yayına burada işaret edebiliriz : s. 266, not 16'da, *J. R.*'in, Türkiye'deki Polonya postaları hakkındaki yazısı, s. 268, not 64'de Dutkiewicz'in kitabı, s. 271, not 23'de İstanbul'da Polonya bir mimar Orłowski hakkında bir yazı; s. 272, not 7'de, Gadomska'nın İstanbul'da Polonyalı hekimlere dair makalesi; s. 281, not 3-5'de İstanbul'daki Lehistan elçiliği binası hakkındaki efsanelere dair çeşitli yazılar; 282, not 19'da İstanbul'daki Boğdan voyvodaları sarayı hakkında rumen dilinde yayınlanmış iki yazı.

⁹ Yurdumuzda kolaylıkla bulunan bu kitap, Th. Gasztowtt, *La Pologne et l'Islam, notes historiques*, Paris 1907, dir. Aynı yazarın, Balkan harbi felâketi üzerine, Polonya'nın Türklere bir şükran borcunun ifadesi olmak ve bu felâket karşısında acıyı paylaşmak gayesiyle yazılmış, *Turquie et Pologne*, Paris 1913 adlı daha ziyade siyasi mahiyette bir broşürü vardır.

arasındaki çeşitli temaslar hakkında yeni yeni bir çok araştırmanın basılması şüphesiz çok memnuniyet vericidir. Ne yazık ki bunların hepsi de Polonya dili gibi, pek yaygın sayılamıyacak bir dilde yayınladıklarından bizim için erişilmesi güç bir durumda kalmaktadırlar. Vaktiyle, 1936 'da basılan Prof. Wl. Konopczynski'nin *Polonya ve Türkiye (1683-1792)* adlı 300 küsur sahifelik büyük araştırmasını burada hatırlatmak isteriz.¹⁰ Diğer taraftan gene son yıllarda yayınlanan, T. Mankowski'nin *Doğu ve Polonya'da sanat kültürü* adlı bol resimli güzel etüdü de, bu çeşit kitaplardan biridir.¹¹ Bunlara gene son yıllarda basılan, Z. Abrahamowicz'in *Türk vesikaları* hakkındaki 362 sahifelik kitabını da eklemek kabildir.¹² Görülüyor ki, *J. R.* 'nin eseri Türk - Polonya tarihi münasebetlerini araştıran etüdlerin içinde özel bir yere sahiptir. Polonya ilim adamları ve bu arada *J. R.* bu konuları çeşitli cephelerden incelemekte ve yeni yeni güzel ve çok faydalı kitaplar ortaya koymaktadırlar. Bütün temennimiz, bunların hiç değilse daha kolay istifade edilebilir dillerde birer özetine sahip olmalarıdır. İkinci bir temennimiz ise, *J. R.* 'nın, bu eserinde işaret ettiği, ve çok daha fazla olduğunu anladığımız, Polonya arşiv ve koleksiyonlarındaki resim vesikalarını gerekli açıklamalar ile ayrıca tanıtmasıdır. Her şeye rağmen, istifadesindeki güçlüğüne rağmen, *J. R.* 'nin eseri, Türk - Polonya münasebetlerinin bir cephesini ortaya koyması bakımından büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Yazarı bu bakımdan tebrik etmek bir borçtur

DOĞENT DR. SEMAVİ EYİCE

¹⁰ W. Konopczynski, *Polska a Turcja 1683-1792*, Warszawa 1936, maalesef bu önemli kitabın yaygın dillerde bir özeti yoktur.

¹¹ T. Mankowski, *Orient w Polskiej kulturze artystycznej* (Studia z historii sztuki, vol. III - Warszawa, Państwowy Instytut Sztuki), Wrocław-Krakow 1959. Bu kitabın, s. 234-239'da, *L'Orient et la culture artistique en Pologne* başlığı altında Fransızca bir özetinin bulunuşu memnuniyet vericidir, ayrıca, s. 245-250'de resimlerin Fransızca izahları ile fihrist vardır.

¹² Z. Abrahamowicz, *Katalog dokumentow Tureckich. Dokumenty do dziejow Polski i Krakow osciennych w latach, 1455 - 1672, Catalogue des documents turcs. Documents concernant la Pologne et les voisins de 1455 à 1672*, 1959 (Bu yayını göremedik).

ÜNSAL, BEHÇET, *Turkish islamic architecture in Seljuk and Ottoman times 1071-1923* (=Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde islâmi Türk mimarisi 1071-1923) London, Alec Tiranti 1959, ufak boyda, VI + 118 Sahife, metin içinde 34 plan, kesit desen, metin dışında res. 35-130, ciltli, fiati, 30 S.

Editör Alec Tiranti'nin sanat tarihi kitapları serisi içinde yayınladığı bu küçük kitabın yazarı B. Ü. İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerindendir. Kitap beş ana bölümden, tanınmış bazı Türk mimarları hakkındaki kısa bir listeden (s. 96-98), hayli kısa bir bibliyografya (s. 98-99) ile basit bir lügatçeden (s. 100) ve nihayet metin dışı resimlerin açıklamalarından (s. 101 - 102) ve indeksden ibarettir. Aslı türkçe olarak yazılan eserin Prof. E. Bean tarafından ingiliz diline çevrildiği de belirtilmiş bulunmaktadır.

B. Ü.'ın bu küçük kitabı, yabancı okuyuculara Anadolu-Türk mimari sanatı hakkında bir fikir vermek gayesiyle hazırlanmış olup, bu çeşit yayınların ilki olmak mazhariyetine erişmiştir. Kitabın ilk bölümü Türk mimarisini yaratan şartlar hakkındadır (s. 1-13). Burada yazar, önce, Türkler ve Anadolu Türkleri hakkında kısa bir açıklamada bulunarak Anadolu Selçuklularını, bunun arkasından da Osmanlılar hakkında kısa tarihî bilgiler ile birlikte, başlıca Selçuklu veya Osmanlı hükümdarları zamanında yapılan binaları sıralamaktadır. Ancak bu tarihcide s. 7'de Türk Barok devri (1730-1808) başlığının karşısına "Yeniçeriler kaldırıldı" (*The Janissaries were abolished*) cümlesinin bulunduğunu, ancak mütercimim konuya yeter derecede hâkim olmayışından, esas metinde başka türlü ifade edilen bir cümleyi yanlış çevirmiş olması suretiyle telif etmek kabil olabilir. Yazar bu ilk bölümde Türk mimarisinin doğuşunda Anadolu'nun fizik şartlarını kısaca inceledikten sonra, s. 9-13'de medeniyet tarihini ve bunun sanat üzerindeki tesirlerini gözden geçirmektedir.

Yazar, mimarinin gelişmesini başlıca tiplerin doğuş ve yenilikler ile zenginleşmesini takip etmek suretiyle tesbite çalışmakta ve bunu yaparken imkân nisbetinde az ve özlü konuşmak yolunu tutmaktadır. s. 22'de Bursa'da ortaya çıkan bir tipten, genel olarak evvelce ters T tipi denilen binalardan bahseden B. Ü. bu biçim yapıların karakterini doğru olarak görmekte, ancak bunların medrese ile cami birleşimi yapıları olabileceğini ileri sürmektedir ki bu fikre iştirak etmeğe imkân yoktur. Bu konu ile ilgili olarak, İstanbul'daki Atık Ali Paşa camiinin, bizim zaviyeli veya tabhaneli camiler olarak adlandırdığımız bu gruba giremeyeceğini de burada işaret etmek isteriz¹. Osmanlı Türk mimarisinde Üçşerefeli cami tipi dediğimiz başlıbaşına bir cami tipi vardır ki dış görünüş bakımından, zâviyeli camilere tamamen uyan bu tip, iç teşkilât, iç mekân bakımından tamamen ayrı bir karakterdedir. Bu grupdan olan eserlerde (Atık Ali Paşa camii de bu zümredendir), yanlardaki kanatlar orta mekândan

¹ S. Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî-içtimai bir müessesesi: Zâviyeler ve zâviyeli-camiler*, "İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası" XXI (1963) 1-80.

tecrit edilmiş olmayıp doğrudan doğruya ona açıktırlar ve arada sadece kalın paye ve sütunlar bulunur. Diğer taraftan, Tire'deki Yahşi Bey veya Yeşil İmaret adlı eserdeki yarım kubbe'nin, Osmanlı mimarisinde yarım kubbe problemi ile fazla bir ilgisi olabileceğini zannetmiyoruz. Yeşil İmaret'teki yarım kubbe, ayrı, başlıbaşına bir mekânın ölçüsüne uyabilecek yegâne örtü şekli olan bir unsurdur. Halbuki İstanbul'daki II. Bayazıd camiiindeki yarım kubbe, bir bütün olan bütün iç mekânın örtü sisteminin bir parçasıdır. Yazar cami tipolojisinden² sonra Medrese'ye geçmekte, Anadolu'da Selçuklu, Beylikler devri ve Osmanlı medreselerini oldukça etraflı surette gözden geçirmektedir. Aynı bahsin sonunda B. Ü. Osmanlı manzume (külliye) leri hakkında da birkaç kelime söylemektedir.

Türbelere dair kısa bir bölümü takip eden kervansaraylar ve hanlar hakkındaki oldukça etraflı bir bölüm bulunmaktadır. Bu sonuncuda şehirlerarası yollardaki kervansaraylar ile şehir içindeki iş hanlarının daha bâriz şekilde ayrılımları belki daha doğru olurdu. Bedestenler hakkındaki bölüm ise, şimdiye kadar ihmal edilmiş bu çok önemli konuya başarı ile temas etmektedir. Saraylar ve evler, hamamlar, su tesisleri, çeşmeler ve nihayet köprüler hakkındaki çok kısa bir bölüm ile kitabın ikinci kısmı sona ermektedir.

Üçüncü bölüm, mimaride kullanılan malzeme ve inşaat teknikleri hakkında olup burada da çeşitli konular kısaca da olsa ele alınmaktadır. Nitekim, kubbeye intikal unsurları gibi Türk yapı sanatının en önemli meselelerinden birine de burada temas edilmekte, Türk mimarisindeki tezyini unsurlar da bu arada ihmal edilmemektedir. Bu tezyinat arasında çininin büyük bir yeri olduğuna işaret eden yazar, bu çok geniş olmağa müsait konuyu asgari ölçülere indirmek zorunda kalmış gözükmektedir. B. Ü. bu bölümde sanatkâr ve işçi lonca'larını da unutmamıştır. Yarım sahifede de olsa, Türk mimarisinde çok büyük bir rolü olan bu teşkilâtın önemi yabancı okuyucuya hiç değilse işaret edilmiş bulunmaktadır. Hattâ bu bölümün sonunda birkaç satır içinde, mimari tarihî kaynakları arasında bulunan bazı bina plânları ve çeşitli vesikalar da işaret olunmuştur.

Estetik prensipler hakkındaki dördüncü bölüm (s. 91-92) kanaatimizce çok, hem de pek çok kısıdır. Son bölümü teşkil eden netice bölümünde ise (s. 93-95) yazar, çok faydalı bir karşılaştırma yaparak, bütün doğu sanatlarını birbirinin benzeri zanneden yabancı okuyucuya, şema halinde Türk, Arap ve İran sanatlarının birer mukayesesini sunmaktadır. Böyle açık sâde bir sistemle bu mukayesenin ortaya konulmuş olmasının faydası muhakkak ki inkâr olunamaz. Yalnız bazı *inatçı* Batılıları inandırabilmek için bu bölümün biraz daha tafsîlâtlı olması belki daha doğru olurdu. Yazar neticede ayrıca Bizans-Türk mimarileri arasında da bir mukayese yapmaktadır.

Bibliyografya'nın çok kısa olduğuna işaret etmiştik. Burada Millingen'in *Constantinople*'u ile Sanderson'un *The Travels in the Levant*'ına niçin lüzum görüldüğü, buna karşılık, Mayer'ın *Islamic architects and their works* (Genève 1956) inin niçin

² B. Ü. cami'nin gelişmesi problemini evvelce, "Türk yurdu" dergisinde uzunca bir makale halinde de ele almıştır.

alınmadığı sorulabilir. İstanbul'da Türk eserleri hakkında, herşeye rağmen ana eser mahiyetinde olan C. Gurlitt'in *Die Baukunst Konstantinopels'i* ile, İznik hakkında standard kitap mahiyetinde olan K. Otto-Dorn'un *Islamische Iznik* (Berlin 1941) i, ve B. Ü. bu eserini hazırladığında henüz yayınlanmış olmıyan A. Gabriel'in *Une capitale turque, Brousse* (Paris 1959) u bir tarafa bıraksak bile, o devre kadar Bursa hakkında tek toplu yayın olan, H. Wilde'nin *Brussa* (Berlin 1909) sı da bu bibliyografyada herhalde yer alması gereken kitaplardan idi.

Resimlere gelince, yazar imkân nisbetinde değişik ve orijinal resimler ile kitabını süslemeğe çalışmış olmakla beraber, arada pek iyi çekilmemiş, bulanık veya gerekli olduğu kadar konuyu aksettirmiyen resimlere de maalesef rastlanmaktadır. Diğer taraftan çok önemli ve Türk sanatı bakımından ön plânda gelen bir kaç eserin de resminin burada eksikliği duyulmaktadır. Nitekim böyle ihmal edilmiş bir eser olarak, metinde adı geçen, kendi nev'inin şaheserlerinden olan Ayasofya şadırvanını gösterebiliriz. Aynı şekilde çeşmeler, kütüphaneler ile sıbyan mektepleri ve köprüler de ihmal edilmiştir. Türk sanatının bu nev'i eserlerinden de bir kaç değerli örneğin *manuel* de temsil edilmeleri herhalde çok faydalı olurdu.

B. Ü. 'ın kitabının Batılı okuyucuya Türk mimarlık sanatını çeşitli cepheleri ile tanıtan bir *manuel* olduğu aşikârdır. Ufak bir hacim içinde birçok yeni şeyleri, özlü bir şekilde derlemek ve böylece Türk sanatını yabancı bir dilde tanıtmak muhakkak ki çok faydalı bir hizmet olmuştur.³ Türk mimari sanatının çeşitli nev'ilerini derli toplu bir tipoloji denemesi halinde bütün gelişmesi ile birlikte ve bahuşus bütün nev'ileri ihmal etmemeğe çabalyarak derlemek muhakkak ki kolay bir iş değildir. B.Ü. bu güç işi başarmak için hayli gayret sarfetmiş ve ufak tefek eksiklerine rağmen, bu yolda ilk teşebbüs mahiyetinde bir eser için çok başarılı sayılabilecek bir deneme ortaya koyabilmiştir. Türk mimarisini tanıtmak gayesiyle yabancı dilde basılan ilk kitap, Viyana sergisi münasebeti ile Edhem Paşa ve Montanı Efendi tarafından hazırlanan büyük *L'architecture Ottomane* (İst. 1873)'dir. Türk mimarisinin hemen hemen meçhul olduğu devirde hazırlanan bu kitap uzun süre esas kaynak olmuş, ve H. Saladin, İslâm mimarisi hakkındaki kitabının Türk -Osmanlı bölümünü ona dayanarak yazmıştır⁴. Türk sanatı hakkındaki ilk kitap ise, H. Glück tarafından 1917'de bastırılmıştır⁵. Basit bir özet mahiyetinde olan bu eski teşebbüsten sonra Türk sanatı ve Türk mimarisi hakkında yabancı dilde başlıbaşına bir eserin hazırlandığını görmüyoruz. Bu konu, aradan geçen yıllar içinde Türk mimarisinin günden güne sayıları artan çeşitli monoğrafyalar ile daha iyi tanınmasına rağmen, toplu bir sentez halinde işlenmemiştir. İşte bu yoldaki ilk teşebbüs B. Ü.'ın bu kitabı ile ortaya çıkmış bulunmakta, ve yeni görüşleri, eksik bir konu ve bir mimari nev'i bırakmama çabası ile bu kitap Türk mimarisini tanımak isteyenlere özet halinde oldukça çeşitli bilgiler edinmelerini sağlamaktadır.

³ Prof. E. Diez (1878-1961) 'ın dedikodulu *Türk sanatı* (İstanbul 1946) kitabının düzeltilmiş olarak esas almanca metninin bir cilt halinde Almanya veya Avusturya'da yayınlanması düşünülmüş idi. Fakat bu proje tatbik mevkiine konulamamıştır.

⁴ H. Saladin, *Manuel d'art musulman, I L'Architecture*, Paris 1907, s. 437-544.

⁵ H. Glück, *Türkische Kunst* (Konstantinopolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei = İstanbul Macar Enstitüsü yayını: 1) Budapeşte - İstanbul, 1917.

Bu çeşit kitapların birçok baskıları olduğu düşünülecek olursa, bazı eksiklikler tamamlandığı, bazı temenniler yerine getirildikleri ve bilhassa resimlerde bazı değişiklik ve tamamlamalar ilerideki bir baskıda yapıldığı takdirde, *B. Ü.* 'ın kitabı uzun süre Batıda büyük bir boşluğu dolduracaktır. Tirandi kitapevini, sanat tarihi koleksiyonu içinde, Anadolu Türk sanatına başlıbaşına bir cilt tahsis edecek derecede Türk medeniyet tarihine karşı bir ilgi göstermiş bulunması ne kadar şükranla karşılanacak bir hareket ise, bu işin yerine getirilmesini bir Türk yazarına bırakması ve onun da bunu klâsik fikirlerin dışına taşarak orijinal bilgiler ile kaleme almış olması da aynı derecede sevinç vericidir. Bu bakımdan editörü ve yazarı tebrik ederiz.

DOĞENT DR. SEMAVİ EYİCE

MUZAFFER GÖKMAN: *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası*, İstanbul 1963 - Millî Eğitim Basımevi, VI + 426 s. = Atatürk serisi, No. 2.

Atatürk'ün 25 inci ölüm yıldönümü dolayısıyla, bu büyük insanın hayatı, devrimleri, Türk toplumuna yeni ve mutlu bir hayat yolu açan ilkeleri, Türk Cumhuriyetinin gelişimi hakkında gerek resmî ve ilmi kuruluşlar, gerek yayınevleri veya şahıslar tarafından, *Millî Kütüphane*'mizin raflarını zenginleştiren bir hayli kitap, broşür ve dergi özel sayıları yayımlandı. Bir çoğu tarihi birer belge veya kaynak niteliğini de göstermektedirler ve bu itibarla Millî Mücadele ve Cumhuriyet devrimizin tarihini aydınlatma bakımından özel bir önem taşımakta, ve Türkiye tarihi ile uğraşanları pek yakından ilgilendirmektedirler. Bunlardan bir çoğunu bilgilimize kattıkları yeni verilerle tarihi gerçeğe uyarlık bakımından eleştirmek ve değerlendirmek, ileride bunlardan faydalanmak isteyenlere onları tanıtmak, hiç şüphesiz yerinde bir hizmet olacaktır. Ancak böyle bir eleştirmenin gerektirdiği inceleme ve hazırlık da, oldukça geniş bir zaman istemektedir. Bu sebeple bu konudaki bazı çalışmalarımızın sonuçlarını, daha ileriki sayılarda okurlarımıza sunmak üzere ilk olarak, bugüne kadar bu alanda yapılmış olan yayımları bir araya toplayan ve kendi janrının da en sonuncusu ve mükemmeli olma vasıflarını taşıyan "Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası"nı ele almış bulunuyoruz.

Bu alanda bugüne kadar yapılmış olan, kitap halindeki, başlıca çalışmaları da hatırlamakta fayda görmekteyim. İlk olarak bu konudaki bir eserin hazırlayıcısı sıfatıyla bu satırların yazarı, Türk Tarih Kurumu yayınları plânında adı gösterilmiş bulunan, bir kaç yıllık devamlı bir çalışmanın mahsulünü, maalesef bir yangınla kül olduğunu görmek talihsizliğine uğramış bir kimsedir ¹. Ve bu sebeple de konunun oldukça içinde yaşamış olarak, aynı alanda yapılmış çalışmaların güçlüğüne ve yoruculuğuna da yakından tanınmaktadır.

Bunu takip eden gayret, İkinci Cihan Savaşı sırasında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Alman Dil ve Edebiyatı Profesörü olarak bulunan Dr. Herbert Melzig'in, Ankara Halkevinde yaptığımız sergideki koleksiyondan da geniş ölçüde faydalanmak suretiyle "Atatürk Bibliyografyası" adı altında yayımladığı, birinci bölümü, yayımların bibliyografik künyelerini veren, ikinci bölümü Atatürk literatürüne dair tenkit yollu incelemeleri ihtiva eden eser olmuştur ².

¹ On formayı aşan Türkçe kısmı sahife halinde, yabancı dillerdeki bölümleri kısmen forma kısmen kolon halinde dizilmiş olan "Atatürk Bibliyografyası", (*Belleten*, Sayı : 21 - 22, Ocak - Nisan 1942, Türk Tarih Kurumu yayınları, VII. Seri, No. 7) tashihli ve ilâveli provaları ile bunların esasını teşkil eden fişler ve notlar, 23 Aralık 1947 tarihinde Maarif Vekâleti binası yangınında tamamen yanmış bulunmaktadır.

² 1941 de 144 sahifelik ilk basımı Ankara'da yapılan bu eserin adına "Yeni Türkiye'nin Siyasi Bibliyografyası" vasfı da eklenip tenkit kısmı çıkarılarak 1944 de 223 sahifelik bir kitap halinde İstanbul'da da Ülkü Yayınevi tarafından ikinci basımı yapılmıştır. Birinci basımda (227) ikinci basımda ise (727) eser tanıtılmaktadır.

Atatürk'ün onuncu ölüm yıldönümü ve Anıt-Kabre nakli vesilesiyle 1953 yılında Ankara'da Millî Kütüphane'nin tertiplelediği ikinci "Atatürk Kitapları Sergisi"ne konulan eserlerin, o tarihte Kütüphanede uzman olarak görevli Muharrem Doğdu Mercanlıgil tarafından hazırlanmış ve Bitlis İli Kültür ve Eğitim Derneği yayınlarının ilkinin teşkil etmek üzere bastırılmış bulunan kataloğu da, bu konuda bir Türk tarafından ortaya konmuş, ilk eseri teşkil etmiştir. ³ Bu eser 433 kitabın künyesini vermektedir.

Bundan dört sene sonra eserini yazımıza konu aldığımız, Muzaffer Gökman ile arkadaşı İstanbul Belediyesi Müze ve Kütüphaneleri Müdürü Orhan Durusoy'un birlikte hazırladıkları ve İş Bankasının, Kültür Yayınları arasında İsnkılâp Tarihi kütüphanemize kazandırdığı kitabı görmekteyiz ki, bu eserin ⁴ tanıttığı yayımların miktarı 926'dır. Bundan sonra ise Sami N. Özerdim'in hazırladığı ve Kurumumuzun yayımladığı 10 Kasım — 31 Aralık 1938 tarihleri arasında "*Atatürk için yazılmış yazıların bibliyografyası*" gelmektedir. Kendi janrında özel bir yeri olan bu kitap ⁵, Türk milletinin ve onun büyük yasına katılan başka milletlerin Atatürk'ün ölümünden duydukları acıyı tarihe aktaran bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Bu eserden iki yıl sonra da Atatürk kuşağından ülkücü bir genç avukatın şahsî kütüphanesinde topladığı koleksiyonun kataloğunu bastırarak millî irfan kitaplığına sunmasına şahit olmalıyız ⁶. Bu eserin de bize tanıttığı kitap ve dergi sayısı 1130'dur.

* * *

Muzaffer Gökman, bugüne kadar Türk Kütüphaneciliğine ve irfan kuruluşlarına ait çalışmalarını, büyüklü küçüklü kitaplar halinde genel faydalanmaya koymuş, çağdaş kütüphanecinin eğitim ve bilim görevlerini bütün dikkatiyle benimsemiş, başında bulunduğu İstanbul Devlet Kitaplığını (Tarihî Bayezit Umumî Kütüphanesi) mevcut şartlar ve imkânlar dairesinde övünülür bir duruma sokmuş, genç Türk Kütüphaneciler kuşağının en kıdemlilerinden biridir. Bu son kitabıyla da sadece Atatürk Bibliyografyası literatürüne zengin bir eser kazandırmakla kalmamış, verdiği özel karakterle onu, Atatürk hayat ve devrimleriyle çağımız Türkiye Tarihi konusu üzerinde çalışmakta olan her inceleyicinin, el altında bulundurmak lüzumunu duyacağı bir yardımcı kitap niteliğine de sokmuştur.

863 ü Türk, 257 si yabancı yazarın, 1826 sı Türkçe, 49 u Almanca, 181 i Fransızca, 121 i İngilizce, 88 i başka dillerde olmak üzere kitap, broşür, ayrı basım halinde yayımlanmış olan ve aralarında hâtıra pullariyle, banknot, nota ve resim albümleri gibi belge niteliğinde basmalar da yer aldığı görülen bu sistematik kıla vuzun, uzun zaman kendi janrında *başta gelen kitap* mevkiini bırakmıyacağı da şüphesizdir.

Gökman'ın bu kitabı, kronolojik gelişme ilkesi esas tutulmakla beraber, konulara ve eserlerin nevelerine göre sınıflandırılmış ve aralarında, tarih dönemlerine bağlı kalınmak suretiyle arayıcının çeşitli yönden zaman içinde doğrultusunu korumaya

³ *Atatürk ve Devrim Kitapları Kataloğu*, Ankara, 1953, Yeni Matbaa

⁴ *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası*, Ankara 1957, Türk Tarih Kurumu Basımevi

⁵ Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1958

⁶ İsmail Arar, *Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Devrimleri ve Cumhuriyet Türkiye'si ile ilgili kitaplar*, İstanbul 1960.

yarar ve çoğu Atatürk'ün hayat ve devrimlerini gösteren olaylara ait kronoloji cetvelleri (4 adet) de bulunan ve başlıkları aşağıda sıralanan 42 bölüme ayrılmıştır : 1 . Doğumundan 16 Mayıs 1919 tarihine kadar Atatürk Kronolojisi. 2 . Atatürk'ün askerliğe dair eserleri. 3 . Atatürk'ün söylev, vecize, sohbet ve hâtıraları, 4 . Atatürk'e dair yazılmış eserler. 5 . Atatürk'e dair yazılmış şiirler. 6 . Atatürk Albümleri. 7 . Atatürk'ün gravür ve resimlerine dövizler. 8 . Birinci Dünya Savaşından 19 Mayıs 1919 tarihine kadar Osmanlı Tarihi Kronolojisi. 9 . Birinci Dünya Savaşında Atatürk. 10 . Mondros Mütarekesi. 11 . Bir İmparatorluğun Çökmesi ve dağılması. 12 . 19 Mayıs 1919 dan 29 Ekim 1923 tarihine kadar Millî Mücadele tarihi kronolojisi. 13 . Atatürk Samsun'da. 14 . Türkiye B. M. Meclisinin kurulması. 15 . İnönü Savaşları. 16 . Türk İstiklâl Marşı. 17 . Sakarya Meydan Savaşı. 18 . Başkumandanlık Meydan Savaşı. 19 . Millî Mücadeleyi bütün olarak kapsayan eserler. 20 . Mahallî tarih, mahallî mücadele, mahallî savaşlar. 21 . Anayasamızla ilgili eserler. 22 . Kuruluş, kurtuluş, kurtuluşa götüren müzakere, mütareke, andlaşmalar, Cumhuriyet Türkiye'sinin dış siyaseti ile ilgili eserler. 23 . Saltanat ve Hilâfetin kaldırılması. 24 . 29 Ekim 1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti kronolojisi. 25 . Cumhuriyet. 26 . Cumhuriyet öncesi ve yıllarını kapsayan eserler. 27 . Cumhuriyetin Onuncu yılı. 28 . Cumhuriyetin Onbeşinci yılı. 29 . Devrimler. 30 . Partiler ve Dernekler. 31 . Atatürk ve kültür konuları. 32 . Hâtıralar. 33 . Ulusal Şiirler, destanlar. 34 . Ulusal yazılar. 35 . Ulusal hikâye ve romanlar. 36 . Ulusal piyesler, monoloğlar, okul temsilleri, senaryolar. 37 . 10 Kasım ve 10 Kasım'lar. 38 . Ata- türk ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili biyografiler. 39 . Cumhuriyet yılları. 40 . Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili bibliyografyalar ve kitap eleştirmeleri. 41 . Evrak-ı nakdiye ve banknotlarda Atatürk, 42 . Millî Mücadele, Atatürk ve Devrim Polları. Bu bölümleri de titiz bir itina ile biri yazar, çeviren ve yayınlayan adlarına göre, diğeri kitap adına göre tertiplenmiş iki dizin tamamlamaktadır.

Yazarın kitabına, giriş başlığı altında koymuş olduğu önsözde : "Atatürk ve Atatürk Devrimi Literatürü, henüz noksansız olarak bir araya getirilmiş değil, tam tesbiti dahi yapılmış değildir. Atatürk, millî mücadele, yeni Türkiye ve Türk devrimleriyle ilgili -lehte ve aleyhte- her çeşit basının toplanması gerektiği halde, bunda henüz başarıya ulaşamamıştır" diyerek tavazukâr bir şekilde çalışmasının bütün bu konudaki yayınları toplamış olamadığını da açık bir kalple itiraf etmekte ve kendisine "unutulan noktalarda aydınlatacakları, göremediği yayınlar hakkında bilgi verecekleri" bu çalışmayı tamamlamaya çağırılmaktadır.

Mesleğine ve işlerine nasıl bağlı olduğunu yıllardır uzaktan ve hyakından izlediğimiz bu verimli arkadaşımızın, bu çağrısını da göz önünde tutarak, eserini eleştirmeye ve tanıtma ayırdığımız bu sahifelerde bazı görüş ve düşüncelerimizi de kısaca sıralamakta fayda görmekteyiz.

1 — Kitap, bu konuda en zengin bir bibliyografik kaynak haline getirilmiş olmakla beraber, onu tamamlayıcı çalışmaların arkasını bırakmamak ve yakın bir gelecekte hazırlanacak bir eklenti kitap ile, daha tamam bir duruma getirmek lâzımdır. Bu hususta müellifin veya eseri yayımlayan Millî Eğitim Bakanlığının konu ile ilgili Türk ve yabancı bilim adamlarıyla, kurumları arasında yapacağı bir anketin, büyük fayda sağlayabileceğini ummaktayım. Nitekim sathî bir kaç sondajla

bu satırların yazarı, kendi kitapları arasında bulunan 8 i Türkçe, 8 i yabancı dilde olmak üzere 16 kitabın Gökman'ın bilgisi dışında kaldığını görmüştür. Diğer notlarımız ise, bu sayının yüzü bulacağını göstermektedir.

2 — Bazı eserlerin adları, asıllarındaki isimlerden farklı olarak yazılmıştır. Örneğin: 549 numarada yazılı "*Der Turanismus und die Kemalistische Türkei*"nın Türk Tarih Kurumu kitaplığında bulunan nüshasının adı "*Der Turanismus der Jungtürken*"dir ve 1941 de Otto Harrassowitz Yayınevi tarafından Leipzig'de bastırılmış olduğu görülmektedir.

3 — Bazı yazar adlarının tesbitinde ve yazılışında yapılan yanlışlıklar gözden kaçmıştır. Arayıcıyı şaşırtabilecek bu gibi tertip hataları için bir düzeltme cetveline ihtiyaç vardır. Örneğin: 1219 numaradaki eserin yazarı 1505 ve 1580 numaralardaki eserlerin yazarı bulunan Ahmet Cevat Emre'den başka birisi değildir. 776, 777, 1234 ve 1235 numaralardaki eserlerin yazarı aynı madam Gaulis olduğu halde yazarlar endeksinde iki ayrı kişi olarak dikkati çekmektedir. 1288 numaralı kitabın yazarı Dr. Lütfi, Lütfi Fikri olarak kaydedilmiştir. Halbuki söz konusu olan kitap, Avukat Lütfi Fikri Bey tarafından değil, bir süre Sofya'da Başkonsolosluk da etmiş bulunan ve Paris'te Siyasi İlimler öğrenimi yapmış bulunan diğer bir Lütfi Bey tarafından yazılmıştır. Lütfi Fikri Beyin ilk Anayasamızla ilgili tenkitlerini ihtiva eden, saltanatın lağıvı konusuyla de ilgili bulunan "*Hükümdarlık karşısında milliyet ve mesuliyet ve tefrik-i kuvva mesaili*" adlı risalesi ise (1338, İstanbul) bibliyografyanın dışında kalmıştır. 513 numaradaki eserin Alman yazarı Birinci Cihan Harbi sırasında ordumuzda bulunduğu sırada Mehmetciklerin kendisinden "Kalin Keser Paşa" diye bahsettikleri Kannengiesser olmak gerekirken, herheangi bir yanlışlıkla hem metne, hem endekse Rannengiesser olarak geçmiştir. "Çanakkale Melhamesinde Türk Şehameti" başlığı ile bu eserin Muharrem Feyzi Togay tarafından yapılan Türkçe tercümesinin de, ayrıca Cumhuriyet gazetesinde (9 Kasım 1927 - 2 Nisan 1928) tefrika edilmiş bulunduğunu belirtmek faydalı olur.

4 — Eserin konusuyla bağlantısını pek kuramadığımız bazı yayınların da bibliyografyada yer aldığı görülmektedir. Örneğin: 556, 559 ve 568 numaralı kitaplar.

5 — Genel olarak her yerde çevirme eserlerin asıllarının da işaretlenmesi cihe-tine gidilmemiştir. Örneğin: 734 numaradaki eser, 733 numaradaki kitabın tercümesi olduğu halde ayrı ayrı iki eser gibi gözükmektedir.

6 — Türk Devrim Tarihini ilgilendiren bir kısım önemli hâtıratın da henüz kitap haline gelemiyerek dergi ve gazete koleksiyonlarının ciltleri içinde kalmış bulundukları, halbuki bunların konu bakımından gerçek bir önem taşıdıkları ma-lumdur. Bunların da yerlerinin tesbitiyle tam bir liste halinde böyle bir bibliyografik kılavuzda özel bir eklenti halinde yer almasını düşünmenin de, isabetli bir teklif olduğu kanısındayım. Bu itibarla Gökman'dan eseri için, bir an evvel yayımlamasını dilediğimiz tamamlayıcı ciltte veya kitabın gelecek basımında bunu da sağlamasını dilemeden geçemiyeceğim.

Kendisini bu çok değerli çalışmasından dolayı candan kutlar ve Kâtip Çelebiler, Bağdatlı İsmail Paşalar, Bursalı Tahir Beyler, İsmail Saip Sencer'ler zincirinin çok ümitli bu genç halkasından, Türk Bibliyografyacılığının daha çok şeyler beklemekte olduğunu da, bu vesile ile hatırlatmak isterim.

FAİK REŞİT UNAT

Türk Tarih Kurumu'nun Yıllık Konferansları

Türk Tarih Kurumu'nun 1963 yılından buyana uygulamaya başladığı "Yıllık Konferanslar"ın ikinci serisi 1964 yılı Ocak ayının üçünden başlamak ve her onbeş günde bir Cuma günleri saat 17,30'da Kurum toplantı salonunda verilmek üzere başlamış bulunmaktadır. 1964 Yıllık Konferansları Kurumun rahmetli Başkanları Ord. Prof. Yusuf Akçura, Ord. Prof. Şemseddin Günaltay ve Tevfik Bıyıklıoğlu'nun anılarına atanmıştır. Bu yılki konferanslar Orta ve Yeni Çağ Türk tarihine ait konular üzerine düzenlenmiş olup hepsi 11 konferanstır. Son konferans 19 Haziran Cuma günü verilecektir. Konferansların konuları, tarihleri ve konferansçıların adları aşağıda gösterilmiştir :

3 Ocak 1964 Cuma	Ord. Prof. Enver Ziya Karal: <i>Osmanlı İmparatorluğunda Garplılaşma hareketlerinde rastlanılan güçlükler.</i>
17 Ocak 1964 Cuma	Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: <i>Orta zamanda Anadolu Selçukluları Umumi ve Hususi Kütüphaneleri</i> (Projeksiyonlu).
31 Ocak 1964 Cuma	Prof. Dr. Osman Turan: <i>Selçuk Tarihinin Problemleri.</i>
6 Mart 1964 Cuma	Prof. Dr. Tahsin Özgüç: <i>Kemah Türbeleri</i> (Projeksiyonlu).
20 Mart 1964 Cuma	Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen: <i>Tarih ve Coğrafyada Konu Birliği.</i>
3 Nisan 1964 Cuma	Prof. Dr. Halil İnalcık: <i>Osmanlı Türklerinin Rumeli-de Yerleşmesi.</i>
17 Nisan 1964 Cuma	Faik Reşit Unat: <i>Profesör Yusuf Akçura ve Tarih Öğretimi.</i>
8 Mayıs 1964 Cuma	Doç. Dr. Şerafeddin Turan: <i>Rodos ve 12 Adanın Elden Çıkışı.</i>
22 Mayıs 1964 Cuma	Prof. Dr. Cemal Tukin: <i>1798 - 1833 Osmanlı - Rus Andlaşmaları Arasında Benzerlik.</i>
5 Haziran 1964 Cuma	Prof. Nusret Hızır: <i>Evrensel Kültür Üslubu İçinde Barok Düşünce.</i>
19 Haziran 1964 Cuma	Ord. Prof. Enver Ziya Karal: <i>Osmanlı İmparatorluğunda Garplılaşma Hareketlerinde Taklit ve İkilik Problemleri.</i>

Prof. Armand Abel'in Konferansı

Türkiye ile Belçika arasındaki kültür münasebetleri çerçevesi içinde Ankara'da ve İstanbul'da konferanslar vermek üzere yurdumuza gelmiş bulunan Brüksel ve Gand Üniversiteleri profesörlerinden ve Brüksel İslâm Araştırmaları Merkezi Direktörü ünlü İslâm Tarihçisi Prof. Dr. Armand Abel, 19 Kasım 1963 Salı günü saat 18'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Hâmit Dershanesinde Türk Tarih Kurumu adına "*Basra'da İhvan-üs-Safa muamması ve bunun*

X. yüzyılda Halifeler devletinin sosyal tarihi bakımından manası” konusu üzerine Türkçe bir konferans vermiştir.

Kısa bir konuşma ile profesörü tanıtan Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, daha sonra sözü Kurum üyelerinden Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü’ye bırakmış, Prof. Fuat Köprülü, Prof. Abel’in ilmî kişiliği, geniş bilgisi ve İslâm Tarihi üzerindeki çalışmaları hakkında dinleyicilere ilgi çekici izahat vermiştir.

Konferanstan sonra Türk Tarih Kurumu toplantı salonunda Prof. Abel şerefine verilen kokteyl geç vakitlere kadar devam etmiş ve Prof. memleketimizin bilim adam-larıyla yakından tanışmak fırsatını bulmuştur.

Prof. Dr. Bernard Lewis’in Konferansı

Ankara Üniversitesinin dâvetlisi olarak memleketimizi ziyaret etmiş olan Londra Üniversitesi profesörlerinden Dr. Bernard Lewis, 23 Aralık 1963 Pazartesi günü saat 17,30’da Türk Tarih Kurumu’nun toplantı salonunda İslâm Ansiklopedisinin yeni yayını hakkında Türkçe bir konferans vermiştir. İslâm Ansiklopedisinin Yazı Kurulu Üyesi bulunan ve Türk Tarihi üzerindeki değerli çalışmalarıyla ve büyük bir Türk dostu olarak tanınan Prof. Lewis’in bu konferansı ilgi ile izlenmiş, kendinden tamamlayıcı izahat alınmış ve bazı dileklerde bulunulmuştur.

Macar Bilgini Gerö Gyözö’nün Konferansı

Dışişleri Bakanlığımızın dâvetlisi olarak memleketimizi ziyaret eden ve Macaristan’daki Türk eserleri üzerinde yaptığı çalışmalar ve yayınlarla tanınmış bulunan Macar İlim Akademisi uzmanlarından Gerö Gyözö 10 Ocak 1964 Cuma günü saat 17,30 da Türk Tarih Kurumu toplantı salonunda “*Macaristan’daki Türk Eserleri*” konusunda projeksiyonlu bir konferans vermiştir. Almanca verilen konferansı Türk Tarih Kurumu Kütüphane Müdürü Bayan Mihin Eren Türkçeye çevirmiştir. Türklerin Macaristan’da bıraktıkları askerî, resmî, sivil ve dinî yapılar ve bunların bugünkü durumu ile korunmaları hakkında çok ilgi çekici bilgiler veren Bay Gerö’nun bu konferansı da dinleyiciler tarafından dikkatle izlenmiştir. Konferans-tan sonra sayın Bilgin şerefine Kurum kitaplığında bir kokteyl verilmiştir.

Türk Tarih Kurumu’nun Aylık Toplantıları

Türk Tarih Kurumu’nun Ankara’daki üyelerinin ayda bir kere Kurum merkezinde toplanarak çeşitli konular üzerinde görüşmeler yapılması, bu arada üyelerimizin ilmî çalışmaları hakkında birbirlerine bilgi vermeleri isteği gözönüne alınarak 26 Aralık 1963’de üyelere Başkanlıkça bir mektup gönderilmiş ve her ayın ilk salı günü saat 17,30’da Kurum toplantı salonunda bu çeşit toplantılar yapılacağı duyurulmuştur. İlk toplantı 7 Ocak 1964 Salı günü yapılmış ve bu toplantıda çeşitli konular görüşüldükten sonra gelecek toplantıların evvelden saptanmış konularla bir gündeme dayanması istenmiş ve gelecek toplantıda şu konuların görüşülmesi uygun görülmüştür :

- 1) “Philologiae Turcicae Fundamenta” meselesi.
- 2) Ord. Prof. Enver Ziya Karal’ın “Osmanlı İmparatorluğunda Garphlaşma hareketlerinde rastlanan güçlükler” konusunda verdiği konferans üzerine görüşmeler.
- 3) Kıbrıs tarihi üzerinde çalışmalar.

Bundan sonraki toplantıların görüşme konuları bir önceki toplantıda saptanacaktır.

Aylık toplantıların ilk oturumu

Kıbrıs Tarihi Üzerinde Çalışmalar

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu 1959 toplantısında *Türk Tarihi içinde Kıbrıs* adı altında bilhassa Kıbrıs'ın Anadolu ile bağlarını ve Türk idaresi altındaki tarihini belirtecek bir eserin hazırlanıp basılmasına karar vermişti. Bu karar üzerine Yeni Çağ Kolu bir Kıbrıs Tarihi Komitesi teşkil ederek yazılacak eserin hacmini, bahislerini ve kimler tarafından yazılacağını tesbit etmiş ve ilgililere bildirmiştir. Dört yüz sahife kadar olması düşünülen *Türk Tarihi içinde Kıbrıs*'ın plân ve yazarları şöyle tesbit edilmiştir :

Önsöz

- I. *Kıbrıs'ın coğrafi durumu* : Prof. Cemal Alagöz ve H. S. Selen (25-30 s.)
- II. *Eskiçağlarda Kıbrıs* : Prof. A. Erzen ve Prof. T. Özgüç (30-40 s.)
- III. *Orta Çağlarda Kıbrıs* :
- a) *Bizans devri* : Tercüme (Hill'den hülâsa) (10 s.)
- b) *Araplar ve Kıbrıs* : Doçent Fikret Işıltan (10 s.)
- c) *Türkler ve Kıbrıs* :
1. *Selçuklular ve Kıbrıs* : Prof. Osman Turan
2. *Karamanlılar ve Kıbrıs* : Doçent Şahabettin Tekindağ
3. *Akkoyunlular ve Kıbrıs* : Prof. Adnan Erzi
4. *Kölemenler ve Kıbrıs* : Prof. Şinasi Altundağ
- IV. *Osmanlılar ve Kıbrıs* :
- a) *Fatih'ten önceki münasebetler* : Prof. Şinasi Altundağ (15-20 s.)
- b) *Kıbrıs'ın fethi* : Prof. İncalcık (10-15 s.)
- c) *Osmanlı idaresinde Kıbrıs* : Prof. İncalcık, {
- d) *İngiliz işgali altında Kıbrıs* : Prof. Baykal { (100-125 s.)
- V. *Kıbrıs'ın son durumu* :
- a) *Lozan'da Kıbrıs* : { Prof. Suat Bilge
- b) *Türkiye Cumhuriyeti ve Kıbrıs* : { ve
- c) *Kıbrıs Cumhuriyetinin doğuşu* : { Prof. Fahir Armaoğlu (50-60)
- VI. *Kıbrıs'ta Türk Medeniyeti* :
- a) *Kıbrıs'ta sosyal durum* : Prof. İncalcık, Faik R. Unat (10-15 s.)
- b) *Kıbrıs'ta sanat eserleri* : Y. Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi (15-20 s.)
- c) *Kıbrıs'ta fıkri hayat ve Kıbrıslı Büyüklükler* : (15-20 s.)

(Harita, resim, şekil ve vesika mahiyetinde ekler ile bibliyografya, kronoloji cetveli metin dışıdır).

Tasarlanan kitabın şimdiye kadar Kıbrıs Tarihi üzerinde yazılan eserlerde, özellikle bu konuda en tafsillatlı son terkip eseri olan Sir G. Hill'in *A History of Cyprus* adlı eserinde, adada Türk tarihine ait noksan ve taraf tutan bilgileri tamamlayacak ve düzelterek mahiyette olması ve alelâde bir tercüme ve derlemeden ibaret kalmaması, böylece ileride yazılacak okul kitapları ve genel eserlere kaynak teşkil etmesi bilhassa düşünülen noktalar arasında idi.

Kıbrıs Komitesi adanın, Osmanlı - Türk idaresi altındaki durumunu hakkiyle meydana çıkarmak için adadaki mimarî eserler ve arşiv malzemesi ile ilgilenmiş, 1961'de Prof. Şinasi Altundağ, Prof. Bekir Sıtkı Baykal, Faik Reşit Unat ve Prof. Halil İnalcık'dan mürekkep bir heyet Kıbrıs'a giderek muhtemel bir ziya tehlikesine karşı Lefkoşa Kadı sicillerinin mikrofilmlerini almışlardır.

İlk Kıbrıs Kadısı Ekmel Efendi H. 978 senesinin Rebiülâhir başlarında tâyin olunmuş ve şüphesiz o tarihten itibaren Kadıların verdiği ve onlara gelen vesikaların kaydedildiği Sicil Defterleri tutulmuştur. Fakat Kıbrıs Evkaf dairesinde saklanmakta olan bu defterlerden bize kadar gelebilenler H. 988 tarihinde yani fetihten on sene sonra başlamakta ve 1306 tarihine kadar elli dört defter halinde muhafaza edilmiş bulunmaktadır. Bu sicillerin İngiliz idaresinde yapılan bir listesinde 988'den önceki bazı defterlerin de o zaman mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 988'den sonraki sicillerden de bazıları kayıptır (bilhassa şu yıllar arasında 1003—1016, 1019—1043, 1046—1087, 1089—1110, 1111—1120).

Kurumca alınmış olan mikrofilmler foto kopya halinde bastırılmakta ve ilgili mütehassıslar tarafından incelenmektedir. Türk idaresinde adanın siyasi, iktisadi, idarî ve kültürel tarihi bu incelemeler neticesinde bütün ayrıntıları ile meydana çıkacaktır. Aynı heyet üyeleri ziyaret esnasında Kıbrıs tarihi üzerinde konferanslar vermiş ve Türk mimari ve sanat eserlerinin korunması, bir Türk müzesi kurulması ve tarih araştırmalarının teşviki gayesiyle Kıbrıs'ta ilgililerle temasa geçerek bir Kıbrıs Türk Tarih Kurumu kurulmasına önayak olmuşlardır.

Kıbrıs Komitesi ayrıca Türkiye arşivlerinde adanın tarihi üzerinde vesikaları toplamaya girişmiştir. Başvekâlet arşivinde Kıbrıs seferini bütün teferruatıyla tesbit eden 8 numaralı ordu mühimme defteri ve diğer mühimme defterlerinden daha önce Efdalettin, Ahmet Refik ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayınlanmış olanlardan başka vesikalar kopye edilmiş, ayrıca Kıbrıs'ın iskânı ve muhafazası için başlıca sorumluluğu yüklenmiş olan Karaman eyaleti sicil defterleri taranmıştır.

Komite ayrıca Kıbrıs seferi üzerinde belli başlı vekayinâmeleri toplamaya çalışmaktadır. Şimdiye kadar Üniversite kütüphanesi No. 3851 T. Y. de Fetih-nâme-i Kıbrıs (müellifi Rüstem Paşa İmamı Sayit Mehmet zade) keza Kıbrıs fethine dair Pîrî'nin tarihi (Topkapı Sarayı kütüphanesi Revan K. No. 1294), Zeyrek'in tarihi (Viyana Millî kütüphanesi No. 974) kopye edilmiş veya mikrofilmi alınmış, ayrıca II. Selim devrine ait muhtelif *Selimnâmeler* incelenmiştir. Bundan başka Londra'da İngiliz Devlet Arşivinden 19. yüzyılda Kıbrıs'ta İngiliz Konso-lolarının gönderdikleri raporların mikrofilmleri alınmıştır.

Öte yandan Kıbrıs'ın tarih öncesinden başlayarak Anadolu ile olan bağlarını belirtecek çalışmalara da başlanmış, Kurum üyelerinden Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Prof. Dr. Afif Erzen ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eski

Çağ Tarihi Profesörü Füzuzan Kınal Kıbrıs'daki eski eserleri incelemek üzere Kıbrıs'a gönderilmişlerdir. Bu arkadaşların da çalışmaları bir hayli ilerlemiştir. Kıbrıs'a en son giden Kurum üyelerinden Prof. Dr. Afif Erzen İstanbul Üniversitesi'nde 1963-64 kış sömestri başından beri "İlk Çağ Tarihinde Kıbrıs" konusu üzerinde bir seminere başladığı gibi, Prof. Füzuzan Kınal da Kıbrıs'ın eski tarihi hakkında hazırlamakta olduğu bir monografiyi bitirmek üzeredir.

Münferit araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların genişliğini ve malzemenin çokluğunu gören Kıbrıs Komitesi ilk tasarıda düşünülen bir ciltlik eser yerine şimdilik bu araştırmalar tamamlandıkça ayrı makale ve kitaplar halinde yayınlamaya karar vermiştir.

104 SAYILI BELLETEN'DE ÇIKAN “İLK TÜRK
MATBAASI KURUCUSUNUN DİNÎ VE FİKRÎ
KİMLİĞİ” ADLI YAZI İÇİN BİR NOT

BELLETEN'in cilt XXVI, sayı 104 (Ekim, 1962) sayısında “İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği” adı altında çıkan ve ilk Türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika'nın hayat ve fikirlerinden bahseden yazıda kısmen Cezarnak'tan, kısmen Karacson'dan gelen ve bizde de yerleşen bir kanâatın tarihî delillere dayanmadığını ileri sürmüştük. Bu kanâata göre, İbrahim Osmanlı-Nemçe savaşlarında tesadüfen Türk erlerinin eline düşmüş, köle olarak satılmış, fakirliğinden dolayı kimse “fidye” vermediğinden Türk köleliğinden kurtulamamış, bu yüzden ister istemez müslümanlığı kabule mecbur olmuştur. O yazıda, İbrahim'in Türklerin eline esir veya köle düşmeyeceğini gösteren delilleri saymış, onun tersine Habsburg'lar aleyhine Osmanlılara veya onların müttefiki olan Tököli İmre'ye katılmış olması ihtimalini; ya daha o zaman ya da daha sonra müslüman olduğunu veya mensup olduğu dinin müslümanlığa yakınlığı dolayısıyla kolayca müslüman sayılıverildiğini ileri sürmüştük. O yazıda onun Tököli hizmetinde olması ihtimalini de zikretmiştik.

Ahmet Refik'in “*Türk Hizmetinde Kural Tököli İmre*” (Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, cilt VIII, sayı, 3, Mayıs 1932) adlı yazısında yayınladığı vesikalardan s. 13, 8 sayılı vesikada “Tököli İmre'nin kâtiplik hizmetinde bulunan” bir İbrahim'den bahsedildiğini yazımıza bir not olarak eklemek isteriz. Bu vesikadaki isim İbrahim şeklinde zikredilmekle beraber, onun bir Türk değil, bir Macar olduğu vesikanın bütününden anlaşılıyor. Bu isim ya Abraham karşılığı olarak yazılmıştır veya şahsın kendisi müslümanlaşmış olup adını İbrahim şeklinde kullanmaktadır. Bu adamın tahmin ettiğimiz İbrahim olup olmadığı araştırılmağa değer. Aynı zamanda, Müteferrika'nın original adının Abraham olduğunu da şimdilik bir faraziye olarak ileri sürebiliriz.

NİYAZİ BERKES

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
HALASI-KUN, T. : Sixteenth-Century Turkish Settlements in Southern Hungary (en anglais, 10 photocopies, 1 carte)	1
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. H. : Lieu de décès d'Ahmed Han, de la dynastie des Kârkeya, qui avait demandé asyle à l'Empire Ottoman (en turc)	73
ÖRS, HAYRULLAH : Deux documents chiffrés des Archives du Palais de Topkapu (en turc.- avec trois photocopies)	85
UNAT, FAİK REŞİT : Başhoca İshak Efendi (4 photocopies, en turc).....	89
TANSEL, F. A. : Ahmed Vefik Paşa (en turc)	117
JAESCHKE GOTTHARD : Le chemin qui conduit à Moudros (ed turc) ...	141
REYCHMAN, JAN : Travaux sur l'histoire turque, exécutés en Pologne depuis 1945 (en turc)	153
Communications :	
KANSU, DR. ŞEVKET AZİZ : Sur l'Anatolie du Sud-Est et l'industrie du "Chopper", "Chopping-Tools" (en turc, avec 14 illustrations).	161
Bibliographie :	
EYİCE DOĞ. DR. SEMAVİ : Reychman, Jan : <i>Życie Polskie w Stambule w XVIII. wieku (Vie des Polonais à İstanbul au XVIIIe siècle)</i>	165
————— : Ünsal, Behçet : <i>Turkish and Islamic architecture in Seljuk and Ottoman Times 1071-1923)</i>	169
UNAT, FAİK REŞİT : Muzaffer Gökman, <i>Atatürk ve Devrimleri tarihi Bibliyografyası (Bibliographie sur l'histoire d'Atatürk et de ses réformes)</i>	173
Information	177
BERKES, NİYAZI : Note complémentaire su l'article intitulé "La personnalité religieuse et intellectuelle du premier fondateur de l'imprimerie en Turquie", paru dans le No. 104 de Belleten ..	183
Sur la couverture : Cavalier gravé sur la ceinture en bronze (fin VIII ^e siècle av. J.-C.) trouvée dans une sépulture princière d'Altın-tepe (fouilles exécutées par la Société d'Histoire Turque).	

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

Tome : XXVIII

No : 109

Janvier 1964

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

1 9 6 4